

INTERNACIJSKO TABORIŠČE

SÁRVÁR 22. 6. 1942 - 22. 6. 1992

Avtor: Slavko Valenčič

Internacijsko taborišče
Sárvár

Odbor za pripravo srečanja internirancev ob 50. obletnici in izdajo brošure:

Predsednik: Matija KOREN, tajnik: Cvetko DEVETAK, člani: Marica ANTOLIN, Milivoj BIRSA, Gašpar MARIČ, Drago MIKLUŠ, Jože VIDIČ in Roman VOŠČUN.

Tisk: SOLIDARNOST d.d., Murska Sobota; december 1997.

BESEDA K PONATISU KNJIGE

Zaradi precejšnega zanimanja za nabavo knjige o taborišču "Šarvar" na Madžarskem, smo se pri območnem odboru Zveze združenj borcev in udeležencev NOB Lendava in s pomočjo RO odbora Zveze združenj borcev in udeležencev NOB Slovenije odločili za ponatis.

Kot drugi razlog za ponatis knjige pa je bil, da naj se ne pozabi in naj ostane bodočim rodovom v spomin delo in življenje primorskih slovencev in istrijanov od njihovega odhoda iz svoje primorske do naselitve ob slovensko madžarski meji.

Avtor knjige v podrobnosti opisuje prihod naših naseljencev v naše kraje, pri čemer pa velja poudariti, da so bili prve žrtve begunstva prav ljudje, kateri so živeli tam kjer je najbolj divjala soška fronta Kobarid - Tolmin. Takratne oblasti so te ljudi evakuirale iz območja bojev soške fronte na takratno Češko. Od tu jih je pot vodila po končani prvi svetovni vojni v taborišče v današnje Kidričevo. To je bil le en del beguncev, ki so se pozneje naselili v kraje, ki so navedeni v knjigi. Po končani prvi svetovni vojni, predvsem pa v letih od 1920, ko se je rojeval fašizem v Italiji, je le-ta začel strahovito raznarodovalno politiko nad slovenskim in hrvaškim življem, ki je ostal v Italiji. Vsled tega so ljudje začeli bežati iz Italije v takratno Jugoslavijo misleč, da bodo pri svojem matičnem narodu dobili domove kamor bi se naselili. Toda v začetku, prva leta po vojni Jugoslavija ni znala kaj početi s temi begunci in so se le-ti morali prebijati skozi življenje kot so vedeli in znali. Mnogi od teh ljudi so šli iskat delo v slavonske gozdove, nekateri pa celo v Makedonijo.

Tudi sama naselitev v te kraje in skrb za nadaljno življenje teh ljudi od strani države je bila minimalna. Če so tistim stanovalcem na Benici vsaj za silo postavili nekaj lesenih barak za bivanje, so poznejše priseljence na Pince marofu naselili kar v hlevu, last do takratnega grofa Esterhazija. Od tu so si sami na zemlji, ki jim je bila dodeljena, iz blata postavljali nove hiše. Ime vasi je še do danes ostalo Pince marof.

V pričujoči knjigi ni bilo možno opisati vsega trpljenja in gorja, ki so ga prestali priseljenci vasi: Pince marof, Benica, Petišovci, Kamovci in Dolga vas. Lahko pa si prikličemo v spomin in tega nam ponazarja knjiga o internacijskem taborišču "Šarvar". Ljudje so si komaj za silo opomogli in si postavili

domove, ter začeli koliko toliko za silo normalno živeti, je prišla druga svetovna vojna in so ponovno morali zapustiti z znojem in žulji prigarane domove in se podati na pot v novo trpljenje in gorje.

Razmere v taborišču so bile neznosne. Masovno so v njem umirali otroci in starejši ljudje. Na tem mestu se gre zahvaliti srbski pravoslavni cerkvi, katera je uspela vzeti iz taborišča otroke stare do 13 let in jih dati v rejo posameznim družinam. S tem dejanjem je rešila gotove smrti mnogo ljudi.

Ob vrnitvi na svoje domove po končani vojni so jih le-ti čakali izropani in uničeni tako, da je bili potrebno spet začeti vse od začetka.

Sama knjiga in njen ponatis o internacijskem taborišču "Šárvár" nam predoči le delček vsega, kar so prestali ljudje naseljeni v omenjenih vaseh in njim v spomin naj ostane pričujoče delo.

Odbor

Uvod

SLAVKO VALEŇČIČ se je rodil 23. 7. 1921 v Podsobotinu staršem, ki so prišli iz Slovenskega Primorja in se je po 1930-em letu za stalno naselil v koloniji Dolga vas. Med vojno je bila vsa družina v madžarskem taborišču Šarvar. Po vojni je bil aktiven družbenopolitični delavec v Lendavi. Dobil je več priznanj in odlikovanj v občinskem in republiškem merilu.

Interniranci Šarvara smo dolgo čakali, da se bo kdo ojunal in opisal razmere v madžarskem taborišču. Nekateri so se lotili pisanja pa jim zaradi pomanjkljivih podatkov ni uspelo v celoti prikazati življenja in dela internirancev. Med sezono smo odhajali na delo v različne kraje Madžarske opravljat kmečka dela na grofijah. Po vojni se je nekaj družin odselilo, mladi pa so si ustvarili svoje družine in se razkropili po svetu. V takih razmerah je bilo težko zbrati gradivo, saj smo premalo vedeli drug o drugem in se nismo mogli pogovoriti. O Šarvaru lahko največ povedo interniranci, ki niso hodili na delo, ker so bili bolni ali so imeli nepremične družinske člane in tisti, ki so imeli posebne zadolžitve.

Avtor kronike je bil prevajalec in je zbral največ podatkov. Dobro je poznal razmere v taborišču, manj pa je vedel o internirancih na delu. Premalo je poznal razmere v taborišču Rechnitzu. Piše, da smo se menjavali na vsakih nekaj dni ali tednov. Slovenci so ostali v Rechnitzu do konca vojne, oziroma do prihoda Rdeče armade. Kopali smo strelske jarke in bunkerje. Stražili so nas nemški vojaki, pripadniki Wehrmachta in civili. Nekaj posameznikov je pobegnilo neorganizirano, največ na Hrvaško.

V Bárcsu je bil pobeg internirancev slabo organiziran. Namesto vodiča so prišli žandarji. Begunce so odpeljali v Tolonske zapore v Budimpešti. Nekateri med njimi je rešil upravnik posestva, ker so rabili ljudi z znanjem tujih jezikov (madžarskega, nemškega) in obrtnike, posebno sedlarje in kovače.

V nekaterih delih kronike avtor polemizira s pisci objavljenih zapisov na tematiko taborišča Sárvár, zlasti s pisateljico Zlato Volarič-Vežnaver, ki je napisala knjigo Koraki. Povest je v prvi vrsti literarno, ne dokumentarno gradivo. Osebnost me najbolj preseneča trditev, da je črno mazilo v ambulanti povzročalo smrt. Avtorica je naivno nasedla govoricam. V taboriščni ambulanti so delali interniranci, ki so nas kljub pomanjkanju

zdravil uspešno zdravili. Velikega pomena je bilo poleg kurative preventivno izobraževanje. Odsvetovali so nam jesti ohrovrt, ker je bilo v jedi preveč peska in svetovali oprati fižol, ki so ga na hitro skuhali z dodatkom sode. Laže je bilo prenašati glad kot bolezen, posledico škodljive hrane. Izobraženo ambulantno osebje nam je največ pomagalo.

Našemu Slavku Valenčiču, avtorju kronike o Internacijskem taborišču Sárvár, smo resnično hvaležni za njegovo obsežno, objektivno in izčrpno delo, ki ga je nesebično opravil za nas, ko je že zahrbtna bolezen načela njegovo zdravje. Veliko truda je moral vložiti v delo, saj je kot sam pravi, imel pomanjkljivo izobrazbeno podlago. V stari Jugoslaviji ni imel možnosti študirati, kar velja za večino kmečkega in delavskega življa. Po vojni se je nenehno izpopolnjeval in dosegel velik napredek. V njegovem avtorskem delu se odraža dosežek nenehnega in neutrudnega izpopolnjevanja. Ima dober stil pripovedovanja in dobro razvit besedni zaklad.

Slavko je bil skromen, pošten, deloven, napreden in zaveden Slovenec z zahodne slovenske meje. Življenje pod fašistično Italijo, ga je prisililo, da se je s starši preselil na drugi konec Slovenije, na vzhodno slovensko-madžarsko mejo. Tu ga je ujela druga svetovna vojna. Bil je preganjan s svojega doma. Skupaj smo delili dobro in slabo v taborišču Sárvár, skupaj prenašali poniževanje s pokonci dvignjeno glavo in skupaj smo si prizadevali za napredek osvobodjene domovine.

Avtor ni učakal izida spominske brošure in srečanja s šarvarskimi sotrpini ob 50-letnici odhoda v internacijo. S ponosom se ga bomo spominjali in nikoli pozabili. Njegova beseda bo živela med nami in bodočimi rodovi. Pri tem ne smemo pozabiti na njegovo družino. Brez njihovega pristanka nebi mogli natisniti brošure. Zahvaljujemo se njegovi ženi Veri in sinu Darku, da sta nam omogočila tiskanje brošure. Posebej se zahvaljujemo vsem, ki so nas kot sponzorji ali darovalci denarnih in materialnih prispevkov rešili finančnih težav za kritje tiskarskih stroškov.

Mnogo zaslug za srečanje internirancev in izdajo brošure ima Združenje borcev - NOV, občinski odbor Lendava in vsi, ki so nam aktivno pomagali izvesti zadane naloge. Vsem se najlepše zahvaljujemo.

SLAVKO VALENČIČ

Interniranci in internacijsko taborišče Sárvár

Zamisel, da se opiše internacijsko taborišče Šarvar na Madžarskem in življenje v njem ter kdo so bili interniranci, se je porodila že kmalu po končani drugi svetovni vojni. Bila je to želja za ohranitev spomina mlajšim rodovom na nečloveške razmere v tem največjem internacijskem taborišču na Madžarskem v drugi svetovni vojni in hotenje, da se objektivno prikaže vsaj del prispevka internirancev v borbi za svobodo in lepšo bodočnost naših narodov. Pobudniki so bili mlajši interniranci iz Bačke, ki so večji del vojne preživel v tem taborišču zaposleni kot bolničarji, tolmači, kurirji in drugi delavci, ki so dobro poznali takrat tamkajšnje razmere.

Idejo so začeli uresničevati leta 1965. V obliki kronike naj bi to s pomočjo drugih bivših internirancev in takrat še dosegljivih dokumentov opisal bivši sekretar SKOJ-a, pozneje partijske organizacije v taborišču, Vlado Teslić, jaz naj bi pri tem opisal tisti del, ki se nanaša na bivše internirance iz Slovenije oziroma iz bivšega D. Lendavskega sreza. V zvezi s tem mi Teslić v svojem pismu 25. novembra 1965 piše med drugim: »Meni so naložili, da pišem kroniko o šarvarskem taborišču, in jaz sem to nalogo prevzel. Sedaj se kesam. To je veliko težje delo, kakor sem mislil. Zbral sem nekaj materiala ali to ni dovolj za kroniko. Ljudje se v glavnem malo in slabo spominjajo, kar niti ni čudno po tolikih letih. Ko govorijo, izgleda vse lepo, zanimivo in burno, ali ko je treba napisati, takrat vidiš, da se ljudje ponavljajo in, da je vse »zelo poceni«. Zato bi mi ti bil neobhodno potreben. Predvsem zato, ker se boljše kot jaz, spominjaš mnogih stvari, in drugo, ti bi mi eventualno mogel nekaj več povedati o interniranih Slovencih. Mislim namreč, da bi eno poglavje v kroniki moralo biti posvečeno vaši grupi.«

Zbranega je bilo res že veliko gradiva in bi bilo treba pravzaprav to samo še nekaj dopolniti in začeti urejati. Tedaj je akcija zaradi daljše odsotnosti nekaterih tovarišev in nekih drugih vzrokov začela pojavati, delo se je odlagalo iz meseca v mesec, nazadnje pa je popolnoma prenehalo. Z velikim trudom že zbrani material pa se je počasi izgubil. Sreča, da se je nekaj originalnih dokumentov ohranilo pri raznih institucijah in zasebnikih in tvorijo osnovo za pisanje teh spominov.

Zavedajoč se tega, da je treba, če hočemo preprečiti popolno pozabo na to taborišče in ohraniti vsaj večji del verodostojnih podatkov o njem, nekaj napraviti, dokler del bivših internirancev še živi in preden spomin preveč ne zbledi, so leta 1973 v Bački spet začeli zbirati podatke o taborišču. Pobudnik je bila tokrat pokrajinska borčevska organizacija Vojvodine in bivši interniranci. Eden najbolj aktivnih je bil Milan Milanko, bivši interniranec-bolničar v taboriščni

ambulanti, član SKOJ-a, pozneje član KPJ in eden iz najožjega vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v taborišču. Tudi tokrat naj bi jaz prispeval del o interniranih iz Slovenije. Da bi zbrali čim več verodostojnih podatkov je bil izdelan in razposlan poseben vprašalnik, po katerem naj bi po enotni metodi vprašani posamezniki odgovorili na določena vprašanja. Tokrat je bilo zamišljeno, da se taborišče opiše v obliki zbornika. Žal je delo zamrlo že na začetku zbiranja podatkov.

Pozneje je tudi nekaj posameznikov v krajši ali daljši obliki poskušalo opisati to taborišče. Prav neverjetno je, kakšni dogodki in razmere se po 40 letih porodijo v domišljiji nekaterih bivših internirancev. Njihovo pripovedovanje in pisanje največkrat nima nobene zveze z resničnostjo in v desetih primerih niti z logiko, zato ne more služiti kot prispevek k opisovanju taborišča.

Na srečanju bivših šarvarskih internirancev 27. septembra 1975 na kmetijskem kombinatu »Panonija« pri Bački Topoli, ki se ga je udeležila tudi večja skupina bivših internirancev iz lendavske občine, je bil poseben sestanek, ki so mu prisostvovali Vlado Teslić, Milan Milanko, Iso Njegovan, Nikola Narančić, (Rapajč) Anka Obradović, jaz in še nekaj drugih tovarišev iz nekdanjega vodstva šarvarske organizacije. Tu je bilo med drugim spet predlagano, naj se taborišče opiše v obliki podlistka. Pšec naj bi bil Vlado Teslić, mi ostali pa na bi mu pomagali s svojimi prispevki in spomini. Kakor prejšnje pobude se tudi ta ni uresničila. Glavni vzrok je bilo poslabšanje Teslićevega zdravstvenega stanja, ki je pozneje bilo celo kritično, pa tudi mi nismo pokazali dovolj pripravljenosti za to akcijo, izgovarjajoč se na Teslićevo bolezen.

Leta 1979 je bila spet sprožena ideja, da se končno tudi za zgodovino opiše taborišče Šarvar. Pobudnik je bil Jovo Antelj, bivši interniranec, eden iz prve skupine, ki je odšla po organiziranem kanalu iz taborišča v partizane in po vojni naš dolgoletni vojni ataše v Budimpešti. Akcija je bila zamišljena zelo široko. V ta namen smo se sestali v Šarvaru Vlado Teslić, Jovo Antelj, Drago Pahor in jaz ter televizijska ekipa iz Novega Sada. Delo je vodil novinar Luka Ivković iz Subotice. Režiser za televizijski film, ki naj bi potem nastal za TV Novi Sad, je bil Vicsek Károly. Ivković naj bi iz razgovorov, posnetih na magnetofonski trak, z organizatorji ilegalnega narodno-osvobodilnega gibanja v taborišču in drugimi bivšimi interniranci napisal knjigo o tem taborišču. Za TV je bilo v Šarvaru posnetih več kadrov. Teslić je v več kot enournem govoru opisal celo zgodovino taborišča ter življenje in delovanje v njem. Jovo Antelj je govoril o odhodih internirancev v partizane in opisal tudi, kako je njegova skupina odšla in prišla v partizane. Jaz sem opisal tehnični del delovanja, za katerega sem bil odgovoren v SKOJ-u in sploh v organizaciji pobegov. Pahor je govoril o povojnem sodelovanju bivših internirancev iz Lendave ter lendavske občine z občino, oziroma mestnim svetom

Šarvar pri urejanju pokopališča umrlih internirancev. Ivković je imel intervju tudi z vodilnimi ljudmi mestnega sveta Šarvar, pogovarjal se je tudi z grobarjem, ki je takrat še živel v Šarvaru in je med vojno pokopaval umrle internirance. Pozneje je imel še več pogovorov z bivšimi interniranci iz Bačke, posnel je tudi nekaj dokumentacijskega materiala v novosadskem muzeju. To kar je na podlagi vsega tega pozneje Ivković objavil v »Dugi« kot »Skice iz Šarvarskega lagera« in v »7 Nap« pod naslovom »A Sárvári golgota« (Šarvarska golgota) še zdaleč ni tisto, kar je bilo zamišljeno, ker zelo površno, nevsebinsko in blede, z veliko netočnosti in neresnic, v izmaličeni obliki opisuje taborišče tako, da je vrednost tega feljtona v glavnem v opisovanju razmer v Bački od prvih dni okupacije do internacije. Na njegovo netočnost in neresnice mu spet v »Dugi« odgovarja bivši interniranec Djordje Katiú. Toda tudi njegove trditve so vprašljive, nejasne in netočne. Predvsem ni razumljivo, kaj hoče povedati. Ne držijo njegove navedbe v datumih, kdaj so šle prve skupine v partizane, kdo jih je tvoril in kakšna je bila organizacija odhodov. Ker on tega ni poznal, piše tako, kot si sedaj po tolikih letih po vojni zamišlja, da je takrat bilo, nekako tako, da so se posamezniki dogovorili in odšli, ter da je šlo vse nekako samo od sebe. Skuša zanikati pomembnost SKOJ-evske organizacije, partije in sploh narodnoosvobodilnega gibanja v taborišču, istočasno pa govori o trdnosti te organizacije, ki kljub njeni širini ni bila nikoli izdana. Tako kot feljton, je tudi televizijski film brez prave vsebine in ne pokaže to, kar se je hotelo doseči. Poznavalci Šarvara, ki so film gledali pravijo, da še zdaleč ne pokaže dejanske slike in da to sploh ni podoba Šarvara. Nekateri so celo protestirali proti prikazovanju tega filma. Drugi so svetovali Ivkoviću, naj opusti delo okrog opisovanja taborišča, ker mu ni kos in ga sploh ne more dojeti. Bo držalo, da sedanja generacija ne more doumeti vsega tega, kar se je med vojno dogajalo v taborišču. Ivković je verjetno zasledoval predvsem komercialno plat celotne akcije.

Precej točnih podatkov o šarvarskih internirancih najdemo v knjigi »Rastinci i Šantičani u Šarverskom logoru.« Pisec je Milenko Beljanski. Vendar ta knjiga ne omenja slovenskih internirancev. Tudi v knjigah. »Novi Sad u ratu i revoluciji« in »Zločini okupatora in njihovih pomagača u Vojvodini« je nekaj podatkov o Šarvaru, toda nič o Slovencih.

Kmalu po vojni so bili na sestanku z nekaterimi bivšimi interniranci iz Vojvodine, ki so bili v taborišču od leta 1941 do 1945, narejeni magnetoskopski zapisi z namenom, da se rekonstruirajo dogodki pri interniranju in razmerah v taborišču. Žal so tudi ti teksti zelo pomanjkljivi. So bolj zbirka vtisov o tem, kako je kdo doživljal internacijo. Tudi ti zapisi ne omenjajo slovenskih internirancev.

O interniranih iz nekdanjega dolnjelendavskega sreza zasledimo nekaj podatkov najprej v knjigi Ferda Godine »Prekmurje 1941 - 1945«. Taborišče Šarvar in internirance omenja zelo na kratko in tudi

netočno. Oslonil se je na izjave bivših internirancev, ki niso bile točne. Med drugim je izpustil koloniste iz Petišovec. Piše, da so kolonisti bili odpeljani v dveh skupinah v različnem času, kar ni res, ker so bili odpeljani vsi z enim - posebnim - vlakom. Tudi navedba števila teh internirancev precej odstopa od resničnega števila.

Kratek opis taborišča je tudi v knjigi »Bili so uporni«. Nastal je na podlagi razgovora z Jožetom Vidičem iz Kamovec. Tudi tu je veliko netočnosti, kar je razumljivo, saj je tov. Vidič prišel v taborišče kot šestletni otrok in bil tam le nekaj mesecev. Njegovo poznavanje taborišča temelji največ na pripovedovanju drugih internirancev.

Višek neresnic in izmišljotin je v knjigi »Koraki« in opisu taborišča pod naslovom »Nazaj še pridemo« objavljeno v nadaljevanjih v »Glasu Gorenjske«. Avtorica obojega je Zlata Volarič, rojena Vežnaver. Preseneča njena smelost k pristopu opisa taborišča, ko po skoraj 40 letih na pamet opisuje taborišče in življenje v njem, kjer je kot 12-letni otrok preživela le nekaj mesecev, ker je šla z materjo kmalu po prihodu na delo, nato pa cela družina na lastno prošnjo v Nezavisno državo Hrvatsko. Najhuje je to, ko v uvodu poudarja, da opisuje le resnične dogodke, dejansko pa je prav malo, ali skoraj nič resničnega kar piše. To je pripovedka o strahotah taborišča, ki temelji na lastni domišljiji in domišljiji njenih sogovornikov. Nekaj je tudi prepisanega iz opisov drugih taborišč. Je plod domišljije ter hotenja po afirmaciji in komercializaciji izmišljenih zgodovinskih dogodkov.

V reviji »Naša obramba« št. 8-9/1983 je bil objavljen dokaj obširen članek s fotografijami na štirih straneh pod naslovom »Podoba okupatorja: krvavo nasilje« z več podnaslovi. V pisanju je veliko točnih podatkov o množičnih zločinih madžarskih okupatorjev v Bački in Baranji. Precej obširno piše tudi o internacijskem taborišču Šarvar v podnaslovu: »Šarvarsko taborišče smrti«. Navedbe so samo blizu resnice in terjajo dve pripombi. Prvič: taborišče, kjer je po pisčevih podatkih na dan umrlo povprečno 6 ljudi, za razmere druge svetovne vojne še ne moremo imenovati taborišče smrti. Kaj bi potem rekli za nemška taborišča, kjer jih je dnevno umrlo na stotine. Drugič: avtor navaja, da je šlo skozi taborišče okoli 8.500 internirancev in da jih je umrlo več kot 650. Taborišče je obstajalo 45 mesecev in če jih je res umrlo povprečno 6 na dan, bi jih moralo umreti več kot 8.000 ali skoraj vsi, ne samo 650. Vidi se, da so podatki neresnični in navzkriž z logiko, čeprav jih je avtor zbral iz osmih virov različnih avtorjev.

Slovenski javnosti, je skušal taborišče Šarvar predstaviti tudi tednik TV 15 Naš tovariš, v svoji 48. št. 5. decembra 1985. Člankar Vladislav Rotkart iz Novega Sada je tu nanizal vrsto podatkov, ki so daleč od resnice. Do tega je prišlo zato, ker on osebno ni poznal taborišča in ni bil pravilno seznanjen z detajli v njem. Veliko dogodkov in števil je pomešal tako, da je prišel sam v protislovja in nesmisle. Iz pisanja se vidi, da se je poslužil raznih podatkov, ki so jih nekateri po vojni neodgovorno dajali kar iz glave, ne da bi poznali

zgodovino taborišča in razmere v njem. Potem ko narobe piše o nastanku taborišča, piše tudi, da »... je taborišče bilo osvobojeno šele, ko so partizani in rdečearmejci zavzeli mesto Šarvar«. Prostorsko je ta kraj preveč oddaljen od območja delovanja jugoslovanskih partizanov, da bi le-ti lahko sodelovali pri njegovem zavzetju. Šarvarčani v svojem kraju niso nikoli videli partizanov. Število internirancev, ki naj bi šlo med vojno skozi taborišče je skoraj podvojil, število Slovencev je pa več kot potrojil, število umrlih je skoraj prepolovil itd.

Vse do sedaj navedeno me je spodbudilo, da na podlagi ohranjenih dokumentov in zapisanih spominov opišem internirance in taborišče Šarvar takšno, kot je dejansko bilo, vendar v daleč bolj skromnem obsegu, kot so bila še pred leti hotenja. K pisanju me je spodbujala tudi želja, da javnost, posebno Slovenska, zve kaj več o tem taborišču. To delo bi dosti lažje in bolje lahko opravil takoj po vojni, ko je bil spomin še svež in je bilo na razpolago veliko dokumentacijskega materiala, od katerega je bil velik del kmalu po vojni razstavljen v Beogradu in se je potem izgubil. Tudi v Veliki Polani je bila po vojni razstava o zapornikih in internirancih iz Prekmurja v drugi svetovni vojni, od koder je izginil ves dokumentacijski material iz Šarvara.

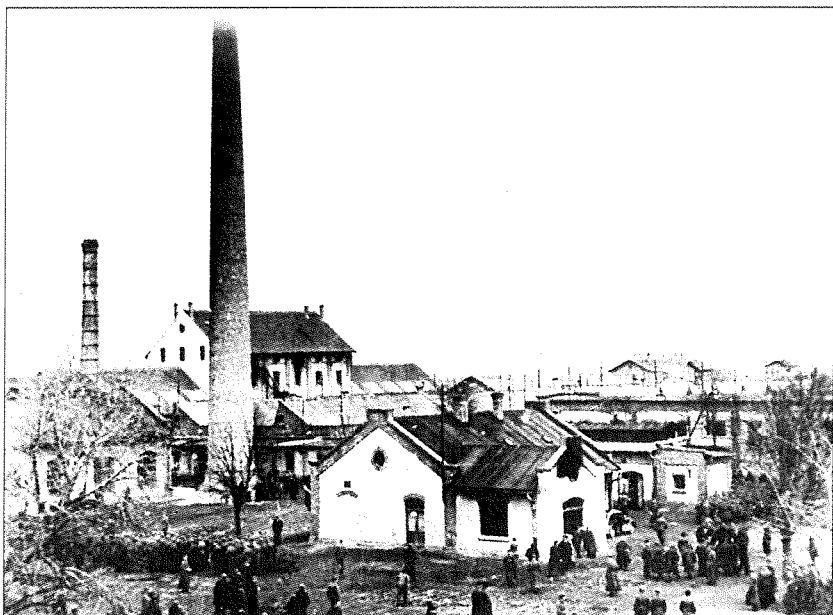
Večje netočnosti in neresnice, ki so bile do sedaj javno objavljene in ki maličijo pravo podobo taborišča, bom sproti v opisovanju z argumenti ovrgel. Taborišče poznam zelo dobro kot malokdo, ker sem bil vseskozi v njem od prvega dne, ko smo prispeli, do osvoboditve oziroma odhoda domov, ko sem ga zadnji zapustil. Bil sem prevajalec v komandi taborišča in kot tak imel pregled in vpogled tudi v tista dogajanja, ki ga drugi niso imeli. Istočasno sem kot SKOJ-avec bil v najožjem vodstvu organizacije narodnoosvobodilnega gibanja. Ne poznam pa podrobno razmer, ki so vladale tu pred mojim prihodom. Te poznam le iz pripovedovanja tistih, ki so prišli sem že junija 1941 in iz nekaj še ohranjenih listin. Zato bom v pisanju teh spominov opisal le tisti del, ki se nanaša na internirance iz lendavske občine oziroma iz bivšega dolnjelendavskega sreza. Tisti del pred našim prihodom bom opisal le toliko, kolikor je potrebno za boljšo osvetlitev nekaterih dogajanj in razmer ter za čimbolj objektivno predstavitev taborišča.

I. DEL

Interniranci iz bivšega dolnjelendavskega sreza v taborišču Šarvar na Madžarskem so bili razen sedmih, vsi kolonisti, ki so se naselili v tej krajih v času med obema vojnama. Na tem območju so bili dvojni kolonisti: oni iz Slovenskega Primorja, Hrvaške Istre in drugih krajev Slovenije, ki so bili naseljeni v Petišovcih, Benici, Pince marofu, Kamovcih in Dolgi vasi. Drugi so bili tisti iz slovenskih vasi Prekmurja, naseljeni pa so bili v Gaberju, Mostju - kolonija se je zvala Novo Mostje - in Dolgi vasi. Te druge okupator ni preganjal, ker so oni bili Prekmurci, sicer iz slovenskih vasi, vendar so živeli, oziroma so njihovi starši živeli na območju, ki so ga okupirali Madžari že pred 31. oktobrom 1918 in za take ni veljal predpis o izgonu iz države oziroma internaciji.

Velika večina interniranih kolonistov je prišla iz Slovenskega Primorja in Hrvaške Istre. Med njimi je bilo tudi nekaj Štajercev in Dolenjcev. Prva kolonija je nastala v Petišovcih, ki se je imenovala Petišovci marof, za njo je nastala Benica, malo pozneje Pince marof in nazadnje Kamovci in Dolga vas, ki je bila najmanjša.

Ko so prispeli prvi kolonisti, je v Prekmurju vladal še močan občutek nestalnosti in nesigurnosti. Tu se je v desetih mesecih od

Taborišče ŠARVAR na Madžarskem - prej tovarna svile.

oktobra 1918 do 12. avgusta 1919 devetkrat menjala državna oblast. V tem času so šle preko pokrajine razne vojske z različnimi težnjami in zahtevami. Ena od takih enot je bila tudi Sokolska legija. Ko politične akcije niso uspevale, so Sokoli legionarji hoteli s silo doseči priključitev Prekmurja k Jugoslaviji. Zbrali so se 7. maja 1919 v Ljutomeru in ker niso dobili pomoči in orožja od Narodnega sveta v Mariboru, so iz ljutomerskega skladišča vzeli orožje in s silo hoteli izsiliti vstajo. Prenehali so šele po posredovanju višjega francoskega oficirja. V spopadih je padel tudi sokol-legionar Ciril Cerovec, rojen v Pazinu v Istri. Pokopan je v Murski Soboti. Njegov oče in brat sta se z družinama leta 1932 ali 1933 naselila kot kolonista na agrarni zemlji v Dolgi vasi.

Nezadovoljstvo in nezaupanje se je pojavljalo tudi pri narodno zavednih Prekmurcih. Govorice o neogibni vrnitvi Prekmurja k Madžarski niso pojenjavale, celo stopnjevale so se. Že leta 1922 je okoli 300 vojnih obveznikov iz Prekmurja prebeglo na Madžarsko v prepričanju, da Prekmurje ne bo ostalo pod Jugoslavijo. Takrat je bila v Petišovcih večina kolonistov že naseljena. Večje ali manjše podtalne akcije češ, da bodo vsaj nekatere vasi spet pripadale Madžarski, so trajale vse do leta 1928. Mnogo Madžarov tudi pozneje ni hotelo sprejeti jugoslovanskega državljanstva in so ostali vse do konca druge svetovne vojne madžarski državljani. Prav ti, pa so po okupaciji 1941. leta postali najbolj zanesljivi sodelavci in funkcionarji madžarskih oblasti.

Vsiljuje se vprašanje kako to, da se je kljub tako neugodnemu vzdušju in lahko rečemo splošnemu nasprotovanju Prekmurcev obeh narodnosti, le vztrajalo pri zamisli o naseljevanju Primorskih Slovencev v Prekmurju. Pravna osnova so bili predhodni predpisi, ki so določali, da razlaščno veleposestniško zemljo dobijo državljani, ki se ukvarjajo s kmetijstvom, pa nimajo zemlje ali je imajo premalo za preživljanje svojih družin. Taki poljedelci brez zemlje so bili begunci z Goriškega, nastanjeni v taborišču Strnišče pri Ptujju in manjše število tudi v okolici Ljutomera. Ker je bilo to le začasno njihovo bivališče, sta poverjeništvu za agrarno reformo pri deželni vladi in agrarna inšpekcija, podprli zamisel, da se ti begunci naselijo na bivšem Eszterháziyevem veleposestvu v okolici Dolnje Lendave. Motiv pa ni bil le rešitev begunskega taborišča, ampak so bili predvsem narodno-politični, kulturni in gospodarski razlogi. Namen je bil okrepiti slovanski živelj na ozemlju, ki je zaradi stoletnega pritiska vladajočega naroda, bil narodnostno ogrožen. Istočasno pa tudi pomagati brezdomskim slovenskim družinam, da si osnujejo svoja gospodarstva in ustvarijo pogoje za preživljanje.

Iz nekaterih virov izhaja, da je pobudo za kolonizacijo teh ljudi dal Anton Štrekelj, pred vojno ravnatelj kmetijske šole v Gorici, delegat glavnega poverjeništvu za agrarno reformo v Murski Soboti. Po prvi zamisli bi prišlo v Prekmurje le 60 družin, večinoma iz Opatjega sela,

vasi, ki je bila, kakor veliko drugih na Goriškem krasu v vojni popolnoma razdejana.

Po obširnem poročilu Agrarne direkcije o stanju glede razdelitve agrarne zemlje v okolici dolnje Lendave, je končno minister za agrarno reformo z odredbo št. 9846 z dne 25. aprila 1921 dovolil, da se 25 družin iz taborišča v Strnišču naseli na Esterháziyevem veleposestvu in sicer takoj. Agrarna direkcija je 28. aprila 1921 sporočila vsebino ministrske odredbe okrožnemu agrarnemu uradu v Murski Soboti z naročilom, da takoj da zemljo beguncem. Okrožni agrarni urad je že isti dan odgovoril, da preselitev beguncev ni možna takoj. Glavna ovira je, ker primanjkuje stanovanjskih prostorov.

Kljub vsem nasprotovanjem in zavlačevanju se je naseljevanje začelo. To razberemo iz akta Okrožnega agrarnega urada v Murski Soboti, v katerem 25. junija 1921 pod št. 1929 že poroča Agrarni direkciji, da je 31. maja oziroma 1. junija sedem begunskih družin z 31 člani iz Ljutomerskega sreza prispelo v Petišovce. V nadaljevanju poroča: »Nastanili so se v stanovanju prejšnjega »gazde« in v prostih sobah za družine. Dve družini morata začasno bivati na podstrešju. Priseljenci so brez vsega. Nimajo ne orodja, ne živine, ne obleke. Ker so ostali sami, se jih je lotilo nezadovoljstvo...« Dne 22. junija so prispеле še štiri družine iz begunskega taborišča, a ker niso dobili stanovanja v Petišovcih, so se začasno naselili v Lendavi.

Upravo taborišča so obvestili, naj ne pošilja novih kolonistov, dokler ne postavijo dveh barak in ne preskrbijo najnujnejših osnovnih sredstev. Kmalu so iz Strnišča prispеле barake in naseljevanje se je nadaljevalo. Tako lahko smatramo odredbo ministra za agrarno reformo št. 9846 z dne 25. aprila 1921 za nekak ustanovitveni akt kolonije Petišovci, 1. junij 1921 pa za nastanek te kolonije in začetek naseljevanja Primorskih Slovencev v Prekmurju. Tiso leto in še naslednje se je v Petišovcih naselilj nadaljnjih 14 družin. Vsi so bili Primorski Slovenci, večinoma s Krasa. Pozneje je kolonija hitro narasla in je leta 1935 štela 42 družin z 240 člani, vendar je bilo med njimi 8 prekmurskih družin, 3 madžarske in 9 iz hrvaške Istre.

Begunci so iz taborišča pripeljali s seboj razstavljene barake in jih postavili na dodeljenem zemljišču ob potoku Lendava. S seboj so pripeljali tudi učitelja ter posebne barake za njega in šolo. Večina kolonistov je potem živela v njih do internacije 1942. leta, žal nekateri še tudi po osvoboditvi. Ta kolonija, ki je nastala v drugi polovici 1922. leta je štela 32 družin s 161 člani. Vsi so bili slovenski begunci z Goriškega, ki so do prihoda na Benico živeli v taborišču Strnišče pri Ptujju. zaradi izredno težkih socialnih in gospodarskih ramer so zaprosili ministrstvo za kmetijstvo, da jim dodeli zemljo - brezplačno, črta posojila in dodeli podporo za preureditev barak. Banska uprava je prošnjo zavrnila kot brezpredmetno.

Kakšno je bilo gmotno stanje po naselitvi v obeh kolonijah razberemo že lahko iz poročila Okrožnega agrarnega urada v

Mariboru agrarni direkciji dne 18. julija 1923, kjer pravi, da je kmetijski referent pregledal obe naselbini beguncev in med drugim ugotovil. Skupina beguncev v Petišovcih je prestala prvo krizo in si toliko opomogla, da ni več skrbi za nadaljnji razvoj. Vsaka družina ima že dve do tri krave, dva do štiri prašiče in gospodarsko orodje (plug, brano, osipalnik). Ker imajo živino, je njim dodeljena zemlja že obdelana. Težava je s stanovanji in hlevi. Čeprav vsaka družina ima hišico, ki je lesena, in 1060 kv. klft. vrta, so njihovi člani natlačeni v nehygienskih prostorih. Druga skupina na Benici je prezimila v barakah in je na slabšem kot ona v Petišovcih. Vsaka družina ima poleg poslopja ohišnico s 1060 kv. klft. površine. Vsakemu članu so dodelili 4-8or. orne zemlje. Z gmotno pomočjo oddelka za socialno skrbstvo v Ljubljani je uprava veleposestva tej skupini posejala 33 kat. oralov ozimine, ki si jo bodo kolonisti razdelili. Šele trije kolonisti imajo lastno živino, dva po eno in eden dve kravi. V glavnem jim primanjkuje sredstev za nabavo živine in orodja. Zato so ustanovili agrarno zajednico, da bi prišli do državnega posojila.

Po nastanku prvih dveh kolonij se je aprila 1925 začelo naseljevanje na tretjo in največjo kolonijo, Pince marof, ki je 1935. leta štela 50 družin z 236 člani. Največ je bilo Hrvatov iz Istre in Primorskih Slovencev.

Kot zadnji sta nastali še koloniji Kamovci in Dolga vas, ki je imela uradni naziv Dušanovac, a se to ime ni nikoli uveljavilo. Kolonija Kamovci je štela 21 družin s 101 člani. Večina je bila Slovencev in sicer 15, Hrvatov 5 in ena srbska. Med njimi je bilo 7 dobrovoljskih družin.

Kolonija Dolga vas je bila najmanjša in se je delila v dva dela: primorski in oni naseljen z domačini. Skupaj je bilo 12 družin s 55 člani. Od tega je bilo 5 družin Goriških Slovencev, 2 Istrskih Hrvatov in 5 Prekmurskih Slovencev.

Z naselitvijo zadnjih dveh družin z Goriškega v Dolgi vasi 24. aprila 1934 se je končala kolonizacija Slovenskih Primorcev in Istrskih Hrvatov v Prekmurju, ki je trajala skoraj 13 let: od 1. junija 1921 do 24. aprila 1934. Medtem ko so v kolonijah Petišovci in Benica prevladovali begunci iz prve svetovne vojne, so v ostalih treh bili v večini emigranti iz Slovenskega Primorja in Hrvaške Istre.

Če ne bi bilo te osamitve, bi kolonisti, vsaj tisti prvi, mnogo lažje premagovali težko gmotno stanje v katerem so se znašli po naselitvi. Bili so tako rekoč na goli zemlji brez živine in orodja, da bi lahko obdelovali zemljo in od nje živeli, bili so tako rekoč brez vsega, domače prebivalstvo pa jim ni pomagalo. Večina njih je prišla iz tople, zdrave Primorske in Istre v te takrat še zamočvirjene kraje. Posebno velja to za Benico. Ljudje so često zbolevali za malarijo. Ostre in dolge zime so težko prenašali slabo hranjeni v lesenih barakah, posebno ko takih zim niso bili vajeni. Dodeljena jim je bila najslabša zemlja, ki so jo Mura, Ledava in drugi potoki skoraj vsako leto po večkrat

poplavljali. Poplave so bile včasih tako velike, da je morala vojska na Benici reševati ljudi s streh hiš. Kakšni so bili pridelki na takšni zemlji, si ni težko predstavljati. Kljub temu je bila ta zemlja iz špekulantskih nagibov prejšnjega lastnika grofa Eszterházya Pála klasificirana kot prvorazredna in zaradi tega tudi visoko obdavčena. Malo boljše je bilo glede poplav v Dolgi vasi in Kamovcih. Nerazumljivo je, kaj je takratna oblast od tega načina dodeljevanja zemlje in koloniziranja na njej pričakovala. Za zgled bi si lahko vzela, kako so na primer Nemci nekoč naseljevali svoje ljudi na Kočevskem in drugod po svetu.

Pomembno je bilo tudi to, da je kmetovanje na Primorskem in v Istri čisto drugačno kot v Prekmurju in so se morali ljudje temu šele prilagajati. Povrh tega je bilo med njimi nekaj nekmetov. Bili so primeri, da so kolonisti, ki niso bili veščiči, ali fizično sposobni za kmetovanje, dajali dodeljeno jim zemljo v najem domačinom, kar ni bilo v skladu s predpisi in duhom agrarne reforme. Nekateri so si s pomočjo kreditov »Agrarne zajednice« zgradili male dvosobne hišice. Odplačevanje agrarne zemlje in potem še teh kreditov je še poslabšalo njihovo siromašno stanje.

Po večletnem vztrajnem trdem delu in z velikim odrekanjem je večini le uspelo se izkoptati iz onega siromaštva in so pred razpadom takratne Jugoslavije že začeli živeti za tiste razmere normalno življenje.

Kolonisti so v veliki večini bili napredni in narodno zavedni ljudje. Kulturno so se udeleževali v pevskih zborih, glasbenih, igralskih in drugih skupinah. Veliko jih je bilo včlanjenih v društvo »Soča«, ki je združevalo tudi druge Primorce, ne le koloniste, žal je to društvo razpadlo že pred okupacijo. Mladi so sodelovali pri Sokolu. Oni iz Dolge vasi in Kamovec so bili včlanjeni v sokolskem društvu v Dolnji Lendavi, kjer so sodelovali tudi kot aktivni telovadci. Drugi so se združevali v sokolskih četah na Benici in Petišovcih. Le nekaj gospodarjev je bilo članov političnih strank, aktivno politično sta sodelovala le dva ali trije.

Kmalu po prihodu madžarske vojske se je začelo govoriti, da bodo koloniste izgnali ali internirali. O tem je bilo tu in tam slišati že takoj po prihodu Nemcev, toda sedaj je bilo jasno, da vest izhaja od oblastnih organov, in da je to uradna odločitev. Koloniste niso o tem uradno nikoli obvestili. Dovolili so jim, da so še naprej živeli v svojih hišah in obdelovali zemljo, toda pridelke so jim javno kradli. Najbolj očitno je bilo to v breskovih nasadih v Dolgi vasi. Kolonisti so bili pri tem nemočni, ker so bili brezpravni. Po mlačvi so jim vzeli ves pridelek brez kakršnegakoli plačila, celo sami so ga morali naložiti v vagone ali skladišča. Ostali so brez zrna pšenice. Istočasno so jim sporočili, da karte (nakaznice - 60 kg/osebo) za kruh in drugo hrano ne bodo dobili. Takrat so jih tudi uradno obvestili, da ne smejo več obdelovati zemlje, ker jim je odvzeta in dodeljena drugim. Tudi

nepobrani pridelki na tej zemlji niso več njihovi in jih ne smejo pobirati. Da bi nekako preživel, so se nekateri, največ mladi fantje, udingali kot ddnarji ali hlapci pri premožnejših kmetih, dekleta pa kot služkinje pri bogatejših lendavskih družinah.

Razmere so se z vsakim dnem slabšale. Ponižanje, nasilje in strahovanje se je stopnjevalo. Stopnjevala sta jo negotovost in strah. O obupnem položaju pričajo tudi nekatera pisma ohranjena iz tistih časov. Tako piše med drugim mati sinu, ki ga je zatekla italijanska okupacija na Notranjskem: »Vzeli so nam vse pridelke in tudi vso zemljo. Hrana, obleka in vse drugo je na karte, nam pa karte ne dajo. Kako naj živimo? Zmerjajo nas in ponižujejo. Skoraj ne mine noč, da nas kdo ne napade. Razbili so nam že skoraj vsa okna. Vsi spimo vsako noč oblečeni in obuti, ker se bojimo. Bojimo se, kaj bo z nami. Strah nas je. Kar naprej govorijo, da nas bodo vse odpeljali. Že večkrat so povedali, kdaj nas bodo odpeljali - pa nas še niso. Sedaj pravijo, da nas bodo odpeljali zagotovo 28. septembra letos. Kam? Sin moj, kaj bo z nami?«

Vojaško oblast v Prekmurju je 16. avgusta 1941 zamenjala civilna oblast, kar pa ni pomenilo nobene spremembe v odnosih do kolonistov. Celo zaostrila je politiko do njih z raznimi ukrepi: izvedli so prve aretacije med kolonisti, omejili so gibanje tako, da so morali od mraka do zore vedno biti na svojem domu, mnogim so tudi podnevi prepovedali zapuščati območje občin, ki so takrat bile zelo majhne, nekateri so se morali vsak dan javljati na žandarmeriji in podobno. Deset fantov iz Benice in Pince marofa je 21. septembra 1941 zvečer pri Pincah na cesti ob prejšnji državni meji pelo slovenske pesmi, zato so jih žandarji zaprli in 29. septembra 1941 so bili obsojeni na po pet let zavora s prisilnim delom in odpeljani v Kolosvár.

Madžarski parlament je 16. decembra 1941 sprejel zakon št. XX/1941 o priključitvi zasedenih ozemelj k matični državi Madžarski z veljavnostjo od 27. 12. 1941. To je pomenilo, da Prekmurje z Medžimurjem in Bačko tudi uradno niso bili več zasedeni teritoriji, ampak sestavni del Madžarske države. To je seveda v nasprotju z mednarodnim pravom, kar pa njih ni motilo. Nekateri pravijo, da so bili prav v zvezi s tem zakonom sprejeti tudi podzakonski predpisi, ki so služili kot pravna podlaga za interniranje kolonistov iz Prekmurja. Žal dokumenti, ki bi to potrdili ali ovrgli, do sedaj niso najdeni. Bolj je verjetno, da so bili internirani na podlagi predpisov za interniranje kolonistov iz Bačke. Tam so ti dokumenti še ohranjeni in iz njih razberemo naslednje: Komandant 3. (južne) armije general lajtnant Elemir Gorondi Novak je že 21. aprila 1941 poslal komandi 5. korpusa zaupno naredbo, s katero zahteva, da se nujno pregleda teren in ugotovijo pogoji za organizacijo taborišč. Štiri dni pozneje, to je 25. aprila 1941 je vojna komanda v Novem Sadu izdala naredbo, ki je bila objavljena tudi na plakatih in med drugim pravi: »Vse osebe srbske,

bosanske, črnogorske in ciganske narodnosti ter židje, ki pred 31. oktobrom 1918 niso imeli stalnega bivališča na območju Velike Madžarske (brez Hrvaške), to so priseljenci in kolonisti, so dolžni zapustiti območje države v roku treh dni, računajoč od 28. aprila ob polnoči. Tisti, ki te naredbe iz kakršnih koli vzrokov ne bodo spoštovali, bodo odgnani z vojaško silo in bodo utrpeli vse posledice.« Madžari so se že pred napadom verjetno pripravljali, kako bodo ravnali s priseljenci, saj so že peti dan po napadu, to je 11. aprila 1941, izdali naredbo št. 1, ki med drugim navaja: »Na osvojenem teritoriju se mora delati razlika med domačim prebivalstvom in priseljenci, odnosno kolonisti. Domači prebivalci se smatrajo tisti, ki so živeli na teritoriju Velike Madžarske pred 31. oktobrom 1918. Vse ostale osebe se smatrajo kot priseljenci ali kolonisti in jih je treba izgnati iz države.

Kot rečeno, verodostojnih uradnih listin, ki bi govorile o pravni podlagi za interniranje kolonistov iz bivšega dolnjelendavskega sreza nimamo na razpolago. Obstaja torej le verjetnost in domneva, da se je okupacijska oblast v Lendavi poslužila analogno nekaterih predpisov, ki so veljali za interniranje v Bački, predvsem tistih, ki so govorili na splošno, kaj je treba narediti s priseljenci na vsem osvojenem ozemlju in ne navajajo izrecno Bačko. Te so verjetno dopolnili z nižjimi predpisi lokalnih oblasti.

Kolonisti so bili okupatorjevi potencialni nasprotniki, ki so s svojo prisotnostjo vedno predstavljali določeno nevarnost in tudi breme. Zato je bila njihova odstranitev tudi iz Prekmurja prepotrben ukrep. Toda kam jih izseliti? Geslo in namen zakonodajalca madžarskih okupatorskih oblasti je bil, da naj vsak priseljenec gre tja, od koder je prišel. Italija, pod katero sta takrat spadali Slovensko Primorje in Istra, od koder je bila večina kolonistov, jih ni hotela sprejeti, ker bi tudi tam predstavljali podobno nevarnost kot pri Madžarih. Iz istih razlogov jih verjetno ni hotela sprejeti nova Nezavisna država Hrvatska. Najbrž, da večina bivših interniranih kolonistov iz Prekmurja ne ve, da so v času pred internacijo imeli albansko državljanstvo. To je bilo razvidno iz rednih uradnih aktov, ki so jih kolonisti dobili od oblasti. Kdo je bil pobudnik tega in zakaj so to napravili, lahko samo domnevamo. Tudi nekdanji okupatorjevi uslužbenci, ki so po vojni priznali, da se je to res zgodilo, niso vedeli povedati zakaj je bilo to storjeno. Morda je bila kakšna povezanost v tem, da so bili rojstni kraji kolonistov pod Italijo, pod njeno okupacijo pa je bila takrat tudi Albanija. Morda so predvidevali kakšno možnost, da bi koloniste izgnali tja.

Verjetno so tudi glede izгона kolonistov iz Prekmurja Madžari imeli podobne težave, tudi z Italijo in Nezavisno državo Hrvatsko. V komando internacijskega taborišča Šarvar je leta 1943 prišel prepis zanimivega akta: sklicujoč se na predpise o izgonu kolonistov, je skupina takratnih veljakov iz Lendave in okolice z lendavskim

županom Dervaričem na čelu poslala ministrstvu za notranje zadeve v Budimpešti vlogo z zahtevo, da se koloniste čim prej izseli iz Prekmurja. Akt je prišel v komando taborišča na prošnjo kamandanta, naj mu sporočijo vzroke za internacijo teh ljudi. To je storil zato, ker je nek bogatejši kmet hotel vzeti iz taborišča in posvojiti mladega interniranca Jožefa Pahorja iz Petišovec. Po vojni je Ludvik Rapoša, ki je med okupacijo bil uslužbenec na davčni upravi v Lendavi, a istočasno eden najagilnejših sodelavcev narodnoosvobodilnega gibanja na lendavskem območju in ki je poleti 1941 skupaj s herojem Štefanom Kovačem izvedel sabotažno akcijo, ko sta blizu Lendave zažgala velike kupe snopov žita in je zgorelo okrog 20 ton zrnja, zatrjeval, da je zgodaj spomladi 1942. leta odšla na sedež županije v Zalaegerszeg posebna delegacija iz Lendave, ki je zahtevala, da se morajo kolonisti čim prej, vsekakor pa pred žetvijo izseliti. Kdo je zažgal prej omenjeno snopje, niso namreč nikoli ugotovili. Nekateri so sumili, da so to storili kolonisti. Da se požig ne bi ponovil, jih je treba odstraniti. Delegacijo je vodil nekdanji znani trgovec in posestnik iz Lendave. Rapoša je trdil, da obstaja o tem pismeni akt v Zalaegerszegu in ga je on videl.

V arhivu v Zalaegerszegu trdijo, da o kolonistih iz dolnjelendavskega sreza oziroma internaciji le-teh, nimajo nobenih listin ali podatkov. To zveni malo čudno, saj je dolnjelendavski srez med vojno spadal v županijo Zala s sedežem v Zalaegerszegu.

Iz vseh dosedaj navedenih podatkov si je mogoče le predstavljati, ne pa za trdno odgovoriti, na kakšni pravni podlagi so bili internirani kolonisti iz bivšega dolnjelendavskega sreza.

Pozimi 1941/42 so se spet močno razširile govorice, da bodo koloniste vsak čas odpeljali. Največ so ljudje omenjali Šlezijo. Kljub temu so do spomladi še ostali na svojih domovih. Takrat je že bilo jasno, da to ne bo dolgo trajalo. Mlajši smo mislili na beg. Toda kam? Na drugi strani Drave so bili ustaši, o katerih so se širile govorice, da so hujši kot Madžari. Tudi za tiste posameznike, bivše jugoslovanske uradnike z družinami, ki so pobegli na štajersko ali v Ljubljano, so ljudje pripovedovali, da so jih Nemci oziroma Italijani zaprli. Med kolonisti je naraščalo neko strašno mučno stanje negotovosti in strahu.

II. DEL

V nedeljo, 21. junija 1942 se je v Dolgi vasi hitro razširila vest, da je prišlo v Lendavo veliko število madžarskih vojakov in da je to najbrž v zvezi z našo aretacijo. Take novice so se v zadnjem času pogosto pojavljale in smo bili nanje navajeni, zato ljudi niso preveč razburjale. Tokrat pa je bilo drugače, vest je bila preveč prepričljiva. Kot da podzavestno slutijo vso zlo, ki jih čaka, so se močno vznemirili. Popoldan sem se s kolesom odpeljal v Lendavo, da vidim, koliko je resnice v teh govoricah. Ni bilo težko ugotoviti, da je prišla posebna enota vojske, ki ima prav gotovo svojo določeno nalogo. Ljudje so se javno pogovarjali, da so vojaki prišli zaradi nas. Nekdo mi je celo rekel, da zanesljivo ve, da nas bodo ti vojaki jutri odpeljali. Videl sem, da je res, kar se govori. Če se hočem rešiti, oziroma ogniti aretaciji, moram še danes takoj nekaj ukreniti. Sklenil sem poiskati prijatelje v drugih kolonijah, da bi skupaj pobegnili, ali se kam začasno skrili. Kot nalašč nisem našel nobenega doma. Verjetno so tudi oni iskali kakšen izhod v teh kritičnih trenutkih. Enega sem sicer našel, pa ga starši niso pustili nikamor, češ da mora v teh težkih in nevarnih časih ostati z njimi. Da bi sam šel, nisem imel dovolj korajže. Skrbelo me je tudi, kaj bo potem s starši in malo sestro, zato sem se vrnil domov. Povedal sem, kaj sem videl v Lendavi in da nas bodo jutri skoraj gotovo odgnali. Starša nista bila iznenadena, saj smo to s strahom pričakovali že nekaj časa, le mama je zajokala. Na mizo je postavila nekaj skromnega domačega peciva. Ne vem, od kod ga je vzela, ko pa tako rekoč nismo imeli kaj jesti. Takšne so menda vse matere. »Kdo ve, kdaj bomo spet skupaj praznovali, mogoče nikoli več«, je dejala v solzah. Bil je 21. junij - Alojzij - očetov in bratov imendan. Bilo mi je hudo. Stopil sem iz hiše, da bi razmislil, kaj bi bilo še dobro narediti, dokler smo doma, pa mi nič pametnega ni prišlo v glavo. Videl sem, da se tudi sosodje pripravljajo za jutrišnji dan. Nastopila je dolga noč brez spanja. Neka težka mora je visela nad kolonijo. Tudi starša nista spala, ker sta se v sosednji sobi celo noč nekaj pogovarjala. Bala sta se izgnanstva, saj sta dovolj izkusila štiri leta v prvi svetovni vojni.

Zjutraj sem vstal zgodaj, kot je na kmetih navada poleti, okrog 5. ure ali malo pozneje. Hotel sem iti iz hiše, ko me je pri vratih ustavil vojak z naperjeno puško z nasajenim bajonetom. Hotel je vedeti, kam sem namenjen in po kaj. Namenjen sem bil v klet. Ko sem mu to povedal, me je nagnal nazaj v hišo. Skozi okno sem videl, da je hiša obkoljena z vojniki. Obkoljena je bila tudi sosedova. Med tem sta vstala tudi starša in sestra. Vedeli smo, da nas bodo sedaj zares odpeljali. Kmalu so nas nagnali, vse družine z otroki vred na naše dvorišče - naša kolonija je štela namreč le šest družin - in nam sporočili, da smo aretirani in bomo odpeljani v internacijo. Na vsakega, ki bi se oddaljil od hiše ali celo hotel pobegniti, bodo streljali.

Po sosednjih vaseh - so rekli - so že razglasili, naj pridejo ljudje od 8. ure naprej kupovat naše imetje, ker tisti dan lahko še prodamo, kar imamo. S seboj bo lahko vzel vsak le po 25 kg prtljage, to je lahko obleka, odeje, hrana, posoda, pribor in drugo. Vse ostalo mora ostati tu, če drugi vaščani ne bodo pokupili. Ženske so začele jokati in za njimi so planili v jok otroci. Moški so jih skušali tolažiti. Bilo je mučno. Vse je morilo eno vprašanje: kaj bo z nami, kam nas bodo odpeljali? Nato so lahko vsi šli nazaj v svoje hiše, seveda pod stražo. Začeli so prihajati domačini iz bližnjih vasi in odnašati, kar je kdo mogel tako, da je bilo to bolj podobno ropanju kot prodaji oziroma kupovanju. Okrog štirih popoldan so bile hiše popolnoma prazne. Odpeljali ali odnesli so vse: od živine, krme, orodja, do nočnih omaric, posteljnine, posode in jedilnega pribora. Prizanesli niso niti vrednim stvarjem, ki so jih hranili nekateri še kot spomin iz prve svetovne vojne.

Po razprodaji so vojaki temeljito pregledali našo hišo, nakar so nas spet vse iz vseh hiš, razen ene, nagnali na naše dvorišče in vsakega posebej preiskali. Pregledali so tudi tisto, kar mo nameravali nesti s seboj. Preiskava je potekala tako, da je vojak držal naperjeno puško z nasajenim bajonetom na aretiranca, ki je moral dvigniti roke v zrak in mu uradno sporočil, da je v imenu zakona Velike Madžarske aretiran, drugi vojak in civilist - domačin - pa sta preiskovala. Vojak je preiskal vsakega moškega od glave do pete. Vreče in kovčke pa sta preiskovala skupaj. Če sta ocenila, da je v kateri več kot 25 kg, sta enostavno kaj vzela ven. Po preiskavi je moral vsak takoj v našo hišo, od koder ni smel več ven. Še pred mrakom so nas vse tako spravili v zastraženo hišo. Do takrat so pripeljali tudi tiste, ki so kot hlapci ali služkinje delali v Lendavi in drugod. Prespali smo na tleh na slami. Če je kdo hotel iti na stranišče, ki je bilo na drugem koncu dvorišča, je šel z njim vojak s puško pripravljeno na strel, potrebno pa je moral opraviti pri odprtih vratih. Ne vem, zakaj so pri eni hiši napravili izjemo in so oni lahko prespali v svoji hiši.

Vojaki, ki so nas aretirali in stražili, so bili mladi in niso bili grobi. Nisem videl, da bi kateri koga udaril. Pozneje sem slišal, da ni bilo povsod tako in da je bilo veliko grobosti in surovosti.

Naslednje jutro, v torek, 23. junija, smo že ob štirih zjutraj zastraženi krenili peš v Lendavo na železniško postajo. Bila je to žalostna kolona, kjer so ljudje nosili svoje borno imetje v vrečah ali iz šibja pletenih kovčkih. Ob materah so tekli otroci s svojim ponavljajočim vprašanjem, kam gremo. Tako smo odhajali v negotovost. Mi iz Dolge vasi smo prispeli prvi. Kmalu za nami so začeli prihajati tudi iz drugih kolonij: Kamovec, Petišovec, Benice in Pince marofa, pa še nekaj drugih so pripeljali zraven. Iz tistih bolj oddaljenih kolonij so pripeljali nekatere z vozovi. To je bilo potrebno zato, ker so odpeljali cele družine od dojenčkov do starčkov in nepremičnih bolnikov do žensk v visoki starosti. Tu na kolodvoru so se vojski pridružili

žandarji, ki naj bi pomagali pri vagoniranju. Bil je sončen in vroč dan. Dokler še nismo bili v vagonih, so nam dovolili, da smo si lahko natočili in pili vodo. Kakor hitro so koga naložili v vagon, ni mogel več ničesar dobiti, niti vode ne. Tudi ni smel več priti v stik z onimi, ki so bili zunaj. Tu so že nastopili žandarji s svojo metodo dela. Začelo se je pretepanje.

Po ne vem kolikokratnem preštevanju in branju seznamov so nas strpali v živinske vagonne. V vsakega so dali približno 40 ljudi. Približno zato, ker niso razdvajali družin in je zaradi tega bilo v kakem vagonu več ljudi kot v drugem. Otroke so šteli dva za enega. Okna na vagonih so bila zamrežena z bodečo žico. Ko je bil vagon naložen, so vrata zaprli. Tako so si olajšali delo glede straže. Tako naloženi smo čakali več ur v od sonca razgretih vagonih. Tisti, ki so pri nakladanju bili prvi na vrsti, so čakali več kot šest ur, oni zadnji pa mogoče polovico manj. Okrog treh popoldan se je vlak premaknil proti Rediču. Stražarji - to je bila vojska - ki so nas spremljali, niso bili grobi, to lahko rečem za tista dva, ki sta odgovarjala za naš vagon, celo dobra sta bila do nas. Skrivaj sta nam tu in tam na katerem kolodvoru prinesla vodo. Eden od njiju je govoril češko ali slovaško, tako da so se interniranci za silo sprorazumeli z njim. Potovali smo popoldan in celo noč, ne da bi vedeli, kam gremo. Mislili smo, da smo nekje zelo daleč, morda celo izven države, morda gremo proti prej tolikokrat omenjeni Šleziji, ko se je predpoldan okrog 11. ure vlak ustavil. Nagnali so nas iz vagonov in prebral sem lahko, da smo na železniški postaji Šarvar. To mi ni dosti povedalo, ker prej nikoli nisem slišal za ta kraj, kje še da bi vedel, kje leži. Ugotovil sem samo to, da smo še na Madžarskem. Cel čas potovanja, ki je trajalo, če štejemo čakanje v vagonih v Lendavi, približno 24 ur, ni smel nihče iz vagonov. Tu in tam so za najbolj žejne stražarji dali kaj vode. Hrano smo imeli nekaj s seboj, ki smo jo v vagonih pojedli, pravzaprav so jo le otroci. Tudi svoje biološke potrebe smo morali opravljati v vagonih.

Šarvar je oddaljen od Lendave po cesti približno 100 km, mi smo se pa tako dolgo vozili. Ko so nas nagnali iz vagonov in nas spravili v vrsto, se je spet začelo preštevanje in branje seznamov. Nazadnje smo le krenili. Spet isto vprašanje: kam gremo, bodo vsi vzdržali, še bomo morali daleč hoditi? Stopal sem skupaj s svojci nekje v sredi te žalostne in izmučene povorke. Kakšni prizori! Tisti, ki so jih zaradi starosti ali boleznih morali z vozovi pripeljati na kolodvor v Lendavi, tudi tu niso mogli hoditi. Stražarji, ki so se nas hoteli čim prej rešiti, so silili te bednike, da morajo hoditi. Na vsak način so jih hoteli spraviti do taborišča. Videl sem, kako so svojci odvrkli še tisto borno prtljago, ki so jo imeli, da so lahko tem nesrečnikom pomagali do vhoda v taborišče. K sreči to ni bilo daleč. Vhod v njega pa je bil oddaljen od kolodvora le kakih 200 metrov. Pred vhodom se je spet začelo preštevanje. Tokrat so to delali že uslužbenci komande taborišča. Vojaki, ki so nas pripeljali, so nas morali predati komandi

Prihod v taborišče - tako so pripeljali internirance v taborišče.

taborišča. Razvrstili so nas ob robu ceste in po ne vem kolikokratnem preštevanju le ugotovili, koliko nas je in da smo prispeli vsi, kolikor nas je na spisku.

Pogled na taborišče me je pretresel. Ograja iz bodeče žice visoka okrog 3 metre, ob njej vojaška straža, notri stare, mrke, zapuščene stavbe, med njimi pa neka razcapana bedna bitja. Pri vhodu so nas pričakali uslužbenci komande taborišča - večinoma upokojenci žandarji. Na dvorišče so nas spuščali tako, da so pri vhodu vsakega posebej vpisali in popisali v posebno matično knjigo. Pretepanje se je stopnjevalo. Bivši žandarji so se dobro razumeli na svoje nekdanje delo. S kričanjem, klofutami in brcami so nam že pri vhodu hoteli pokazati, da smo odslej popolnoma brezpravni, da pravzaprav nismo več ljudje, ampak številke, ki nič ne pomenijo.

Prvi je vstopil Alojz Vidmar z družino iz Kamovec. Dobil je številko 7573. Zadnji je bil na vrsti Zdravko Budin, petletni otrok iz Benice s številko 8147. Ko so nas vse popisali in zbrali na dvorišču, so nas nagnali v šesto barako, ki so ji od takrat rekli »slovenska«.

V to skupino nas je prišlo 575. Tri dni za nami so pripeljali 15-letnega Dušana Medveščka iz Beltinec. Njegov oče Stanko je prišel z našo skupino in je bil hrom. Le osem dni po prihodu je Ana Muskovič rodila hčerko Marijo, dvanajsti dan pa Justina Gulin hčerko Magaldo. Rojstvo teh dveh otrok pokaže, da je okupator interniral cele

družine, tudi žene v zadnjih dneh nosečnosti. Dne 24. oktobra 1942 so žandarji iz Murske Sobote pripeljali Emila Valentinčiča iz Benice. Kot španski borec se je po porazu revolucije prebil iz Španije v Francijo. Po nekaj letnem življenju po raznih taboriščih, mu je uspelo pobegniti in priti do Murske Sobote, kjer so ga ujeli. Verjetno je bil namenjen v partizane. Kmalu za tem oziroma naslednji dan, to je 25. oktobra 1942 so iz koložvarskega zapora pripeljali tistih deset fantov, ki so bili tam zaprti od jeseni prejšnjega leta, ker so na Pincah peli slovenske pesmi. Tako nas je bilo v taborišču Šarvar interniranih iz tedanjega dolnjelendavskega sreza 587 ljudi. Če prištejemo k tem oni dve, ki sta bili rojeni kmalu po prihodu v taborišče, je to 589. Številka je točna in je vzeta iz taboriščne matične knjige. Do osvoboditve so se rodili še trije ali štirje otroci, vendar jih v taboriščni evidenci ni, ker so se rodili najbrž izven taborišča, kjer so bile matere na delu. Iz tega izhaja, da ni točna Vidičeva navedba v knjigi Bili so uporni, kjer pravi, da je bilo v Šarvaru interniranih 668 slovenskih ljudi iz lendavske občine.

Do našega prihoda je šlo skozi to taborišče 7572 interniranih kolonistov iz Bačke. To je komaj dobra polovica od vseh odgnanih iz te pokrajine. Po dotedaj zbranih podatkih so namreč vojaške, policijske in žandarmerijske enote madžarskih okupatorskih oblasti od 14. aprila do 14. junija 1941 izgnale iz njihovih domov v Bački 14.096 ljudi iz 56 vasi. To pomeni, da so jih skoraj polovico od teh izgnali ali pobili. Velikokrat se je to dogajalo na zelo surov način. Vojaki ali žandarji so iznenada vpadli v hiše in zahtevali, da se ljudje v 5 do 15 minutah pripravijo za odhod in pustijo vse imetje tam, kjer je. Bivši interniranec Džuro Mazarak se teh masovnih internacij v Bajmoku spominja takole: »V tistem času sem bil mlad in delal kot trgovski pomočnik v Bajmoku. Moji starši so imeli salaš tam blizu. Štirinajstega junija 1941 po približno dveh mesecih od vkorakanja madžarske vojske v te kraje, so žandarji šli od hiše do hiše in vsakemu poglavarju družine naročili, da sem čim prej spravi in s celo družino gre na železniško postajo v Bajmok. Na hitro smo pripravili nekaj malega, kar smo lahko nosili v rokah. Vpregli smo konje in odšli na postajo. Tam je že bilo veliko družin iz Rate. Strpali so nas v vagone za prevoz materiala. Voz in konji so ostali tam. Spominjam se še, da smo jih privezali, ker smo mislili, da nam bodo žandarji samo kaj sporočili in se bomo vrnili domov. Grdo smo se zmotili. Oče je še uspel nekemu znancu zaklicati, naj konje pelje domov. Nekaj ur so nas trpali v vagone. Ženske so jokale, otroci vreščali, žandarji pa so bili neizprosni in niso poznali milosti.«

Prva skupina, ki je bila odpeljana v Šarvar, je šla iz Novega Sada. Odšli so v začetku junija 1941 v dveh železniških kompozicijah. Druga skupina, ki je štela okrog 2.000 ljudi, je šla istočasno iz Subotice in se ustavila v Barču, kjer so ostali v nekem opuščenem mlinu do meseca decembra in šele od tam prišli v Šarvar. Prvi

interniranci iz Bačke so prispeli v internacijsko taborišče Šarvar 13. junija 1941. V uradnih madžarskih listinah iz leta 1941 najdemo med drugim tudi tak odstavek: »Železniške kompozicije so prihajale v Šarvar ena za drugo. Svoje siromaštvo so interniranci nosili v nahrbtnikih, narejenih iz vreč, v zabojih in culah.«

Ob našem prihodu je bilo v taborišču razmeroma malo ljudi. Največ onemogli in starci. Veliko jih je bilo zunaj na raznih delih. Nekaj jih je že pred našim prihodom odšlo na različne garancije v Srbijo.

Ni res, kar v svojem pisanju pravi Volaričeva, da je bilo ob našem prihodu v taborišče tam 3.000 interniranih Židov in da so jim pozneje naši ljudje pomagali. Prav tako ni res, da so takrat bili tam tudi poljski vojni ujetniki. Ob našem prihodu so bili v taborišču samo internirani kolonisti iz Bačke. Nemci so dejansko okupirali Madžarsko 19. marca 1944. Šele po tem, meseca aprila, so izšli znani strogi predpisi, ki so določali tudi internacijo Židov na Madžarskem. To je bilo že leta 1944, to je dve leti po naši internaciji. Do takrat masovnih aretacij Židov, domačinov na Madžarskem ni bilo in so še kar udobno živeli na svojih domovih. (Niso se prav nič zmenili za nesrečne koloniste in izredno težke razmere teh ljudi. Prav tako niso imeli nobenega posluha za to, da bi jim kaj pomagali - vsaj v hrani.) Mlajše Žide so Madžari mobilizirali v treh skupinah: novembra in decembra 1942 ter januarja 1943. Razporedili so jih v posebne delavske bataljone.

Zadnji Poljaki so zapustili taborišče Šarvar še pred prihodom prvih internirancev iz Bačke. Odšli so 11. aprila 1941 v Kicseg in Bregenc major. Sicer pa so oni živeli do konca vojne na Madžarskem kot svobodni ljudje z nekakimi omejenimi pravicami.

Že naslednji dan po odhodu Poljakov, to je 12. aprila 1941, je prispela v šarvarsko taborišče manjša skupina jugoslovanskih vojnih ujetnikov, ki je pred odhodom iz njega štela 301 ujetnikov. Med njimi so bili tudi civilisti z znanimi belimi čepicami na glavi. Pod eksponatom piše »Macedonci«. 29. maja 1941 so odšli naprej v drugo taborišče, da bi napravili mesto jugoslovanskim internirancem. Iz teh podatkov izhaja, da so Poljaki odšli iz Šarvara več kot eno leto pred našim prihodom. Da takrat ni bilo v taborišču Poljakov, govori tudi pismo komandanta taborišča za interniranje notarjušu Šarvara, ki pravi med drugim: »Z odločbo št. 11.000 (1378 e 1 n III L 1941) je komanda 3. korpusa v Sombathelyu dala navodila komandantu taborišča vojnih ujetnikov, da do konca meseca likvidira taborišče in razpoložljive prostore da na razpolago komandi taborišča za interniranje.«

Internacijsko taborišče Šarvar je bilo ustanovljeno z odločbo ministrstva za notranje zadeve št. 35046 e 1 n esf 1941. Obrambni minister kraljevine Madžarske je odredil, da se taborišče vojnih ujetnikov da na razpolago notranjemu ministrstvu. Uradni naziv je bil: »Magyar király internálu tábor Sárvár«. Prevedeno v naš jezik

pomeni: Internacijsko taborišče kraljevine Madžarske Šarvar. Volaričeva sicer v svoji knjgi piše, da pomeni uradni madžarski naziv preveden v naš jezik: Mednarodno taborišče Šarvar, kar pa ni res.

Na Madžarskem ni bilo velikih taborišč. Največje je bilo ravno šarvarsko, ki je lahko sprejelo največ 8.000 internirancev. Taborišča tudi niso bila posebno za to grajena, kot je bilo to v Nemčiji in Italiji, ampak so jih organizirali navadno kar v opuščenih večjih objektih. Čeprav jih je do pomladi 1944 stražila vojska, potem pa policija, so spadala pod notranje ministrstvo. V nobenem ni bilo krematorijev in v bodeči žici ograje ni bilo električnega toka. Bila so trajna in začasna taborišča. Začasna so bila po potrebi na hitro organizirana, največkrat kar na prostem. Nekatera so bila v kratkem času ukinjena, druga spet na istem mestu obnovljena.

Šarvar pomeni v prevodu Blatni grad, toda to ni tisti Blatograd, o katerem govori naša zgodovina. Leži v južnem delu Madžarske v Železni županiji ob reki Rabi in železniški progi Győr - Szombathely, od slednjega je Šarvar oddaljen 25 km. Danes šteje okrog 16.000 prebivalcev.

Nekateri starejši interniranci, ki so služili avstroogrsko vojsko, so pripovedovali, da se blede spominjajo, da je bilo tu že v prvi svetovni vojni taborišče vojnih ujetnikov. Dvomim, da je to res bilo.

Po vojni je državna komisija za ugotavljanje okupatorskih zločinov opisala taborišče v nekaj stavkih takole: »... Tovarna je bila obdana z bodečo žico, po sobah so bile v treh vrstah - ob obeh stenah in sredini - položene v tri nadstropja deske, ki so rabile kot ležišča. Vse so bile polne mrčesa in golazni, od vlage zatohle in plesnive. Naenkrat je bilo v taborišču celo 7.500 ljudi, in sicer pozimi 1941/42. Med temi je bilo 1.300 mater, 4.300 otrok starih manj kot 18 let, 1000 moških od 18. do 50. leta starosti, 600 žensk, starejših od 50 let, 300 deklet in žena od 18. do 50. leta...« »... V takem so množično umirali, zlasti otroci. Onemogočena je bila sleherna higiena. Zima 1941/42 je bila strahotna, kot se ne pomni, prehrana bedna, zgradbe nezdrave, polne trohnobe in uši. Spali so brez odej v vodi in na prepihu, podi razbiti, policaji divjaški, garanje do izčrpanosti - vse to je bilo usodno za ženske in otroke...« Opisano je resnično, vendar je premalo za kolikor toliko pravo predstavitev taborišča in razmer v njem.

Taborišče je bilo v opuščeni tovarni umetne svile. Obdano je bilo s tri metre visoko ograjo iz bodeče žice, v kateri ni bilo električnega toka. Stražili so ga vojaki, ki so bili na notranji strani ograje. Oboroženi so bili s puškami. Stražarskih stolpov ni bilo, zato so se stražarji prosto gibali ob ograji. Poleg straže pri vhodu je bilo še sedem stražarskih mest, pozneje se je to število zmanjševalo, ker so s pregrajevanje zmanjševali taborišče. Ni točno, kar navajata Vidič in Volaričeva, da so stražili stražarji s psi. Stražarji niso imeli psov. V kasarni so imeli enega malega bolj za zabavo kot za drugo in še ta je pozneje nekam izginil. Ob našem prihodu je posadko sestavljal en

ojačan vod honvedov - rezervistov. Meseca novembra 1943 je rezerviste zamenjala aktivna vojska. Med njimi je bilo nekaj Medjimurcev in prekmurskih Slovencev. Pomladi 1944 je vojsko zamenjala policija. Število stražarjev se je zmanjševalo tako, kot se je zmanjševalo taborišče. Malo pred osvoboditvijo so bile le tri barake še ograjene za internirance. Stražarji so intervenirali med interniranci le na zahtevo komandanta taborišča ali dežurnega uslužbenca. To pa ne pomeni, da so se vsi pasivno vedli do internirancev. Med njimi so bili tudi taki, ki so vedno iskali priložnost, da so se znesli nad nemočnimi ljudmi. Posebno pogosto se je to dogajalo za časa zadnjega komandanta, ko so prišli na oblast »njilaši«.

Bivalnim zgradbam so rekli barake, čeprav so bile vse zidane. Skoraj vse so bile brez oken. To so bile opuščene proizvodne hale in skladišča. Večina jih je imela znano tovarniško »cik-cak« betonsko - stekleno streho, skozi katero je prihajala svetloba. Razen v eni so bila tla povsod betonska. Tam je bila speljana tudi kanalizacija. Bile so brez gretja. V njih so bili pogradi iz neobdelanih desk, razvrščeni tako, da so bili vmes približno en in pol meter široki hodniki. Število vrst pogradov je bilo odvisno od širine barake in niso bile povsod samo tri, kot navaja prej omenjena komisija. Ti pogradi so imeli po dve, tri in tudi štiri etaže glede na to, kako visoka je bila katera baraka. Med etažami je bil tak razmak, oziroma je bila taka višina, da je odrasel človek lahko sedel. Če je kdo iz vmesnih etaž hotel priti na tla, se je moral po vseh štirih plaziti preko drugih ljudi, da je lahko prišel do lestev, ki so bile na več mestih prislone k pogradom. Pogradi niso bili ločeni med seboj, ampak so bili kot ogrmne stelaže, ki so se vlekle neprekinjeno od enega konca barake do drugega. Le v najdaljših so bili tudi v sredini prečni hodniki. Praviloma je vsak imel pravico do 40 cm širokega prostora na teh »stelažah«. To je bil ves njegov stanovanjski prostor. V poletnem času je bilo več prostora, ker so odhajali ljudje na delo. Sicer je težko reči, kdaj je bilo hujše: poleti ali pozimi. Poleti je bila neznosna vročina. Posebno so trpeli oni v najvišjih etažah. Topli zrak se je itak dvigoval proti strehi, skozi to stekleno streho pa je še pripekalo sonce. Pozimi se je na betonskem delu strehe in na steklu kondenzirala para, ki je nastajala v baraki pri taki množici ljudi in kot dež neprestano kapljala na zgornje etaže in na betonska tla hodnikov med pogradi in sproti zmrzovala. Ta led se navadno celo zimo ni stopil. Da bi ljudje obdržali v barakah vsaj tisto toploto, ki so jo ustvarjali z lastnimi telesi, saj je bilo v vsaki baraki po več sto, v večjih pa več kot tisoč internirancev, jih niso odpirali, da bi jih prezračevali, zato je bil v njih neznosen smrad. Iz opisanega bi logično sledilo, da so bili oni na zgonjih pogradih na slabšem, pa ni bilo tako. Na njih niso padale smeti kot na one iz vmesnih in spodnjih pogradov. Zgoraj visoko niso bili tako na očeh uslužbencev, kar je bila velika prednost in je velikokrat dosti pomenila.

V vsaki baraki je bil vodovod z nekaj pipami in betonskim koritom. Večji del tih pip je bil navadno pokvarjen, pozimi pa zamrznjen. Ta voda je internirancem služila za pitje, umivanje, pranje, pomivanje posode in sploh za vse potrebe.

V barakah je mrgolelo raznih zajedalcev in drugega mrčesa. Ljudje so spali oblečeni na golih deskah. Tudi ko je bilo kaj slame na razpolago so jo odklanjali, ker je bila od dolgotrajne uporabe zdrobljena kot pleve in polna bolh. V špranjah med deskami pogradov je bilo vse polno stenic. Ta skoraj kot pikapolonica velik zajedavec napada samo v temi. Ugriz je povzročal pri ljudeh z občutljivejšo kožo močna vnetja, ki so se potem pretvorila v kraste. Ker se ta mrčes ne zadržuje v obleki ali odeji, ampak v špranjah, se ga v taboriščnih razmerah na preprost način ni mogoče ubraniti, še manj uničiti. Druga golazen so bile uši, ne toliko one v laseh, ki niso bile tako huda nadloga, bolj one, ki se zadržujejo v perilu in obleki. V normalnih razmerah jih lahko in dokaj hitro iztrebimo. Potrebno je le nekajkrat v določenem časovnem razdobju zaporedoma prekuhati perilo ali tudi obleko ob istočasni skrbi za telesno čistočo. Vse to pa je internirancem bilo onemogočeno. Kje prekuhati ali oprati perilo in obleko, ko še za najnujnejše potrebe niso mogli priti do tople vode. Že nekaj mesecev po prihodu v taborišče so bili skoraj vsi brez perila, saj so prinesli le tisto, kar so imeli na sebi. Le redkokdo je imel srajco ali kakšen drugi kos perila, ker so tisto, kar so imeli na sebi ob prihodu, raztrgali. Drugega niso mogli nabaviti, saj niso imeli ne denarja inter-nirancem svojih posebnih oblačil, kot je to bilo na primer v nemških taboriščah. Ker tudi odev niso imeli, da bi se ponoči pokrivali, so spali kar oblečeni v tistih raztrganih cunjah, v katerih so bili podnevi. Kje, kdaj in kako te cunje prekuhati, saj bi morali ljudje biti nekaj časa popolnoma nagi, kar bi pomenilo posebno pozimi za večino tudi zaradi izčrpanosti gotovo smrt. Tako so jih ves čas poleg lakote grizle in izčrpavale še uši. Barake so bile polne bolh, tudi po dvorišču in drugih prostorih jih je mrgolelo, tako da so ljudje govorili, da se v taborišču zrak trese od njih. Največ jih je bilo poleti. Ljudje so se jih branili tako, da so tla v barakah polivali z vodo, iz obleke pa tako, da so stali na soncu, takrat ta mrčes pride iz obleke. Tako so jih trebili tudi iz odej tisti redki, ki so jih imeli. Najbolj so se razmnoževale poleti v tistih barakah, ki so zaradi odhoda ljudi na delo ostale prazne. Tu so v jeseni, ko so se vrnili, bila tla dobesedno črna od te golazni.

Higienske razmere so bile res neznosne in uničujoče. O topli vodi ali kakšnem kopanju so interniranci lahko le sanjali - še hladne vode je velikokrat primanjkovalo. V barakah, niti kje drugje, ni bilo nobenega intimnega ograjenega ločenega prostora, kjer bi lahko opravljali najnujnejše, kar je potrebno za vzdrževanje telesne higiene. Vse so opravljali v barakah na obeh vseh. Zato so to delali največ v temi ponoči. Nič drugače in še hujše je bilo pozimi, ko je bila voda

ledena in tudi v barakah je bil led po tleh. Najbolj so pri tem trpele ženske, ki jih je bilo največ.

Ob našem prihodu v taborišče je bilo tam deset barak, oziroma stavb, urejenih za bivanje internirancev. Zasedenih je bilo šest, tako da so tudi po našem prihodu ostale še tri nezasedene. Najboljša je bila prva, ki je imela pravi strop in tla celo popodana z deskami, pogradi pa so bili le v dveh etažah. Nahajala se je v podstrešju velike zgradbe, v kateri je še deloval del tovarne. Ta baraka je bila navadno prazna. V treh letih so le v zimskem času 1942/43 bili nekaj mesecev nastanjeni Slovenci. Najslabše so bile 2., 3., 4., 5., 6. in 7. baraka.

Stranišča so bila locirana na več mestih izven barak na dvorišču taborišča in so bila skupinska. To so bile pravzaprav male barake brez vrat, ki so imele po sredini v malo dvignjenih deskah dva reda lukenj pod katerimi je bil širok in precej globok jarek. Navadno so bila po dolgem z deskami pregrajena v moški in ženski del. Dolga so bila po deset in več metrov.

Ko smo mi prišli v taborišče, je tam obstajala tudi kantina. Najbrž je ostala tu še iz časa poljskih vojnih ujetnikov. Interniranci so v njej lahko kupovali le tobačne izdelke in druge najbolj navadne stvari. Hrane seveda ni bilo mogoče kupiti. Kupovali so lahko le nekaj časa po svojem prihodu, dokler so imeli kaj denarja, ki so ga prinesli s seboj. Tega pa itak ni bilo veliko. Tisti, ki so bili zunaj na delu in so prišli do kakega denarja, so si kaj najnujnejšega kupili izven taborišča. Pozneje so kantino itak zaprli.

V taborišču so bile tudi majhne obrtne delavnice, ki so delovale samo za potrebe taborišča. V njih ni bilo Slovencev. Le zidarska dela so opravljali Slovenci. V mizarški delavnici sta največkrat delala le dva mizarja. Ko je bilo več dela, je delalo tam do pet internirancev. Vodil jo je celi čas komunist Olbina Stevo - interniranec iz Bačke. Tudi v čevljarški delavnici sta delala samo dva čevljarja, le kratek čas so bili trije. Vodil jo je Nikola Vlasisavljevič, ki smo ga klicali »Suco«. V krojaški delavnici je delal krojač Mišan Dokić, ki smo mu pravili »Brko«. Včasih je za kratek čas tam delal še po en interniranec. Kovaška in ključavničarska dela je opravljal Stevo Minič, interniranec rojen nekje v Baniji, zato je dobil ime »Banijac«. Občasno je delovala tudi frizerska delavnica, ki je bila največ časa zaprta. Vsi vodje delavnic so bili naši zanesljivi ljudje. O njih in vlogi delavnice bom še govoril pozneje.

Taboriščno ambulanto so vodili trije poljski zdravniki, bolničarji in bolničarke pa so bili mladi interniranci oziroma interniranke. Bila je v posebni zgradbi blizu prvotnega vhoda v taborišče nasproti komande. Leta 1943 so jo preselili v majhno nadstropno zgradbo na robu taborišča v smeri proti mestu. Ambulantska kuhinja pa je ostala v prejšnjem prostoru, ki je bil z ograjo ločen od taborišča. V ambulanti je bila ordinacija in dve do tri sobe za nepremične in težke bolnike. Tu ni bilo pogradov, ampak železne postelje, ali iz desk zbito ležišče s

slamaricami. Za tiste matere, ki so rodile v taborišču, je bila v ambulanti določena posebna soba. Zaradi izredno važne vloge, ki jo je imela ambulanta posebno po letu 1943, bom tudi o njej in njenem osebju še govoril pri opisovanju življenja in dogajanjih v taborišču.

Objekt, ki so se ga interniranci bali in izogibali, je bil taboriščni zapor. Rekli so mu kar z madžarskim izrazom »fogda«. To je bila mala zgradba, podobna betonskemu bunkerju. Ne vem čemu je služila, ko je tu še obratovala tovarna. Stala je nekje sredi taboriščnega dvorišča. Imela je samo eno malo zamreženo okno visoko pod stropom. Tla so bila betonska, prav tako streha. Prostor je meril kakih deset ali petnajst kvadratnih metrov. V njem ni bilo pogradov, ampak le nekaj slame na tleh. V zapor je prišel tisti, ki se je pregrešil zoper taboriščni red, ali pa zunaj na delu, če zato ni bil kaznovan od zunanjih oblasti. Prostor je bil malokdaj prazen. Največkrat so bili zaporniki moški, ženske dosti manj. Kazni je odredjal komandant taborišča praviloma zjutraj na raportu. To je dosledno izvajal komandant Krause. Drugi komandanti niso držali rednih raportov. Ponoči in izven delovnega časa je zapor do naslednjega jutra začasno odredil dežurni uslužbenec. Kazni so bile izrečene največkrat le na nekaj dni, malokdaj na več kot dva tedna. Bile so različnih stopenj in strogosti: najmilejša je bila tista, ko je zapornik dobil redni celodnevni obrok hrane, le da je moral biti v zaporu, najhujša je bila tista, ko je zapornik dobil vsak drugi dan en obrok hrane, vsak drugi dan pa le vodo in košček kruha.

Obstajala je tudi kolektivna kazen. Če je na primer v prekršku sodelovala večja skupina ljudi iz ene barake in vseh ni bilo mogoče strpati v mali zapor, je komandant odredil zaporo barake za nekaj dni, ne glede na to, da večina ni bila nič kriva. Enkrat je taka kazen doletela tudi Slovence. Bilo je kmalu po prihodu v internacijo, meseca julija v največji vročini. Baraka je bila polno zasedena, ker takrat Slovenci še niso odhajali na delo. Pisar iz komande Ištvan Kiš, je šel skozi barako in zaradi nepomembne stvari, menda se mu ljudje niso utegnili dovolj hitro in daleč umakniti, jih je začel s palico pretepati. Eden od fantov se je preveč branil teh udarcev, namesto da bi zbežal, kar je bilo dovolj, da je Kiš ocenil kot upor in dosegel pri komandantu, da je ta še isti dan kaznoval celo barako s šest dni zapora. To je pomenilo, da šest dni ni smel nihče niti odpreti barake, kaj šele, da bi smel ven na zrak. Komandant Krause ni odredil te vrste kazni.

Drugi objekt, ki so ga ljudje neradi obiskovali, a je bil vseeno zelo obiskan, je bila mrtvašnica. To je bil mali prizidek, prislonjen na zadnjo steno skladišča prehrane blizu osme barake. Tu so do pokopa odlagali mrtvece, kadar jih ni na en dan veliko umrlo. Nekateri poročajo, da je šlo skozi ta mali prostor v štirih letih okrog 1200 mrtvih. To ni točno zato, ker kadar je bilo večje število mrtvih naenkrat, so le-te nosili iz barak naravnost na pokopališče, ki je bilo v neposredni bližini. To se je dogajalo v zimi 1941/42. Takrat je

taboriščni red določal med drugim, da je treba zjutraj najprej iznesti mrtvece iz barak. Pozneje ni bilo več tako masovnega umiranja.

Blizu mrtvašnice je bilo zidovje razpadajoče nadstropne zgradbe. Ljudje so mu rekli trinajsta baraka. Omeniti ga je treba zato, ker so si tu, skrivaj kuhali, ali poskušali skuhati in speči kak priboljšek tisti interniranci, ki so kaj dobili od svojcev, ki so bili kje zunaj na kakem dobrem mestu na delu, ali od znancev, ki niso bili internirani pa so poslali kak paketič. Velikokrat so res samo poskušali kuhati, ker če je to opazil kateri od uslužbencev iz komande, je vse razmetal in kuhanja je bilo konec. Navadno je sledilo nekaj dni zapora zaradi kraje drv. Posebno se je pri tem izkazal uslužbenec, upokojeni žandar Nemeth. Resnici na ljubo pa je treba reči, da so nekateri uslužbenci včasih molče, kot da nič ne vidijo, šli mimo. Takšen je bil na primer mladi uslužbenec Ištvan Kovač.

Delitev hrane v taborišču.

Taboriščna kuhinja je bila v posebni zgradbi blizu šeste in sedme barake. Kuharji so bili interniranci, ki so se večkrat menjali. Med njimi so bili tudi Slovenci. Za potrebe ambulante je bila posebna kuhinja in je bila tudi drugačna hrana. V tej kuhinji so po našem prihodu delale večinoma slovenske interniranke.

V taborišču je bilo še več drugih zgradb, nekatere so služile za delavnice ali skladišča, veliko pa je bilo praznih. Tik ob cesti med taboriščem in pokopališčem je bila dolga zgradba, v kateri je bil

konjski hlev, skladišče sena in slame ter drv za potrebe kuhinje. Konje so rabili za odvoz fekalij in smeti. To zgradbo je treba omeniti zato, ker je tu tekel eden od kanalov, po katerem je skrivaj prihajal v taborišče kruh in druga hrana.

Komanda taborišča je bila ob našem prihodu v pritličju visoke zgradbe blizu glavnega vhoda, ki je takrat bil ob cesti med taboriščem in tovornim delom železniške postaje. Tik ob vhodu v taborišče je bila mala pošta, kjer je bila navadno le ena uslužbenka. Ta pošta je ostala še iz časa poljskih vojnih ujetnikov, pozneje je služila za potrebe našega taborišča in za potrebe tovarne umetne svile, ki je še deloma tam obratovala. Komando so pozneje preselili v nizko zgradbo sredi taborišča, v prejšnji pa uredili stanovanje za komandanta. Namestnik komandanta je z družino, to je žena Bözsi in hčerko Vero, že prej stanoval v tej zgradbi. Vsi drugi uslužbenci so stanovali v mestu.

Ob prihodu nas Slovencev je bil komandant taborišča Rudolf Jaut. Bil je vedno v civilni obleki, čeprav je bil sicer policaj visokega ranga. Ni točno, kar piše Ferdo Godina v svoji knjigi na podlagi pismene izjave bivšega interniranca Ivana Komarja iz Pince marofa, da nas je sprejel komandant po činu major. Tudi večina drugih trditev v tej izjavi ne odgovarja resnici. Nas ni sprejel noben komandant, še najmanj, kar lepo in obljubil, da bomo šli ven na delo. Takratni komandant Jant se ni nikoli pogovarjal z interniranci. Taka neresnična izjava je najbrž posledica časovne odmaknjenosti, ki več ali manj zamegli spomin. Tisti komandant, ki so mu naši ljudje rekli major, ker je skoraj vedno bil v uniformi, je prišel za komandanta pozneje. Tudi ni bil major, imel je drugi čin - policijski. Prav tako ni res kar piše Ivkovič v svojem feljtonu, da sem mu jaz pripovedoval, kako težko je bilo življenje v taborišču za časa komandanta Tasnady Györgya, ki so mu rekli »Bradonja«. Ta je namreč odšel iz Šarvara pred našim prihodom in ga jaz nisem nikoli videl.

Poleg komandanta je bil ob našem prihodu zaposlen v komandi še namestnik komandanta. Pisal se je József Bárh in je imel eno roko pohabljeno. Nosil je naziv višji gospodarski svetnik in je vodil gospodarski sektor taborišča. V druge zadeve in življenje internirancev se ni vmešaval. To je storil le takrat, če je bil prisiljen, ko je nadomeščal komandanta v njegovi odsotnosti. Ujvári Lajos - upokojeni žandar je bil vodja glavne pisarne. Kis István, ki takrat edini poleg komandantove tajnice ni bil upokojenec, je bil pisar. Györvari Sándor, upokojeni žandar je imel na skrbi skladišče prehrane. Berthe, upokojeni uslužbenec je odgovarjal za prehrano v ambulanti in njeno osebje. Németh, upokojeni žandar je imel na skrbi skladišče drv, slame in sena. Skrbel je za red na dvorišču in je k njemu spadal tudi konjski hlev. Buray, za katerega ne vem, kaj je bil po poklicu, je imel administracijo in evidence v zvezi z odhajanjem ljudi na delo in z dela. Löcsi - upokojeni železničar, je odgovarjal za obrtne delavnice in sploh obrtniška dela v taborišču. K njemu je spadalo tudi skladišče

odej in podobnega blaga, ki je bilo v glavnem prazno. Komandantova tajnica je bila Lenka Papella iz Šarvara. Po njenem odhodu jo je zamenjala Piri Németh. Istvan Kis je po neuspelem poskusu samomora proti koncu leta 1943 odšel iz Šarvara. Na njegovo mesto je prišel starejši upokojeni uradnik István Tóth. Pozneje sta prišla še István Kovács in Ruzsicska. Prvi je bil mlajši, poročen človek in je oprevljal delo nekakšnega pomočnika namestnika komandanta, drugi je bil upokojenec. Njegovo delo je bilo odrejanje, kaj, koliko in kdaj se bo kaj kuhalo. Zanimivo je, da ko se je taborišče zmanjšalo že samo na tri barake, so število uslužbencev celo povečali. Poleg na grobo opisanih zadolžitev so vsi uslužbenci razen tajnice opravljali nadzor nad interniranci tako, da ko so opravljali svoje delo ali se kakorkoli nahajali v taborišču, so pazili na red in tudi ukrepali. V barake so malo zahajali. Izjema je bil Kis, ki se je v barakah rad izživljal s strahovanjem in pretepanjem. Rada sta tepla tudi Ujvári in Németh. Vsako noč, oziroma po končanem rednem delovnem času, pa do drugega dne do začetka delovnega časa ter ob nedeljah in praznikih je bil po vrsti eden od uslužbencev dežurni. Tajnica je bila pri tem izvzeta. Dežurni je imel velika pooblastila in prav takrat so se videle različne narave teh ljudi. Nihče od zaposlenih v komandi za časa opravljanja službe ni bil oborožen.

Od ustanovitve taborišča do konca vojne so se tam zvrstili štirje komandanti. Pomembnejša sta prvi in tretji, ostala dva sta bila tam krajši čas. Prvi se je pisal György Pasnady. Bil je velik, močan človek. Ker je nosil brado, je dobil vzdevek »Bradonja«. Tako ga niso klicali samo interniranci, ampak najdemo to ime tudi v nekaterih madžarskih povojnih listinah. O njem pripovedujejo ljudje strašne stvari. Nikoli se ni pojavil brez korobača v rokah. Po mnenju internirancev, ki so preživeli vse štiri komandante, je bil ta najbolj brutalen in surov od vseh. Vsaj posredno je kriv za smrt nekaj sto internirancev. Ivkovič v svojem feljtonu trdi, da je bil po vojni proglašen za vojnega zločinca. Odšel je spomladi 1942. leta, še preden smo mi iz Prekmurja prišli v taborišče. V zvezi z njegovo premostitvijo je treba osvetliti in povezati nekatere dogodke v tistem času v Bački ter reakcijo širše svetovne javnosti na nje posebno zato, ker so ti dogodki imeli neposredne posledice za razmere v taborišču Šarvar.

Proti koncu leta 1941 so se v Bački formirale prve partizanske enote. Tako je bil formiran tudi šajkaški partizanski odred, sestavljen iz 60 borcev, ki pa ga je okupatorjeva vojska v okolici Žablja kmalu odkrila in po hudih bojih 4. januarja 1942 popolnoma razbila. Odkritje partizanskega odreda so madžarske oblasti izkoristile kot povod za široke očiščevalne akcije v Bački in pri tem zagrešile enega največjih zločinov v tej pokrajini. Nekateri viri govorijo, da so »iz Žablja in okolice pometali v ledene valove reke okrog 4.000 ljudi«. Ta zločin je potem med ljudmi dobil ime »žabaljski pokol«. Podobni zločini so se potem zgodili tudi v nekaterih drugih krajih. Največji je

bil v Novem Sadu, ki je po številu pomorjenih presegel onega v Žablju. Ker so tu ljudi zmetali pod led žive ponoči, je danes ta zločin zapisan kot »novosadske noči«.

Istočasno s temi dogodki so začele prihajati v Bačko, in tudi v širši svet vesti o tem, kaj se dogaja v taborišču Šarvar in nečloveških razmerah v njem. Tam so takrat zaradi izredno ostre zime in lakote ljudje, predvsem starci, masovno umirali. Na vse to je napredna javnost ne samo Bačke, ampak tudi izven meja Madžarske, močno reagirala. Poslanec Bajci Žilinski je v budimpeštanskem parlamentu postavil celo vprašanje odgovornosti za razmere in zločine v taborišču Šarvar, čeprav takrat parlament praktično ni odločal o ničemer. Hortijeva vlada ni mogla najti opravičila za storjene zločine njihove soldateske. Branila se je s tem, da nič ni vedela o dogodkih in zagotavljala, da bodo storilci odgovarjali in kaznovani za storjena dejanja. Zato so pozneje formalno, navidezno, kaznovali nekaj oficirjev, ki so sodelovali v pomorih. Toda pritisk javnosti je bil tolikšen, da je vlada z Bardošijem na čelu morala odstopiti in na oblast je prišla druga, ki je bila bolj liberalna. Med drugim je omogočila izredno velike humanitarne akcije reševanja še preživelih otrok iz taborišča. Napredni ljudje iz Bačke in Baranje so bili pripravljeni kakorkoli pomagati preživeti internirancem v Šarvaru. Že spomladi 1942. leta je prišlo v taborišče nekaj kamionov hrane in odev. Ker so bili najbolj življenjsko ogroženi otroci, je bila posebna pozornost posvečena njim. Javljali so se posamezniki, ki so bili pripravljeni sprejeti po enega ali dva otroka iz taborišča, ki bi pri njih na domu ob polni brezplačni oskrbi preživel vojno. Začela se je akcija za rešitev okrog 3.000 še preživelih otrok, v katero sta se vključili partijska organizacija Novega Sada in SKOJ-evska organizacija v taborišču Šarvar. O tej akciji bom več govoril pozneje.

Neposredno zvezo dogodkov v Žablju in drugih krajih z dogajanjem v taborišču Šarvar potrjuje tudi to, da je madžarska oblast po teh dogodkih pod pritiskom svetovne javnosti in nekaterih vplivnih naprednih posameznikov hotela za vsako ceno prikazati stanje v taborišču Šarvar kot stanje, ki je v boljših taboriščih normalno. Sredi leta 1942 so nekateri šli tako daleč, da so celo sploh zanikali obstoj tega taborišča. Tako je časopis »Nova pošta«, ki je v cirilici v srbohrvaškem jeziku takrat izhajal v Novem Sadu 15. julija 1942 objavil obširen članek »Nič več Srbov v taboriščih«. V podnaslovu je pisalo: »Okoli deset tisoč oseb je razmeščenih po salaših in privatnih hišah, od katerih je tri tisoč otrok.« Nepodpisani avtor v članku izmišljeno in zlagano na široko opisuje, kako naj bi do tega prišlo. Da je to bila navadna laž in poskus z lažno propagando prikriti resnično stanje, so najbolje vedeli prav interniranci v Šarvaru, ki so tam takrat to čitali. Po nekaj izvodov tega časopisa je prihajalo tudi v taborišče.

Zaradi ogorčenosti naprednega dela javnosti glede razmer v taborišču in da bi to javnost pomirilo, je bila nova madžarska vlada

prisiljena sprejeti in izvesti nekaj ukrepov, med katerimi je bila tudi odstranitev komandanta Györgya Tasnadyja. Na njegovo mesto so postavili Rudolfa Jauta. On je bil komandant, ko smo mi iz Lendave prišli v taborišče. Bil je sicer policist visokega ranga, toda nisem ga nikoli videl v uniformi. Bil je prevzetan, neprijazen in nadut človek. Interniranci, ki so poznali prejšnjega komandanta so sicer pripovedovali, da se je novi vsaj na začetku hotel pokazati kot boljši človek od njegovega predhodnika, da pa v resnici ni bil dosti manj zloben. Verjetno ni smel tega pokazati in se je kolikor toliko zadrževal, ker je imel taka navodila. Tudi on je rad nosil v roki korobač, le da ga ni toliko uporabljal kot, »Bradonja«. Naši ljudje se ga malo spominjajo, ker se je zelo redko pojavil med barakami, internirancem pa je bilo takrat prepovedano brez poziva približevati se zgradbi komande. Ta je bila blizu glavnega vhoda, kamor se tudi ni smelo približevati. Zato nekateri interniranci tega komandanta sploh niso poznali, posebno Slovenci, ker je po našem prihodu ostal tam na tem položaju razmeroma kratek čas - le dobre štiri mesece.

Jauta je 31. oktobra 1942 zamenjal Agošton Krause. Ta je bil za Slovence iz več razlogov najpomembnejši. Od 33 mesecev, kolikor so bili internirani, so skoraj 25 mesecev preživeli pod njegovim komandovanjem. Bil je izobražen človek, sicer upokojenec z visokim policijskih rangon »röndorföfeligyeli«, po naše nekakšen »visoki policijski inšpektor«. Nikoli nisem mogel ugotoviti ali je bil madžarski Nemeč ali nemški Madžar. Oba jezika je popolnoma obvladal. Po njegovem prihodu so se razmere v taborišču bistveno spremenile na bolje. Med drugim je močno omejil samovoljo uslužbenecv in stražarjev v odnosu do internirancev. Kot nekdanji policijski starešina je tudi v komandi uvedel red in strogo določil, kaj kdo sme in mora delati. Uvedel je čisto po vojaško vsakodnevni raport, na katerem so mu morali poročati dežurni uslužbenec in starešine barak. Na raport so lahko, po predhodni prijavi pri starešini barake, prišli tudi interniranci, če so za to imeli res tehten razlog, bodisi s prošnjo ali pritožbo. Te ljudi je moral predhodno prijaviti starešina barake in so prišli na raport v njegovem spremstvu. Obvezno so prišli na raport tisti interniranci, ki so napravili kak prekršek bodisi v taborišču ali zunaj na delu in so jih pripeljali nazaj v taborišče. Raport je bil, razen ob izredno slabem vremenu, na dvorišču pred zgradbo komande, kjer so, ga morali vsi postavljeni v vrsti počakati. S starešinami barak in interniranci se je pogovarjal preko prevajalca, s tistimi, ki so znali nemško, to so bili nekateri Slovenci, se je pogovarjal v nemškem jeziku. Ne vem, od kod je precej dobro poznal Slovenijo. Veliko je vedel tudi o razlikah in razmerah v posameznih pokrajinah v Jugoslaviji. Čeprav sem se večkrat tudi privatno pogovarjal z njim, mi ni uspelo zvedeti, od kod to pozna. Najbrž je to poznavanje izhajalo iz časa Avstroogrške, kjer je še takrat imel, sicer nižji oficirski čin. Spoznal se je tudi na glasbo. Kmalu po prihodu nas iz Lendave je v

Zbori internirancev ob prihodu delegacij oz. višjih funkcionarjev oblasti v taborišče.

taborišču začel delovati nekakšen mini orkester, ki ga je vodil Anton Černe iz Benice. Danes bi temu rekli ansambel. V njem so sodelovali: Franc Troha, Milan Frančeškin, Emil Valentinčič, Cvetko Pudín in še nekateri drugi. Komandant Krause je večkrat in rad poslušal njihova izvajanja. O glasbi se je navadno in največ pogovarjal ali tudi prepiral s Černetom, ki je znal nemško. Pri pokopih prvih umrlih slovenskih internirancev je dovolil, verjetno iz radovednosti, da jim je v slovo zapel mali pevski zbor na hitro sestavljen iz slovenskih internirancev. Ker je že dovolil, je hotel tudi slišati, kako bodo peli. Bil je močno presenečen. Spominjam se, da mi je še dolgo potem, ko je poslušal te slovenske žalostinke govoril, da tako lepega petja ni velikokrat poslušal. Občudoval je še posebej to, da preprosti ljudje brez posebne glasbene izobrazbe lahko tako lepo pojejo. Žal, ko so tudi Slovenci v večjem številu začeli odhajati na delo, je bilo konec orkestra in petja.

Kmalu potem, ko so madžarski fašisti - »njilaši« - 15. oktobra 1944. prevzeli oblast na Madžarskem, so le-ti odstavili komandanta Agoštona Krausa in na njegovo mesto postavili svojega človeka. Njegovega priimka in imena se ne spominjam. Po vojni sem sicer v Šarvaru v neki listini zasledil, da se je pisal Gribovszki, ali bojim se, da gre za zmoto in da je bil človek s tem priimkom komandant židovskega taborišča v Šarvaru, ker vem, da je le-ta tudi imel poljski priimek in je Šarvar zapustil le dva dni pred prihodom Rdeče armade. Novi

komandant, kolikor sem mogel ugotoviti, ni bil vojak, niti policaj, ampak civilist. Bil je potuhnjen in zagrizen »njilaš«. Takoj po prihodu je ukinil raport in izvedel še več drugih ukrepov. Policaji in uradniki so spet dobili takorekoč proste roke. Z interniranci sploh ni imel stikov. S tolmači se je pogovarjal le v najnujnejših primerih. Za razliko od prejšnjega komandanta, ki se je razmeroma dosti zadževal po taborišču, novi tega ni delal in se je zadrževal le v pisarni, še več v stanovanju, ki je bilo tedaj z bodečo zičo ločeno od taborišča. Razmere so se spet zelo poslabšale. Sreča je bila v tem, da je takrat bilo v taborišču malo ljudi, pa še ti so bili že izkušeni taboriščniki, ki jim iznajdljivosti ni manjkalo in ni bilo otrok, ki so bili prvo leto, predvsem pozimi 1941/42 najštevilnejše žrtve.

Tisto zimo je umrlo okrog 800 internirancev, največ otrok. O tem govorijo pričevanja preživelih in ohranjena pisma iz tistega časa. Dušan Ivanišević iz Mišičeva v Bački se med drugim takole spominja tiste zime: »V taborišču Šarvar sem se nahajal od prvega dne internacije do osvoboditve. Najhujši režim v taborišču je bil meseca decembra 1941 in januarja ter februarja 1942. V tistem času so taboriščniki masovno umirali. Vsako jutro so taboriščni delavci na nosilih nosili iz barak številna trupla, med njimi je bilo največ otrok. To gledati je bilo huje kot lakota in strašen mraz...« Soka Vrnjak piše 30. novembra 1941 med drugim: »... Ker smo bili pregnani iz hiše brez vsega, goli in bos, ko vidimo, da pomagata, vas jaz prosim Soka Vunjak s svojimi osmero otroci, otroci so brez očeta...« Mane Milovanevič piše med drugim: »... Jaz Mane Milovanovič z devetimi golimi in bosimi otroci vas prosim za pomoč šest mesecev smo že v taborišču. Vse kar smo imeli, smo potrgali. Sedaj smo izpostavljeni mrazu. Če ne pride kaka pomoč, bomo zmrzili. Nas je vseh skupaj enajst, a imamo tri odeje...« Zorka Kovačević 21. novembra 1941 prosi: »... Prosim vas, da mi pomagata. Tu sem že nekaj mesecev brez moža s tremi otroci, od katerih je najmlajši rojen tu v Šarvaru pred dvema mesecema. Ostala sem gola in bosa s temi tremi otroci, brez denarja, a mož je v ujetništvu nekje v Nemčiji. Zato sem prisiljena se obrniti na vas s prošnjo, da bi dobila kakšno pomoč bilo v čemu, samo da bi s temi tremi neogljenimi otroci vzdržala v tej strašni zimi, ki je tu zavladala...« Takih pisem je bilo poslanih na stotine. Naslovljena so bila na razne odbore srbske pravoslavne cerkve v Bački in tudi na posameznike.

Da so take prošnje naletele na veliko razumevanje in pripravljenost pomagati, posebno po žabljanskih dogodkih, najdemo dokaz spet tudi v ohranjenih pismih internirancev. Dara Diklić se 25. februarja 1942 zahvaljuje: »Z največjo hvaležnostjo vam lahko sporočim, da sem dobila vaš paket, ki me je močno iznenadil in obradoval, ker sem ostala že brez vsega, gola in bosa, a otroci so zboleli. Ravno včeraj sem enega pokopala. Veste, kako mi je v tuji deželi...« Zorka Kovačić se v pismu meseca decembra 1941 zahval-

juje: »Zelo sem vam hvaležna za vašo pošiljko, ki sem jo prejela v nedeljo in sem lahko zadovoljila svoje neboljane otroke s koščkom kruha, čeprav so skoraj čisto goli in bosí. Tu se do obleke sploh ne more priti. Na svoje sorodnike se ne morem obrniti. Ne vem, kje se nahajajo in če so sploh živi...«

Razmere v taborišču so bile take, da je celo zloglasni komandant »Bradonja«, ki se s pretepanjem ni ustavil niti pred otroci in nosečimi ženami ter materami z dojenčki v naročju, pred svojo premestitvijo zahteval od cerkvenih oblasti v Bački, naj za potrebe taborišča Šarvar pošljejo slamo za ležišča, ker so to zimo interniranci ležali na golih deskah. Da ne bi te ljudi tudi naslednjo zimo doletela ista usoda, naj cerkveni odbori Srbske pravoslavne cerkvene občine preskrbijo večjo količino slame in jo pošljejo v Šarvar. Taboriščna komanda nima možnosti ta material nabaviti.

Med interniranci taborišča je bilo veliko število otrok.

Ob ustanovitvi taborišča je ministrstvo notranjih zadev, ki ga je vodil minister vitez dr. Kerestas Ferenc Fiser, odobrilo za vzdrževanje 30.000 pöngov, s katerimi je potem upravljala delničarska družba »Prva hranilnica Šarvar«. V začetku, to je leta 1941, je ministrstvo odobrilo družbi za vzdrževanje internirancev 46 filerjev po osebi na dan. Takrat je stal kilogram kruha 52 filerjev. Vsak interniranec je dobil dnevno 10 dekagramov kruha, pozneje se je ta obrok povečal in

si je osem oseb delilo en kilogram. Po našem prihodu si je en hlebec delilo že samo šest oseb, kratek čas celo samo štirje. Seveda hlebec ni nikoli tehtal en kilogram. Takrat je bil za vzdrževanje odobren že en pöngi na dan po osebi. Pri tem si je delničarska družba, ki je imela v zakupu prehrano taborišča, vzela 30 % od odobrenega zneska.

Slovenci smo prišli v taborišče Šarvar, ko so se tam razmere že zboljševale, le hrana, razen kruha, je ostala ista kot prva leta. Bila je slaba in malo je je bilo. Proti koncu vojne se je tudi obrok kruha spet zmanjšal. Za zajtrk je bila največkrat prežgana juha, ki je bila bolj podobna umazani topli vodi kot juhi. Tako juho je včasih zamenjala ječmenova črna kava, ki je bila skoraj brez sladkorja. Za kosilo je bil največkrat posušen kelj, kuhan na vodi in poln peska, posušenega mrčesa in druge nesnage. Namesto kelja je bila včasih leča ali soja. Včasih tudi kaki pokvarjeni makaroni, popolnoma nezabeljeni z malo marmelade. Za večerjo je bila navadno spet juha. Vsa hrana je bila skoraj brez masti. Prav zaradi pomanjkanja hrane in podhranjenosti in neznosnih higienskih razmer je pomrlo toliko mladih ljudi.

Kuhali so interniranci pod nadzorstvom odgovornega uslužbenca. Kuharji so hrano delili ob navzočnosti starešine posamezne barake. Pri razdeljevanju hrane in sploh življenju v taborišču je bil nad vse važen »blok«. To je bil kartonček bele barve, velikosti 10 x 7 cm, ki ga je imel vsak interniranec. V taborišču ime in priimek nista pomenila veliko. Najvažnejša je bila številka interniranca, zato je vsak dobro vedel, kaj pomeni madžarska beseda »blokszám« (številka bloka). To je bila številka iz matične knjige internirancev in glavni podatek na bloku, kjer je bilo navedeno še ime in priimek, družinsko stanje, letnica rojstva in številka barake. Na hrbtni strani je bila odtisnjena štampljka komande taborišča.

Hrano so delili tako, da so se interniranci pomikali v vrsti mimo kotla s hrano in oddali vsak svoj blok starešini barake, ki je bil tam prisoten, nato so prejeli svoj obrok. Naslednji obrok so delili obrnjeno, tako da je starešina ob kotlu klical vsakega po prejšnjem obroku zbranih blokih in ob vrnitvi le-tega internirancu je kuhar dal hrano. Pri naslednjem obroku se je spet ponovil postopek kot pri prvem. Brez starešine in bloka ni bilo mogoče dobiti hrane. Zato je ta blok vsak nadvse skrbno čuval. Ni res, kar piše Volaričeva v zvezi s prehrano, ko pravi med drugim, da so ljudje skrivali v barakah po več dni svoje umrle in tako dobili tudi zanje hrano. To je bilo iz več razlogov tudi praktično nemogoče.

Vsaka baraka je imela svojega starešino. Rekli so mu komandant barake. Tudi komanda taborišča jih je tako imenovala (barakparancs). To je bil navadno kak bolj ugleden in vzgledan možki - interniranec kot drugi in ni imel nobenih posebnih pravic. Opravljati je moral le določena dela. Na podlagi blokov je vodil evidenco o številčnem stanju svoj barake. Prav tako je na podlagi blokov prevzemal in delil kruh ter nadziral delitev hrane za svojo barako. Odgovoren je bil za

red v baraki in pred njo. Po potrebi je moral odrediti določeno število ljudi za razna dela v taborišču. Ob določenem času je moral zbrati vse za delo sposobne ljudi iz svoje barake na odrejenem mestu na dvorišču, da so jih razni delodajalci odbirali za na delo, prisostvovati je moral vsakodnevnemu raportu pri komandantu in podobno. Za svoje delo ni dobival nič več kot drugi interniranci in ni imel nobenih drugih privilegijev kot samo to, da ni moral na delo.

Slovenci so imeli svojega starešino tudi potem, ko je zaradi odhoda na delo večina odraslih in odhoda otrok v Bačko ter odhoda večje skupine v Nezavisno državo Hrvatsko in so jih zato dali k ostalim v neko drugo barako. To je bil za njih privilegij, ker za druge niso tako naredili: čim so ljudi iz dveh barak združili v eno, je bil tam samo en starešina. To izjemo je napravil komandant Krause zato, da bi Slovenci, četudi v skupni baraki z drugimi, bili nekako odvojeni in imeli svojega starešino. V barakah so bile družine skupaj in niso razdvajali ljudi niti po spolu niti po starosti.

Številčno stanje posamezne barake in celega taborišča so dnevno ugotavljali tako, da so od stanja prejšnjega dne odšteli število oddanih blokov tistih, ki so odšli na delo ali bili sprejeti v ambulanto, ali so umrli, k temu ostanku so prišteli število vrnjenih blokov onih, ki so se vrnili z dela ali iz ambulante ter bloke eventualno novih internirancev in tako dobili stanje za drugi dan. To je bila podlaga za izdajo kruha in hrane naslednjega dne. Za številčno stanje v ambulanti so vodili posebno evidenco tudi na podlagi blokov.

Zloglasnega »apela« in preštevanja kot je bilo v nemških taboriščih v Šarvaru ni bilo. Poimensko evidenco taboriščnikov so vodili v matični knjigi, ki jo je sestavljalo pet zvezkov. V to knjigo so vpisovali kronološko, kakor je kdo prišel v tistem zaporedju so ga vpisali. Poleg številke, priimka in imena so bili tu še naslednji podatki: kraj in letnica rojstva, veroizpoved, poklic, družinsko stanje, državljanstvo, imena staršev, znanje jezikov, stalno prebivališče pred interniranjem in datum prihoda v taborišče. Bilo je še nekaj rubrik, ki so ostale navadno neizpolnjene. V opombo so vpisovali važnejše spremembe: na primer, če je kdo pobegnil, ali so ga pripeljali nazaj, če je kdo bil premeščen v drugo taborišče, če je kdo umrl, ali bil kako drugače črtan iz evidence, na primer, ko je nekaj internirancev iz lendavskega območja odšlo v Nezavisno državo Hrvatsko in podobne važnejše spremembe. Zanimivo, da so v rubriki »državljanstvo« tudi Slovenci imeli vpisano »srbsko« in ne jugoslovansko. Za to evidenco so uporabili tiskovine še prejšnjega taborišča poljskih vojnih ujetnikov, zato na teh tiskovinah ne piše »interniranec« ampak »begunec« (menekült). Madžari so namreč poljske vojne ujetnike povsod registrirali kot begunce in ne ujetnike. Po vojni so Poljaki skupaj z mestnim svetom Šarvar pri vhodu v nekdanje taborišče uredili malo spominsko sobo, v kateri je tudi velik napis, ki pravi, da so med vojno tu bili Poljaki - prijateljski narod - s katerim smo molili istega boga.

Tiskovine kartoteke, so bile tako velike približno kot knjigovodske kartice, so bile že pozneje tiskane in ni več govora o beguncih, ampak internirancih. Evidenco na kartoteki so vodili po abecednem redu ne glede na to, kdaj je kdo prišel. Tu je bil na dveh straneh zelo obširen popis vsakega interniranca. Poleg tistega, kar je že bilo vpisano v matični knjigi, so bili tu še podrobni podatki o šolski in strokovni izobrazbi, od česa in v kakšnem gospodarskem stanju je živel pred internacijo, imena in sorodstvena stopnja sorodnikov, ki so ostali v kraju, kjer ga je doletela internacija, kje se misli naseliti po končani vojni in še veliko drugih podrobnosti.

Matično knjigo so vodili od vsega začetka, prav tako kartoteko, le da so v matično knjigo vpisovali takoj ob prihodu v taborišče, kartoteko so izpolnjevali pozneje na pisalnem stroju, ko so bili interniranci že v barakah. Ko so začeli pošiljati ljudi na delo, so uvedli še evidenco o teh ljudeh. Pozneje so uvedli še evidenco o umrlih, evidenco o otrocih, ki so odšli v Bačko in še nekaj manj važnih seznamov.

Razen v matični knjigi je v vseh evidencah in tudi na listinah, ki so spremljale internirance na delo oziroma sploh v taboriščni administraciji, niso nikjer navajali, da so to internirani Jugoslovani. Povsod je pisalo »dobrovoljac internalt«, ko so taborišče preimenovali pa »dobrovoljac menekült«. Kolonijam v Bački namreč niso rekli kolonije kakor v Prekmurju, ampak dobrovoljska sela, prebivalcem pa dobrovoljci, ker so bili skoraj vsi dobrovoljci iz prve svetovne vojne na solunski fronti. Tako jih imenujejo tudi prvi akti Madžarov v zvezi z okupacijo in pod tem nazivom so prišli tudi v taboriščno evidenco. Komanda taborišča se ni potrudila niti toliko, da bi ugotovila, kaj ta beseda pomeni in jo potem prevedla, ampak je tako prišla tudi v tiskovine, ki so se celi čas vojne uporabljale, čeprav večina uslužbencev ni vedela, kaj beseda pomeni. Ta izraz so uporabljali tudi za Slovence kljub temu, da je bilo med njimi le nekaj dobrovoljcev. Za razlikovanje enih od drugih internivancev je komanda v ustnem komuniciranju onim iz Bačke dala naziv Srbi ne glede na to, da je bilo med njimi veliko Hrvatov, Črnogorcev, Hercegovcev in drugih, one iz Prekmurja pa je nazivala Slovence, čeprav je bilo med njimi veliko istrskih Hrvatov.

Vsi za delo sposobni interniranci ne glede na spol so morali po potrebi iti na delo. Organizacija tega se je razlikovala od one v nemških taboriščih že zaradi tega, ker so ti iz Šarvara odhajali največ na kmetijska dela, v Nemčiji pa so delali v tovarnah, kamnolomih in drugih podjetjih. Oblika prisilnega dela v taborišču Šarvar je bila podobna oni nekdanjih vojnih ujetnikov v prvi svetovni vojni. Ni res, kar piše Volaričeva, da so interniranci odhajali na delo pod stražo in so bili na delu razdeljeni na desetine, na vsako desetino, da je pazil oborožen stražar. Šarvarski interniranci so delali pod oboroženo stražo samo takoj v začetku, to je leta 1941, na javnih delih in kadar

so delali na vojaških objektih. Organizacija pošiljanja in odhajanja na prisilno delo je bila naslednja: vsak dan razen nedelje in praznikov so morali po zajtrku - ura je bila odvisna od letnega časa - vsi za delo sposobni interniranci s starešino barake na čelu se zbrati na določenem prostoru taborišča. Tu so morali ostati do kosila, ker se po dvanajsti uri praviloma ni izdajalo delavcev. Pozimi ni bilo tega zbiranja, ker ni bilo potreb za delavci. Delodajalci, ki so rabili delavce, največ so bili to upravniki grofovskih marofov, so se morali najprej v spremstvu stražarja javiti v komandi taborišča in predložiti potrdilo srezkega načelstva, da lahko za svoje potrebe pripeljejo iz taborišča določeno število delavcev - internirancev. Nato so v spremstvu uslužbenca med zbranimi interniranci izbrali delavce. Včasih je namesto uslužbenca šel kak prevajalec. To se je dogajalo navadno takrat, ko je en dan prišlo večje število delodajalcev. Delavci so se lahko tudi sami prostovoljno javljali za posamezna dela ali gospodarje. Leta 1943, posebno še 1944, je že veliko internirancev poznalo prenekateri marof in delodajalca ter pogoje dela in življenje pri njih iz izkušenj prejšnjega leta oziroma prejšnjih sezon. Zato tistim, pri katerih so bile boljše razmere, ni bilo težko iskati dovolj dobrih delavcev, ki so se tudi sami javljali. Drugi so si morali delavce enostavno izbrati, ali je pa to storil uslužbenec, kadar se gospodarju ni zdelo vredno ali primerno, da bi on izbiral delavce. Potem je moral vsak delodajalec skleniti s komando taborišč pismeno pogodbo (megalapadás), s katero je potrdil prevzem delavcev in se obvezal, da jih bo hranil ter bo komandi taborišča za vsakega moškega plačal en pöngi, za vsako žensko pa 60 filirjev na dan. Poleg tega se je še obvezal, da dokler so interniranci pri njem, za nje odgovarja. Po končanem delu, ali ko jih ne bo več potreboval, jih je dolžan na svoje stroške pripeljati nazaj v taborišče. Z odhodom vsakega delavca ali skupine je šlo istočasno obvestilo pristojnemu srezkemu načelniku (föszolgabíró) in žandarmerijski postaji, da se na njihovem območju v tem in tem kraju, pri tem in tem gospodarju od določenega dne nahajajo na delu ti in ti interniranci. Za vsakega interniranca je delodajalec dobil pred odhodom iz taborišča dovolilnico za enkratni izhod (kilépesi engedély). To dovolilnico je obdržal, dokler je bil interniranec pri njem na delu. Ko je delavca vrnil, jo je spet oddal, da je lahko na podlagi tega ta delavec spet dobil blok za hrano. Če se je kateri interniranec izmikal odhodu na delo z izgovorom, da je bolan in za delo nesposoben, je o tem odločal poljski zdravnik iz taboriščne ambulante.

Kot sem že zapisal, po dvanajsti uri, to je pomenilo po kosilu, se praviloma ni izdajalo delavcev na delo, ker je bilo treba do konca delovnega časa opraviti kup administrativnega dela in uskladiti številčno stanje za drugi dan. Zato se internirancem popoldan ni bilo treba zbrati na določenem kraju.

Proti koncu leta 1942 ali v začetku 1943 so v pogodbi spremenili določilo o plačevanju in so morali delodajalci te zneske izplačevati svojim delavcem - internirancem. Kaj je pomenil enodnevni zaslužek za moške in pöngi za ženske pa 60 filirjev v takratnih razmerah, pokaže primerjava s ceno kruha, ki je bil takrat za njih najvažnejši artikel: en kilogram kruha brez nakaznice (na črni borzi) je stal v začetku deset, pozneje pa že trideset pöngijev. To pomeni, da je moral moški, če je hotel kupiti en kilogram kruha za svoje v taborišču, delati najmanj deset, ženske pa sedemnajst dni, pozneje pa še trikrat več.

Vsakodnevni nadzor nad interniranci, ki so bili na delu, so si srezka načelstva in žandarji zelo različno organizirali in izvajali: na grofovskih posestvih (marofih) so se v največ primerih zadovoljili s tem, da so jim upravniki vsakodnevno javljali, kakšno je stanje, drugod so morali javljati žandarmeriji le, če se je zgodilo kaj posebnega, sami so pa tudi občasno kontrolirali internirance. Pri manjših posestnikih, ali obrtnikih, ki so imeli le po enega, dva ali tri internirance, ali tudi celo družino, je moral gospodar vsak dan javljati žandarmeriji, da so interniranci še pri njem, ponekod so se morali vsakodnevno žandarmeriji interniranci sami javljati. Oni niso smeli zapustiti kraja, kjer so bili na delu. Vse to je bilo tako praviloma, kar ne pomeni, da ni bilo izjem. Velikokrat so delodajalci dali taboriščne dovolilnice, ki so jih dobili pri prevzemu delavcev, kar njim in so jim ponekod služile kot nekakšne osebne izkaznice.

Taboriščnike so na delu v veliki večini primerov maksimalno izkoriščali, neredko so jih spoštovali in cenili manj kot živino, ker so bili cenejši. Za vsako sumljivo obnašanje - ne upiranje - so posredovali žandarji z bikovkami in puškinimi kopiti. Kljub temu je bilo prav odhajanje na delo za nje izboljšanje, za mnoge tudi rešitev. Čeravno so spali navadno po hlevih in skednjih ter od teme do teme opravljali najtežja dela pri slabi hrani, tiste lakote iz taborišča niso trpeli. Tu so bili vsaj podnevi na zraku in tudi spanje v hlevih in skednjih je bilo bolj zdravo kot v zatohlih taboriščnih barakah.

Način odhajanja in pošiljanja internirancev na delo je dostikrat odstopal od prej opisanega. Največ je bilo odvisno od komandantov taborišča. Vsak je malo po svoje prikrojeval režim v taborišču. Eden na primer ni zahteval, da so interniranci vsak dan zbrani na določenem mestu čakali tri ure, da so jih lahko delodajalci odbirali za delo, ampak so ljudi le po potrebi nagnali iz barak, ali so jih kar v barakah odbirali. Drugi spet ni dovolil, da so delodajalci odbirali ljudi, ampak jih je enostavno odredil uslužbenec komande. Nekateri komandantovi prijatelji so imeli take privilegije, da jim je delavce poslal kar na podlagi pisma ali telefonskega pogovora. Take skupine ali posameznike je navadno na delo potem spremljal kurir, ki je tudi bil interniranec. Včasih so dovolili, da je mož, ki je bil na delu, prišel s potrdilom in pismenim pooblastilom še po ženo ali drugega družins-

kega člana. Vse to so bile tako redke izjeme, da so komaj omembe vredne. Odvisno je bilo vedno od trenutnega režima v taborišču. Na okupirano ozemlje ni bilo dovoljeno pošiljati internirance na delo, vendar so se tudi tu delale - sicer res redke - izjeme samo za najbolj zaslužne in ugledne madžarske osebnosti. Tako je na primer taka izjema bil v Murski Soboti Benko, ki je na svojih posestvih zaposloval cele družine, v Lendavi pa dr. Ferenc Hajoš, ki je imel služkinjo iz Šarvarskega taborišča.

Ker je večina internirancev bila na kmetijskih sezonskih delih, največ na grofijah, pa tudi na manjših posestvih, so se na zimo vračali v taborišče. Barake so se spet napolnile in življenje se je poslabšalo. Le manjši del jih je ostal čez zimo zunaj na delu izven kmetijstva. Večja skupina, med njimi precej Slovencev, je dolgo časa delala nekje v nekem gozdu. Kakšen mali tovarnar, ki je rabil poceni delavce za svoj obrat, jih je prišel iskat v taborišče. Obrtnik je rabil pomočnika, ker je prejšnji odšel v vojsko, je iskal nadomestilo v Šarvaru. Slovencev je razmeroma veliko ostajalo tudi čez zimo zunaj. V največ primerih so bile cele družine skupaj zaposlene na raznih kmetijah.

Dopisovanje je bilo sicer internirancem dovoljeno, vendar omejeno in pod cenzuro. To je veljalo tudi za dopisovanje z otroki v Bački. Vsa pošta je prihajala in odhajala preko poštnega urada, ki je bil v mali zgradbi ob vhodu in je imela en izhod na dvorišče taborišča. Pošto za internirance je prevzemala komandantova tajnica. Razdelili so jo šele po cenzuriranju. Pri odpremi je bil postopek obrnjen. Toda vse to se je striktno izvajalo in je bilo efektivno le, dokler niso začeli ljudje odhajati na delo. Posebno po tistem, ko so ostajali na delu zunaj taborišča po več mesecev, niso bili več odvisni od taboriščne pošte in cenzure. Zunaj na delu so vedno našli način, da so si lahko dopisovali in tudi svojcem prinašali pošto, ko so se vračali v taborišče. Po prihodu Slovencev, je formalno še obstajala cenzura, vendar skoraj izključno za prispelo pošto, ker so ljudje vsak dan odhajali na delo in so zunaj tudi za druge oddajali pisma. V času, ko smo Slovenci bili v šarvarskem taborišču, je cenzuro opravljal prevajalec, ki je bil interniranec in naš zanesljivi človek. Komanda taborišča namreč ni imela svojega človeka, ki bi znal srbohrvaški in slovenski jezik, zato je v tistem času bila cenzura samo formalna stvar.

O razmerah, še več pa o posameznih dogodkih v taborišču Šarvar, se še dolgo po vojni tudi med bivšimi slovenskimi interniranci niso polegale razprave in različna prikazovanja teh dogodkov. Eni govorijo o njih kot o zločinu, drugi o istem dogodku pa kot o humani gesti. Zato želim vsaj nekatere opisati in objektivno prikazati. Prav gotovo, da je odhod otrok v Bačko leta 1942 eden največjih dogodkov v taborišču. Morda je bil najvažnejši dogodek v vseh štirih letih. Po žabljanskih dogodkih in ko je javnost nekaj več zvedela o nečloveških razmerah v taborišču, je veliko ljudi bilo pripravljenih kakorkoli pomagati internirancem. V taborišču so kmalu začele prihajati pošilj-

ke kruha in druge hrane ter odej in rabljenih oblek. Največja pomoč je bila v reševanju življenj otrok, ki so bili najbolj ogroženi. Mnogi so bili pripravljene te otroke sprejeti na svoje domove, kjer bi preživeli vojno viхро. Novosadska partijska organizacija in SKOJ-avska organizacija v taborišču, ne samo, da sta akcijo podprli, ampak sta izkoristile pripravljenost ljudi in se aktivno vključile v sodelovanje. Ohraniti čim več internirancev pri življenju je bilo geslo in glavna naloga teh organizacij v tistem času. Iso Njegovan, član KPJ v taborišču, poznejši partizan, pravi nekje v svojih spominih, da je odšlo v Bačko in razmeščeno po tamkajšnjih domačijah okrog 3550 otrok. Vlado Teslić, sekretar SKOJ-a, pozneje partijske organizacije v taborišču, pa je kmalu po vojni v nekem poročilu zapisal, da je bilo iz taborišča rešenih 2800 otrok. Po mojem prepričanju je Teslićeva navedba bliže resničnemu številu. Vsekakor je odšlo v Bačko okrog 3000 otrok. Bolj točni so podatki o tem, koliko od teh je bilo prepeljanih v posebno bolnico za tuberkulozne bolnike v Novem Sadu. En vir pravi, da je bilo teh 444, od katerih jih je 44 umrlo, po drugem viru jih je bilo štiri manj in prav toliko manj umrlih. Bistvene razlike v podatkih ni. Število 440 tuberkuloznih otrok dovolj zgovorno priča o tem, kakšno je bilo zdravstveno stanje internirancev. Vprašanje je, koliko od teh otrok bi bilo ob koncu vojne še živih, če bi ostali v taborišču. Za starše, ki so ostali v taborišču, je bila razmestitev njihovih otrok po domačijah v Bački velika razbremenitev in olajšanje. Trdim, da jo bilo s to akcijo rešenih nekaj sto morda tisoč mladih življenj. Nekateri so

pa po vojni - tudi Volarićeva s svojim pisanjem - hoteli prikazati vse to kot eden največjih zločinov v taborišču. Res je, da je bilo pred odhodom žalostno in težko gledati, ko so v veliko primerih otroke, ki so se krčevito držali svojih mater, s silo jemali iz naročij in so se te onesveščale od žalosti, toda to je bila za otroke rešitev.

Vedeti je treba, da je od 1200 žrtev, kolikor jih je približno umrlo v taborišču Šarvar, bilo najmanj dve tretjini otrok in mladine do 18. let starosti.

Trpeča mati z otrokom- kakšna bo njena usoda?

Moram povedati, da pravoslavna cerkvena občina in družine iz Bačke niso pri sprejemu delale nobene razlike med srbskimi pravoslavnimi in slovenskimi katoliškimi otroci. Glavni njihov namen je bil rešiti čim več otroških življenj in s tem olajšati tudi trpljenje staršev. Zato je nepošteno in nepravično do tistih nekdanjih internirancev, ki danes to težko opravljeno humano delo zaradi nepoznavanja, ali drugih vzrokov skušajo prikazati kot nekaj grdega, kot zločin in pri tem navajajo popolnoma neresnične stvari ter zadevo poenostavljajo v obliko, ki odgovarja njihovim namenom. Tako tudi Volaričeva dobesedno piše, da je »... v Bački poveljeval pravoslavni cerkvi neki dr. Hodža. Ta je slišal, kako trpijo in umirajo otroci v šarvarskem taborišču. Pisal je fašističnim oblastem v Budimpešto in ti so dovolili, da odpeljejo iz Šarvara vse otroke od dojenčkov do 15. leta v Bačko...« Zelo preprosto, toda neresnično! Mimogrede: pravoslavna cerkev ni imela poveljnikov. Prav tako ni res, kar piše avtorica, da so otroke od Šarvara do Bačke spremljali žandarji, ki so otroke pretepali, kljub temu, da so jih starši prosili, naj jih ne tepejo. Nekateri govorijo o skrivnostnih napisih na listkih, ki so jih imeli otroci obešene okrog vratu. Otroci so imeli res okrog vratu na vrvici obešen kartonček, na katerem je bila napisana njegova številka iz matične knjige ime in priimek in če se dobro spominjam tudi rojstni podatki. Ni pa bilo nobenih skrivnostnih znakov. Žandarji niso med vožnjo pretepali otrok, ker jih niti blizu ni bilo in so otroke spremljali predstavniki pravoslavne cerkvene občine, ki jih je vodil novosadski advokat dr. Kosta Hodži, ki je tudi sicer vodil organizacijski del akcije. Taboriščna vojaška straža je pri odhodu otrok posredovala in delala red le na dvorišču pred izhodom iz taborišča. To prikazujejo ohranjene fotokopije iz tistega časa. Otroci so odšli v več skupinah v določenih časovnih presledkih, tako da je akcija trajala nekaj mesecev. Zato je tudi dr. Hodži večkrat prihajal osebno v Šarvar.

Nekateri bi radi sedaj po vojni prikazali reševanje otrok iz taborišča kot dobrodelno akcijo, ki jo je izvedla pravoslavna cerkvena občina sama, in da je zaslužna samo ona oziroma cerkveni odbori. To pa ni točno. Cerkveni odbori so res pri tem odigrali pomembno in težko vlogo, toda treba je vedeti, da so oni nastopili šele po znanih dogodkih v Žablju in Novem Sadu, to je po prihodu nove vlade v Budimpešti, ko je le-ta pod pritiskom svetovne javnosti dovolila, morda celo spodbudila pravoslavno cerkev, da organizira to humano akcijo. Novosadska partijska organizacija in SKOJ-evska organizacija v taborišču pa sta že mnogo prej, od vsega začetka internacije, izvajali razne naloge za pomoč internirancev in njihovo ohranitev. Ko se je v začetku leta 1942 med ljudmi v Bački pokazala pripravljenost pomagati, sta obe organizaciji z vsemi močmi to podprli in vložili ogromno truda v delo med prebivalci Bačke oziroma taboriščniki v Šarvaru. Pripravljenost ni bila taka, da bi ljudje sami od sebe sprejeli neomejeno število in kakršnekoli otroke. Najrajši so imeli večje in

zdrave, ker so jih lahko uporabili za svinjske pastirje in druga lažja dela, ostajali so mlajši in bolehnii. Potrebno je bilo med ljudmi veliko delati in prepričevati, preden so vsi malčki dobili zatočišče po tamkajšnjih domačijah. Tudi v taborišču je v začetku pobuda pri nekaterih naletela na odpor. Veliko družin - posebno mater - se ni hotelo ločiti od svojih otrok, zato je bilo potrebno veliko prepričevanja in dokazovanja, da je to za njih rešitev, preden je naloga v celoti uspela. Na vprašanje, zakaj je akcija potekala prav preko pravoslavne cerkve in na tak način kot je, moram odgovoriti, da takrat druge organizacije niso obstajale razen Rdečega križa, ki mu pa oblasti niso dovolile sodelovati.

Odhod večje skupine internirancev v Nezavisno državo Hrvatsko je bil dogodek, ki je posebno med Slovenci in istrskimi Hrvati že takrat v taborišču sprožil veliko razprav, pa tudi po vojni se je o tem govorilo. V omenjeno državo je namreč 8. februarja 1943. odšlo 57 internirancev. Odšle so cele družine z otroci. Med njimi je bila tudi sedem mesecev stara Marija Musković, ki je bila rojena že v taborišču. Mnenja o tem odhodu so šla v glavnem v dve skrajnosti: eni so hoteli, oziroma še danes hočejo prikazati to kot še eno tragedijo in trpljenje, ko so morali iz Šarvara ponovno v živinske vagone in so jih odpeljali nekam v neznane kraje na Hrvaško. Tako opisuje to tudi Volaričeva, ki je tudi bila v tej skupini. Drugi pa tem očitajo, da je bil odhod v NDH izdaja jugoslovanstva in je imel nacionalistični značaj, ker so tisti, ki so odšli, hoteli s tem dokazati svojo hrvatsko pripadnost Paveličevi Nezavisni državi Hrvatski. Menim, da niti eni niti drugi nimajo prav. Vsi so odšli na lastno prošnjo, zato ni razloga za dramtizacijo. Drugič, bila je vojna in vsak je skušal rešiti svoje življenje, kakor je vedel in znal. Zato mislim, da vsaj pri večini, odhod ni bila želja, s tem pokazati svojo nacionalno pripadnost. Pri pripravah te selitve sem sodeloval in zadevo poznam, ker sem imel v rokah tudi uradno listino, ki se je nanašala na to preselitev. Meseca decembra 1942 ali prve dni januarja 1943 je prišlo do sporazuma med vladama Madžarske in Nezavisne države Hrvatske, da lahko določena kategorija - število ni bilo omejeno - internirancev gre iz internacijskega taborišča Šarvar v NDH. Ljudje so takrat govorili, da je pobudo za to dal neki sorodnik internirancev, ki je živel v Zagrebu in imel vpliv na vlado NDH. Po tem sporazumu so lahko šli le interniranci Hrvati iz takratnega dolnjelendavskega sreza in če so se ti izrekli za Hrvate, ki želijo iti v NDH. Na internirance iz Bačke se ta sporazum ni nanašal, čeprav so bili med njimi tudi Hrvati. Vsak polnoletni interniranec, ki je hotel iti, je podpisal posebno prošnjo, da kot Hrvat želi iti v svojo državo. Za otroke in mladoletnike so to prošnjo podpisali družinski poglavarji. Tudi otroke so iz Bačke pripeljali nazaj na prošnjo staršev. Zato ni upravičeno navidezno jadikovanje in sprenevedanje avtorice že večkrat omenjenega pisanja, češ »... pripeljali so nas z dela nazaj v taborišče, tudi otroke so pripeljali nazaj iz Bačke, kjer so lepo živeli,

nas strpali v živinske vagone in začelo se je novo trpljenje«. Na kratko povedano glede tega odhoda je to, da ni nihče nikogar silil in je madžarska vlada le ugodila prošnjam teh internirancev ter jim dovolila odhod iz taborišča v Nezavisno državo Hrvatsko. Res je tudi, da komanda taborišča ni preverjala, ali je vsak, ki je želel iti, res Hrvat. Navsezadnje niti ni tako važno, zakaj se je kdo odločil za odhod tja, bolj je važno obnašanje in delovanje teh ljudi v krajih, kamor so prišli. O tem nimam veliko podatkov. Vem le, da so nekateri aktivno sodelovali v NOB. Žal je bil tudi primer, ko je kdo zašel v vrste »Ustaške mladeži«.

Še en šarvarski dogodek je povzročil po vojni med bivšimi interniranci iz okolice Lendave ostre razprave. Po okupaciji je bilo veliko slovenskih duhovnikov iz Prekmurja premeščenih v notranjost države. Med njimi je bil tudi kaplan Štefan Zver, ki je prej služboval v Lendavi, po premetitvi pa je prišel v Šarvar. Tu je slučajno prišel v stik z nekaterimi slovenskimi interniranci. Ti so izrazili željo, da bi radi vsaj od časa do časa bili pri slovenski pridigi in maši. Kaplan je kmalu potem pri komandantu taborišča izposloval dovoljenje, da je v taborišču na prostem imel pridigo in mašo za slovenske internirance. Točno tak potek dogodkov mi je po vojni Štefan Zver, tedaj že župnik v Lendavi, tudi sam opisal. Kmalu je glede maše prišlo do neljubih dogodkov in pretepov. Med Slovenci so bili takšni, ki že doma niso hodili v cerkev, zato tudi tu niso šli k maši. V internacijskem taborišču pa ni prostovoljnosti, tam sta samo dve možnosti: »moraš« ali »ne smeš«. Ker je komandant mašo dovolil, so vsi Slovenci brez izjeme morali maši prisostvovati. Tiste, ki niso hoteli iti, je vojska s puškinimi kopiti nagnala iz barake in mašo je duhovnik opravljal pred zastraženimi interniranci. Zaradi tega so ljudje obdolžili kaplana Zvera, da je posredno kriv za pretepanje, ko so jih vojaki priganjali k maši. Še bolj pa so mu zamerili to, da je baje v neki pridigi dejal, da so kazni, ki jih sedaj prenašajo ljudje, še premale za grehe, ki so jih storili. Ne spominjam se, da bi to rekel, ker ga kot mladi fant nisem dosti poslušal. Če je kaj podobnega rekel je verjetno mislil na vse človestvo, ne na slovenske internirance v Šarvaru. Ni res, kar piše v zvezi s tem med drugim Volaričeva, ko pravi, da je prišlo do maščevanja na pobudo komande taborišča, ki je menila, da bi bilo dobro, če bi poleg svoje poklicali na pomoč še cerkveno oblast, da bi nas pokorila. Zato, pravi, so poklicali iz Szombathelya duhovnika, ki je znal slovenski in madžarski jezik in je potem prihajal maševat v taborišče. Zavedni slovenski interniranci so poslali delegacijo h komandantu s prošnjo, da ne želimo take maše in pridige. Komandant je prošnji ugodil in tako ni bilo več maše. Ne vem čemu služi tako pisanje in taka antireligioznost po vojni, ko pa vemo, da so za mašo prosili interniranci sami. Opisal sem, kako se je začelo in kako je stvar potekala. Končalo se je tako, da je bil kaplan Štefan Zver premeščen v Zalaegerszeg, ki je pa kar daleč od Šarvara. Zagotovo vem, da ni bila

pri komandantu taborišča nobena delegacija s prošnjo, da se preneha z maševanjem.

Internacijsko taborišče Šarvar je širši slovenski javnosti malo znano iz dveh razlogov: prvič, ker je bila za razmere druge svetovne vojne majhno in so Slovenci tvorili manj kot eno desetino vseh internirancev v njem, kjer so bili skoraj izključno Jugoslovani, drugič, ker se je o njem po vojni izredno malo pisalo. Dolgo potem, po štiridesetih letih po vojni, so se v javnosti sicer pojavili manjši in širši opisi, ki so pa eni manj drugi bolj daleč od resničnosti in so v javnosti napravili več škode kot koristi. Pisali so brez argumentov po pripovedovanju drugih ali po spominu, ki je zaradi časovne odmaknjenosti močno zbledel. Zato so si pisci takratnih razmer in dogodkov v tem taborišču prikrojili tako, kakor si sedaj zamišljajo, da je bilo, ali pa so slišali kako je bilo v drugih taboriščih in so sedaj prepričani, da je tudi v Šarvaru bilo tako. To velja posebno za tiste, ki so - nekateri kot otroci - prebili v taborišču le nekaj mesecev in vedo o njem zelo malo. Pri opisovanju gredo v dve skrajnosti: eni ga opisujejo kot taborišče grozot in smrti, drugi, to so predvsem tisti, ki so ga kot turisti prvič videli po vojni, pa pravijo, da to pravzaprav ni bilo internacijsko taborišče, ampak da je bilo bolj podobno zatočišču v vojnem času. Danes mogoče res izgleda tako, ker je preurejeno, prezidano in dozidano tako, da so v njem tri proizvodna podjetja in niti malo ni podobno iz časa vojne. Eni govorijo o 6.000 internirancih, drugi o

Zadnja pot interniranca.

16.000, med tem ko eni pravijo, da je bilo nekaj tisoč mrtvih, drugi pišejo o 650 umrlih. Nekateri tudi sami v svojem pisanju zahajajo v velika protislovja, ki mejijo že na komičnost. Največ tega in najbolj očitno je to pri pisanju Volaričeve. Opisuje grozote taborišča, kjer da je umrlo na desetine ljudi na dan. V taboriščni ambulanti, da so načrtno in sistematično zastrupljali ljudi - oziroma internirance. Poleg tega, da so obstajale še druge metode za hitrejše umiranje internirancev. Istočasno pa piše, da so interniranci včasih dobivali prost izhod in so odhajali v mesto. O internirancih samih, pa piše med drugim, da je bilo težko gledati, kako so se zaljubljeni pari sprehajali po taborišču, se držali za roke in se zaljubljeno gledali. Vse to pisanje je seveda zelo daleč, daleč od resnice.

V uvodu sem navedel, zakaj dobro poznam taborišče Šarvar in prav zato, pa tudi, da bi javnost dobila pravo predstavo o njem, ga želim v nadaljevanju objektivno opisati in navedbe podkrepiti z argumenti in številkami,

Internacijsko taborišče Šarvar ni bilo taborišče smrti in tudi zatočišče ni bilo. Obstajalo je nekaj več kot 45 mesecev in če bi res umrlo na desetine ljudi na dan, kot trdi Volaričeva, bi jih v tem času moralo umreti veliko več kot je bilo vseh internirancev. Takrat bi bilo to res taborišče smrti. Točno število vseh umrlih dvomim, da bo sploh mogoče kdaj ugotoviti. Prvo leto se o umrlih internirancih ni vodila evidenca, vsaj jaz ne vem, da bi obstajala. Tudi tedanji grobar, ki je 1979. leta še živel v Šarvaru, je govoril le o približnih številkah. Po neki evidenci, ki jo je takrat zasebno vodil, verjetno je bil to kak interniranec, je v zelo hudi in dolgi zimi 1941/42 umrlo 780 internirancev. Leta 1942 je taboriščna komanda uvedla evidenco in je vsaka smrt vpisana v matični knjigi taborišča ter prijavljena ter evidentirana na matičnem uradu v Šarvaru. Mnjenja o številu umrlih se, kakor je že omenjeno, zelo razhajajo. Osebno menim, da je številka 1200 še najbližja resnici, ne pa nekaj tisoč, kot navajajo nekateri, niti 754 kot piše Vladislav Rotbart v »TV 15 Naš tovariš«, kjer trdi, da je ta številka točna. Ugotovljeno je, da jih najmanj toliko leži na tamkajšnjem pokopališču. Grobove in mrtve ni mogoče prešteti iz več razlogov: prvo zimo, ko je umrlo največ ljudi, so jih, kot že vemo, pokopavali brez evidence in posebno otroke po več v en grob. Grobar pripoveduje, da je bila zemlja globoko zmrznjena in ni bilo mogoče kopati jame za vsakega posebej. Ravno tisti del pokopališča, kjer je pokopanih največ internirancev, so oblasti že dolgo tega dale zravnati in tam pokopavajo svoje pokojne domačine. Drugi del, kjer so pokopani tudi Slovenci, so leta 1985 s stroji zravnali in postavili toliko novih križev, kolikor so imeli na razpolago imen umrlih. Križi niso postavljeni tam, kjer je kdo pokopan, ampak po nekem posebnem zaporedju in načrtu. Točno število umrlih ni mogoče ugotoviti tudi zato, ker je veliko internirancev pomrlo na delu izven Šarvara, ali so bili premeščeni v druga taborišča in zato niso evidentirani v matični

knjigi šarvarskega taborišča, niti v matični knjigi mesta Šarvar. Samo v novosadski bolnici je umrlo 44 otrok, ki niso evidentirani v tej knjigi. Od vseh umrlih Slovencev jih le polovica ima obeležje na Šarvaskern pokopališču, tako da število križev se zdaleč ni isto, kot je število umrlih internirancev. Ni res kar piše »Naša obramba«, da je umrlo največ žensk in starejših ljudi. Dve tretjini umrlih internirancev v Šarvaru so bili otroci in mladoletniki. Za nekatera imena umrlih v prej omenjeni Knjigi ni mogoče zagotovo trditi, da so to bili interniranci iz Šarvara, ampak so lahko le slučajno ista ali slična imena, kjer se pa drugi podatki razlikujejo od onih v taboriščni evidenci in drugih virih. Marija Matos je po taboriščni evidenci rojena 1921. leta, med tem ko v knjigi piše, da je rojena 1923. leta in da je umrla 10. aprila 1945 v Šarvaru. Nek drugi vir pa pravi, da je umrla točno eno leto prej v Novem Sadu. Prav tako piše, da je Ljubica Glamočak, rojena 1909. leta umrla meseca oktobra 1944 v Novem Sadu. V taborišču je res bila interniranka s tem imenom, vendar rojena leta 1916. Ni jasno tudi, kako naj bi ona prišla v Novi Sad, ko so tja odšli samo otroci in nekaj tuberkulozne mladine. Omenjena knjiga navaja tudi, da je v Šarvaru umrl Franc Grebenjak, rojen 1935. leta v Petišovcih. V matični knjigi šarvarskega taborišča ni bil vpisan noben interniranec s takim imenom in se ga nihče od preživelih internirancev ne spominja. V Šarvaru je bila internirana samo ena družina s tem priimkom, zato ni težko ugotoviti, da Franca, ki bi umrl, ni bilo med njimi in da gre tu za pomoto. Prav tako ne drži podatek, da je interniranec Andrej Krpan umrl 30. januarja 1943 v Šarvaru, ker je umrl po vojni v Vršču. Od onih, ki so odšli v Nezavisnu državo Hrvatsku, so tam umrli naslednji: Gašpar Marič, rojen leta 1862, umrl leta 1943, Lucija Marič, rojena 1863. leta, umrla prav tako leta 1943, Ana Nežič, rojena leta 1875, umrla tudi leta 1943, Matija Nežič, rojen 1870. leta, umrl leta 1944 in Milan Pamič, rojen 1941. leta, umrl leta 1943. Stanko Maretič - nekdanji interniranec iz Pince marofa je kot partizan padel 5. januarja 1945.

Umrle internirance v Šarvaru so pokopavali na ločenem delu mestnega pokopališča, ki je bilo v neposredni bližini in ga je ločila od taborišča samo cesta. Pripovedovali so, da so prvo zimo, ko je umiralo veliko ljudi na dan, pokopavali mrtvece brez krst po več v en grob. Po našem prihodu so jih dajali v krste iz neobdelanih desk, ki so jih izdelali v taboriščni mizarski delavnici. Vsak je bil pokopan v en grob. Pogrebu so smeli prisostvovati le najožji družinski člani. Včasih je komandant dovolil kako izjemo. Pogrebi so bili cerkveni, obred je tudi za pravoslavne opravljal katoliški duhovnik.

Največ sta jih pokosila lakota in mraz, potem pa tuberkuloza. Volaričeva piše, da je v taborišču razsajal tifus. To je le delno res. Prvi primer obolenja za trebušnim tifusom je zabeležen sredi septembra 1944. Zbolel je Izidor Perič iz Pince marofa, ki so ga 16. septembra 1944 prepeljali v mestno bolnišnico, kjer je naslednji dan umrl. To je

bila edina žrtev tifusa. Dne 17. septembra istega leta so prepeljali zaradi tifusa v mestno bolnišnico v kritičnem stanju tudi mene. Drugih primerov obolenj za to boleznijo ni bilo evidentiranih, niti se jaz ne spominjam, da bi bili. Za Slovence, ki smo prišli v Šarvar sredi leta 1942 obstaja poimenska evidenca o umrlih. Ločiti je treba tiste, ki so umrli v taborišču od tistih, ki so umrli po odhodu iz njega. Po taboriščni evidenci in evidenci matičnega urada je v Šarvaru umrlo 23 Slovencev. K temu je treba dodati še naslednje: Jozef Karel je bil 26. januarja 1945 prepeljan v bolnišnico v Szombathely. Svojci pravijo, da je umrl 28. februarja 1945 in pokopan v Šarvaru. Ta smrt ni registrirana v taboriščni matični knjigi, ker takrat administracija v komandi ni več poslovala ažurno, zato tudi ni vpisana vrnitev iz bolnišnice. Venceslava Periča je zadel drobec granate in je umrl od tetanusa že po prihodu Rdeče armade. Nekaj dni po prihodu Rdeče armade je v Barvaru umrl in bil tam pokopan nezakonski otrok Mirko Cerovec, rojen 25. decembra 1944, ki ni bil vpisan v matični knjigi taborišča, ker je bil rojen nekje zunaj, kjer je bila mati na delu in sta prišla v Šarvar tik pred osvoboditvijo. Katarina Perušič je umrla zadeta od granate ali mitraljezke krogle na prisilnem delu v Rehnitzu in po razpadu taborišča. Mirko Krpan, ki je baje umrl 23. avgusta 1943. leta, je bil 10. junija istega leta premeščen v drugo taborišče in črtan iz evidence v Barvaru, zato njegova smrt tu ni zabeležena. V knjigi »Umirali so za svobodo« je v seznamu umrlih tudi Ladislav Licardo. Tega imena ni v taboriščni matični knjigi, zato tudi ni evidentirana njegova smrt. Možno je, da je bil otrok rojen po 25. oktobru 1942 leta kje izven taborišča, kjer so bili starši na delu in ni vpisan v matično knjigo. Ivan Marušič je umrl meseca marca 1945 zadet od granate v vasi Sv. Križ pri Mali Subotici, kjer je bil na delu in je tudi tam pokopan.

Navedba Rotbarta Vladislava v »TV 15 Naš tovariš«, da je šlo skozi internacijsko taborišče Šarvar v štirih letih druge svetovne vojne 15.000 jugoslovanskih internirancev - ta podatek je tudi na spominski plošči v Šarvaru - je precej daleč od resnice. Še manj točen je podatek, da je bilo med njimi okrog 2000 Slovencev, ki so meseca junija 1942. leta prišli iz Prekmurja. Za to zadnje vemo, da jih je bilo le 587, torej manj kot tretjina od gornje trditve. Do 81. oktobra 1942. leta je šlo skozi taborišče 8.238 internirancev. Ta dan in pod to zaporedno številko v matični knjigi sta podpisala primopredajo dotedanji komandant Jant in Krause, ki je takrat prevzel mesto komandanta. Po tem datumu so prihajali le posamezni novi interniranci, tu in tam tudi kaka manjša skupina. Nekaj več jih je prišlo leta 1944. Meseca februarja tistega leta so pripeljali iz taborišča »Olász tábor Daka« (Italijansko taborišče Daka) skupino okrog 15 bivših italijanskih vojakov. Med njimi je bil oficir-poročnik (tenente) Paolo Visconti doma iz Bardonechie blizu Torina ter podoficirja Carmelo Bucci iz Dalmine blizu Bergama in De Giovanni Giorgis iz Milana. Ob

kapitulaciji Italije 8. septembra 1943. leta so se nekatere enote italijanske vojske, ki so se nahajale na Madžarskem, opredelile za Badoglia, zato so jih razorožili in spravili v posebna taborišča. Takšno je bilo tudi v Daki blizu Pape. Zakaj so od tam to malo skupino pripeljali v Šarvar, ne vem. Nekako ob istem času so pripeljali, ne vem odkod, manjšo skupino mladoletnih Ukrajincev. Bilo jih je pet ali šest.

Dne 19. marca 1944. leta so Nemci okupirali Madžarsko. Po tej okupaciji je madžarski notranji minister Andor Jaros izdal 31. marca 1944 zaupno uredbo št. 5999/1944-VII., ki naroča neodložno interniranje v roku 48 ur vseh sumljivih elementov. Sklicuje pa se na uredbo madžarske vlade iz leta 1939 št. 8130/1939 ME v zvezi z uredbo notranjega ministrstva št. 198000/1942 BMa. Po tem datumu je prišlo v šarvarsko taborišče še nekaj manjših skupin, ki pa niso šteje več kot po deset do petnajst ljudi. Malo večja skupina 35 do 40 mož in žena brez otrok je prišla iz okolice Horgoša. Niso bili kolonisti in se niso radi družili z drugimi interniranci. Najvišja številka iz taboriščne matične knjige, ki se je po vojni našla na neki taboriščni listini, je 8793, tako da dvomim, če je šlo skozi taborišče Šarvar kaj več kot 9000 jugoslovanskih internirancev.

Iz prej navedenih podatkov lahko ugotovimo, da je v taborišču Slovencev umrlo razmeroma malo, posebno v primerjavi s Srbi. Razlogov za to je bilo več in lahko rečemo, da je interniranje iz nekdanjega dolnjelendavskega sreza kljub veliki nesreči kot je bila druga svetovna vojna, spremljala vrsta srečnih okolnosti. Prva je bila to, da so Prekmurje najprej zasedli Nemci in je madžarska vojska vkorakala šele deset dni pozneje. Zakaj je bila to sreča za koloniste, sem zapisal že v začetku. Med tem, ko so Bačko takoj po napadu na Jugoslavijo zasedli Madžari, ki so v kolonijah zakrivali veliko zločinov. V kolonijah v Prekmurju niti ob vkorakanju Nemcev niti ob prihodu madžarske vojske ni bilo žrtev. Druga srečna okolnost je bila to, da koloniste iz Prekmurja niso internirali takoj po okupaciji in so ostali na svojih domovih v tisti najhujši zimi 1941/42, ko je v šarvarskem taborišču takrat umrlo okrog 500 otrok starih do 1 leta. Srečna okolnost je bila tudi, da so prišli Slovenci v taborišče, ko so bile tam razmere dosti bolj znosne, kot one v začetku, ko so tja prišli interniranci iz Bačke. Že nekaj mesecev po prihodu so slovenski otroci odšli iz taborišča v Bačko, kjer so pri raznih družinah ostali do konca vojne, med tem ko so srbski otroci pred odhodom v Bačko preživeli več kot eno leto v taborišču. Zato so od vseh slovenskih otrok, ki so prišli v internacijo v treh letih, umrli le štirje. Slovenci so že po dveh mesecih po prihodu lahko šli na delo iz taborišča, onim iz Bačke skoraj eno leto to ni bilo dovoljeno. Še pred zimo 1942/43, ki ni bila tako huda, je dal komandant Krause Slovence preseliti iz šeste v prvo barako, ki je, kot sem že prej opisal, posebno v zimskem času imela ogromno prednost pred drugimi. Naslednja zima, ko niso bili več v tisti baraki, jih ni močno prizadela, ker jih je veliko ostalo čez

zimo zunaj na delu. Ti so potem kolikor toliko pomagali onim, ki so ostali v taborišču. Sicer so Slovenci najraje odhajali na delo, če je le bilo mogoče, cele družine skupaj na razne večje kmetije ali posestva. To so v glavnem bile srečne okolnosti in razlogi, zakaj v šarvarškem taborišču smrt ni tako kosila med Slovenci kakor med onimi iz Bačke, ki so pred njimi prišli tja.

Ni točno, kar piše »Naša obramba«, da so bili interniranci v šarvarškem taborišču tudi Hrvati iz Medžimurja. Ta trditev izvira verjetno iz pripovedovanja bivših internirancev iz Bačke, ki so vedeli, da smo mi bili doma nekje od Mure, prenekateri pa je zamenjal Prekmurje z Medžimurjem, ali ga celo poistovetili, posebno še ko so bili med nami tudi Hrvati. V tem taborišču ni bilo interniranih Hrvatov iz Medžimurja.

Prav tako ni točno, kar se po vojni sliši večkrat, da so bili v Šarvaru internirani tudi drugi Slovenci, ne samo kolonisti iz bivšega dol. lendavskega sreza. Razen petčlanske družine Papež iz Gaberja ter Stanko Medvešek in Dušana iz Beltincev, ki so jih internirali istočasno z nami, ni bilo drugih Slovencev interniranih v taborišču Šarvar.

V začetku leta 1943 so peto, šesto in sedmo barako z bodečo žico ločili od ostalega taborišča. Te tri barake - pozneje še več - so služile za nekako prehodno taborišče, ki ni spadalo k našemu in ni imelo z nami nobene zveze. Kratek čas se je zadrževala tam večja skupina zapornikov, največ iz Prekmurja in Medžimurja. Med njimi sem spoznal Jožeta Pavšiča, gozdarja iz Lendave. Najbrž, da od tod izhajajo trditve, da so bili v internacijskem taborišču Šarvar tudi drugi Prekmurci in Medžimurci, ne pa samo kolonisti iz okolice Lendave. Ostali so tam kak teden ali dva, potem so šli naprej proti Papi. Nekaj časa je bila potem v teh barakah zaprta velika skupina večinoma mladih žensk. Tudi one so bile politične zapornice. Med njimi sem spoznal hčerko nekdanjega učitelja, ki je pred vojno služboval v okolici Lendave. Imena se več ne spominjam. Policaji so pripovedovali, da so med temi ženskami tudi kriminalke in pocestnice. Ko je prispela ta skupina, je to postalo že pravo posebno taborišče s svojo komando in stražo. Pomladi 1944. leta so ženske odpeljali in so sem začeli dovažati Žide. Nekaj teh je bilo tudi iz Prekmurja in Medžimurja. Za nje je bilo to le prehodno taborišče, ker so jih kmalu odpeljali dalje. Nakar je prišla druga skupina in ko so to odpeljali, so pripeljali druge, tako se je to ponavljalo do konca vojne. Zadnjo skupino so odpeljali le dva dni pred prihodom Rdeče armade. Kaj se je dogajalo v tem taborišču, ko so bile v njem ženske in potem židje, ne bom opisoval, ker ne spada v okvir tega pisanja. Do podrobnosti tudi razmer v barakah tega taborišča ne poznam, toda kar sem videl - ločila nas je le bodeča žica, lahko rečem, da je bilo grozno, zelo, zelo hudo in nečloveško.

Velika večina bivših interninarcev šarvarskega taborišča ne ve, da nekaj časa uradno pravzaprav niso bili interniranci, ampak civilni begunci. Ne spominjam se, kdaj je točno bilo, ali proti koncu leta 1943, ali v začetku leta 1944, ali celo pozneje, ko so kar na lepem preimenovali internacijsko v taborišče civilnih beguncev (Polgári menekült tabor). Tako imamo danes na nekaterih ohranjenih dokumentih en napis na drugih drugi. Verjetno, so to storili v nadaljevanju propagande, s katero so hoteli svetovni javnosti prikazati Madžarsko kot deželo, kjer ni internacijskih taborišč. Režim v taborišču se ni niti najmanj spremenil, zato večina internirancev to ni niti opazila. Zamenjali so le napis nad vhodom in dali izdelati nove štampiljke in nove tiskovine. Dokler so imeli na zalogi stare, so te uporabljali, tako da so čez nje odtisnili novo štampiljko. Osebe s komandantom vred je ostalo isto. Vojaško stražo je približno v tistem času zamenjala policija, v kateri so bili posamezniki daleč bolj surovi in brezobzirni kot vojaki. Nikoli nisem videl, da bi vojaki topli starešine barak, po prihodu policajev se je to dogajalo. Starešini slovenske barake Ivanu Klincu je policaj s puškinim kopitom nalomil nekaj reber. Razmere so se prej poslabšale kot izboljšale. Malo pred koncem vojne so spet uporabljali naziv »internacijsko taborišče«. Ne vem, zakaj.

Po našem prihodu v Šarvar je bil za Slovence postavljen za tolmača in kurirja Karel Zgrabljic iz Pince marofa. Ko so odredili, da gredo lahko tudi Slovenci na delo, je on izkoristil priložnost in se ponudil nekemu gospodarju, ki se mu je zdel dober in komandant je dovolil, da je šel k njemu na delo. Že naslednji dan je prišel kurir po mene, da moram v pisarno. Tega sem se ustrašil, ker je to navadno pomenilo v najboljšem primeru odhod kam na težje delo. V pisarni so mi rekli, da bom kurir in tolmač za slovensko barako. To mi ni bilo po godu. Tudi po prihodu v taborišče namreč nisem opustil namena, da na nek način pridem čez mejo na hrvaško stran, od tam pa v Srbijo, kjer se borijo proti Nemcem. Pridružil bi se tem borcem in tako dočakal konec vojne, ki itak ni bil več daleč. Kdo so tisti borci, nisem vedel. Za partizane do takrat še nisem slišal. Počakati sem nameraval na priložnost, da pride kak gospodar iz bližine hrvaške meje. Šel bi k njemu na delo, od tam pa zbežal čez mejo in tako uresničil svojo zamisel. Kurir in tolmač ne bi rad bil tudi zato, ker je bilo moje takratno znanje madžarskega jezika zelo, zelo skromno in so verjetno v pisarni imeli napačne podatke o tem. Ponoči sem se premislil, saj je Zgrabljic prav zato, ker je delal v pisarni, najlažje našel sebi najboljšo priložnost za odhod iz taborišča. Kot kurir bi tudi jaz lahko kakor on najhitreje speljal svoj načrt. Tako sem postal kurir v komandi taborišča. Bilo je to v jeseni 1942. leta, točnega datuma se ne spominjam. V začetku sem opravljal le kurirska dela. Tolmačil sem bolj malo, v glavnem za slovensko barako, ker so se drugi tolmači bolj težko sporazumevali s starejšimi iz te barake, ki so še vedno močno govorili v primorskem narečju. Moje prevajanje je bilo takrat res samo tolmačenje, ne pa prevajanje.

Prišel sem v čisto novo sredino. Kot kmečki fant se nisem prej zadrževal po pisarnah in tudi ta mi je zbujala spoštovanje in strah, kje še, da bi sedel za pisarniško mizo. Nekoliko zmedeno sem opazoval, kako drugi opravljajo svoje delo. Znašel sem se v družbi ostalih tolmačev in bolničarjev. Ti dvoji so se veliko družili. Slovencev ni bilo med njimi. Bili so sami postavni in prijazni fantje, ki so me sprejeli medse kot enega svojih. Med njimi je bil samo eden malo starejši in poročen. Bil je to glavni tolmač Branko Šobat. Radi so mi pomagali in uvajali v delo. Kmalu sem pa opazil, da se včasih nekaj pogovarjajo in mene ne povabijo zraven. Čez kaka dva tedna ali še več so me enkrat le povabili in mi začeli pripovedovati o stvareh, o katerih nisem prej nikoli slišal niti vedel: v taborišču deluje ilegalna organizacija, ki se bori proti okupatorju, predvsem pa na razne načine skuša hrabriti in pomagati internirancem, da bi vzdržali v teh težkih razmerah, da bi jih čim več ostalo živih. Jedro te organizacije tvori posebna manjša skupina, v kateri sta tudi dva bolničarja in en tolmač. Dali so mi vedeti, da tudi od mene pričakujejo sodelovanje in aktivno delo v slovenski baraki, tako kot je to v srbskih barakah.

Postopoma so mi zaupali vse več konkretnih nalog, tako da še vedel nisem, kdaj mi je to postalo vsakodnevno delo in dolžnost. Ko sem si popolnoma pridobil njihovo zaupanje, so mi povedali, da skupino, ki vodi to ilegalno organizacijo tvorijo člani SKOJ-a, ki delajo po navodilih partije iz Novega Sada. Rekli so še, da so prav oni organizirali zadevo tako, da je komanda mene določila za tolmača, ker so v organizaciji rabili nekoga, ki bo deloval med slovenskimi interniranci. Vse to me je malo zmedlo. Za KP sem vedel, da je v Jugoslaviji obstajala, za SKOJ nisem prej slišal in tudi nisem vedel, kaj je. No, tovariši so mi to hitro razložili.

Tako se je začelo moje delo za narodnoosvobodilno gibanje v taborišču Šarvar. Sredi leta 1943 sem bil že med organizatorji tega gibanja, pozneje celo eden od treh najbolj odgovornih. Da je do tega prišlo, je vplivalo več okoliščin: med drugim jaz sem bil v celoti zadolžen za slovenski del internirancev, medtem ko jih je za srbski del bilo več. Pri komandantu Krauseju so Slovenci imeli nekakšne privilegije in sem tudi jaz kot tolmač užival pri njem posebne simpatije. Pri prihodu skupine Italijanov v taborišče sem bil jaz edini, ki sem precej dobro obvladal italijanski in (sicer slabše) madžarski jezik tako, da komanda brez mene ni mogla z njimi komunicirati. To je bilo važno zato, ker so oni v taborišču imeli poseben status in je komanda imela do njih drugačen odnos kot do drugih internirancev. Med drugim oni niso živeli v barakah, ampak v posebni večji sobi. Niso hodili na delo itd. Po odhodu glavnega tolmača Branka Šobata iz taborišča na delo, sem postal jaz glavni tolmač, ki je tudi v komandi imel nekatere prednosti pred drugimi tolmači in kurirji. Vsi ti in še nekateri drugi činitelji, ki jih tu ne bom navajal, so vplivali na to, da sem prišel v najožje vodstvo, ker sem najlažje z najmanj nevarnosti, da

nas odkrijejo, opravljaj naloge, ki bi jih drugi zelo težko, ali jih sploh ne bi mogli izvesti, Na beg iz taborišča nisem več mislil. O tem smo se na sestankih pogovarjali, vendar smo rekli, da bomo šli organizirano, ko bo čas za to in bomo določili, kdaj bo kdo šel.

Narodnoosvobodilno gibanje, delovanje komunistov, posebno SKOJ-evske organizacije je od leta 1943 naprej imelo odločilen pomen za nekatere dogodke in razvoj razmer v taborišču Šarvar. Za potrditev tega in osvetlitev dogajanj moram s tem pisanjem seči nazaj še v čas pred okupacijo in takoj po njej.

Zapisal sem že, da pred drugo svetovno vojno partija Prekmurja ni imela stikov s kolonisti. V kolonijah torej ni bilo partijske ali SKOJ-evske organizacije, niti ni bilo organiziranih članov. Prav nasprotno je bilo v kolonijah v Bački. Tam so bile prav v kolonijah najmočnejše organizacije, ki so bile trdno povezane s svojimi višjimi vodstvi. Pod vplivom naprednih gibanj na čelu s KPJ so takorekoč v vseh kolonijah, ali dobrovoljskih vaseh, kakor so domačini v Bački rekli tem kolonijam, bile formirane SKOJ-evske in druge mladinske organizacije. V večini primerov so jedro teh organizacij tvorili sinovi in hčere kolonistov, pa tudi mladina domačinov. Prve organizacije so bile formirane leta 1936 v nekaterih vaseh v okoličici Novega Sada, Subotice in Sombora. Prav te organizacije so odigrale važno vlogo pri življenju in utrjevanju naprednega gibanja v Bački. Pred napadom na Jugoslavijo je na primer SKOJ-evska organizacija v Žedniku štela 90 članov. Pomembno vlogo je v naprednem gibanju pred vojno imelo kulturno umetniško društvo »Preporod«, ki je imelo svoje sekcije po celi Bački. Ta organizacija je zajemala v svoje članstvo staro in mlado, ali praviloma so bili v vodstvih napredni mladinci. Okupator je vse te organizacije razpustil in razbil. Nekateri člani KP in SKOJ-evci so se kot prostovoljci z bivšo jugoslovansko vojsko umaknili pred prodirajočo madžarsko soldatesko, nekaj jih je bilo pregnanih čez mejo ali pobitih, nekaj je odšlo tudi v ilegalo, manjše število je bilo z drugimi kolonisti internirano in prepeljano v Šarvar. Ta skupina, ki jo je vezala že predvojna aktivnost, je kot aktiv le nekaj dni po prihodu v taborišče meseca junija 1941 začela delovati. Na prvem sestanku so sklenili, da morajo delovati tudi v razmerah, v katerih so se znašli. V zvezi s tem so sklenili, da se je treba najprej povezati s partijsko organizacijo v Novem Sadu oziroma s komunisti, ki so tam ostali. Bivši interniranec in predvojni komunist Iso Njegovan se teh dni takole spominja: »Svoj delež v borbi proti fašizmu so dali tudi interniranci taborišča Šarvar. Neposredno po prihodu v taborišče je skupina naprednih mladincev na čelu s SKOJ-evci začela organizirano delovati. Treba je povedati, da so bili življenjski pogoji in pogoji za delo izredno težki, kar je zahtevalo posebno organizacijo ilegalnega dela. Ker so bili oddaljeni od partijskega vodstva, je bilo internirancem težko uskladiti svoje delo potrebam in splošnim aktivnostim partije. Prvi kontakti so bili vzpostavljeni s pismi. Spominjam se, da

smo se takoj po prihodu javili tovarišem v Sremskih Karlovcih, Krčedinu, Novem Sadu, Kovilju in Subotici. Prišlo je nekaj odgovorov, medtem ko nekateri tovariši naših pism niso nikoli prejeli, ker so bili zaprti ali v ilegali. Prvi odgovor je prišel od Ilije Nesića iz Kovilja, predvojnega člana partije beograjske univerze. Ta prvi kontakt je bil za nas velikega pomena, ker nas je vzpodbudil k nadaljnjemu delu. Kmalu so v Šarvar začeli prihajati razni materiali in smernice za delo. Nič manj niso bile dragocene informacije o resničnem stanju in dogodkih tako v domovini kot v svetu. Kasneje so bile vzpostavljene svojevrstne zveze med partijsko organizacijo v Novem Sadu in interniranci v Šarvaru. Ena takih zvez je šla preko tistih tovarišev, ki so prišli na delo iz taborišča na grofovsko posestvo in drugim gospodarjem.«

Vlado Teslić je po vojni v nekem svojem poročilu ta razvoj na kratko tako opisal: »Aktivnost datira od junija 1941, torej od vsega začetka internacije. V taborišču je deloval aktiv SKOJ-evcev in partijcev, ki je kmalu bil tudi formalno povezan z novosadskim mestnim komitetom KPSJ, pod čigar vodstvom je potem deloval. Po posebnem pooblastilu mestnega komiteta Novi Sad je bil partijski aktiv leta 1944 preimenovan v partijsko celico, ki je še naprej ostala povezana s partijsko organizacijo Vojvodine. Meseca februarja 1944 je bil v taborišču ustanovljen ilegalni narodno osvobodilni odbor.«

Tak je kratek opis nastanka partijske in SKOJ-evske organizacije ter začetka njihovega delovanja v taborišču Šarvar.

Ena prvih nalog je imela za cilj ohraniti čimveč internirancev pri življenju. Posebno skrb so posvečali otrokom in sploh mladim, ki so bili najbolj ogroženi. To je pomenilo storiti vse, vključno solidarnost in medsebojno pomoč, da se ublažijo neznosne razmere in umre čim manj ljudi. To je bila napol legalna široka akcija, ki je vsebovala več konkretnih nalog. Med prvimi je bilo treba doseči, da bodo na vseh važnejših mestih v taborišču, kjer so delali interniranci, najboljši, zanesljivi, pošteni in predani ljudje. To so bili starešine barak, vodje delavnic, tolmači, bolničarji v ambulanti, delavci, ki so delali pri preskrbi v taborišču in drugi. Zahvaljujoč požrtvovalnosti in vztrajnosti celega aktiva jim je naloga v celoti uspela, tako da sta SKOJ in partija vse do osvoboditve delovala tako, da sta popolnoma obvladovala situacijo v taborišču in odločilno vplivala na razvoj skoraj vseh dogodkov v njem. V prizadevanju za ohranitev čim več internirancev pri življenju je bila ena največjih nalog priprava za že omenjen odhod otrok v Bačko, ki so jo začeli izvajati dejansko že meseca januarja 1942 in je trajala do meseca novembra istega leta, ko je taborišče zapustila zadnja skupina otrok. V celoti pa tudi takrat ni bilo še končano, ker je bilo treba vzdrževati zvezo med starši, ki so ostali v taborišču in otroci.

Posebno je bilo treba skrbeti za tiste otroke, ki so ostali brez staršev in one v novosadski bolnici.

Razmere v taborišču so se posebno po prihodu Agoštona Krausa za komandanta izboljšale. Velika večina za delo sposobnih ljudi je bila zunaj na raznih delih in ti so imeli vsaj nekaj možnosti, da so lahko tu in tam nabavili kaj hrane in obleke ter s tem pomagali tudi svojcem, ki so ostali v taborišču. Zmanjšala se je velika skrb za preživetje otrok, ker so bili le-ti v Bački kolikor toliko preskrbljeni. Vse to je ustvarilo pogoje, da je SKOJ-evska organizacija lahko začela še bolj intenzivno izvajati druge naloge.

Kmalu po mojem prihodu na mesto tolmača, to je bilo le proti koncu leta 1942, je bila aktivnost že usmerjena v glavnem na širjenje in pozneje tudi utrjevanje idej o narodnoosvobodilnem gibanju med interniranci. Po posebni ilegalni zvezi je s kurirji iz Novega Sada prihajala razna literatura, ki smo jo potem širili in razlagali med interniranci. Včasih nam je uspelo celo nekaj tega gradiva razmnožiti na starem šopirografu, ki se je nahajal v nekem skladišču. Te naloge so bile že malo težje, ker so poleg drugega zahtevale določeno previdnost in konspiracijo. Naleteli smo tudi na določene težave in pomisleke pri starejših ljudeh, tako Slovincih kot Srbih. Med slednjimi je bilo veliko dobrovoljcev iz prve svetovne vojne, ki so se borili »za kralja in domovino«, zato jih ni bilo lahko prepričati, kaj je bil ta, njihov nekdanji »blagopokojni kralj Aleksander«, kakor so ga oni nazivali. Bili so prepričani, da jim je ravno on omogočil, da so v Bački dobili zemljo, na kateri so živeli do okupacije. Večina ni bila takšna in tudi med starejšimi je bilo veliko naprednih ljudi. Razmeroma lahko je bilo delo med mladino.

Meseca avgusta 1943 je bil v taborišču po vzorcu vojvodinske oblike organiziranosti ustanovljen narodnoosvobodilni fond (sklad). Njegove naloge so bile med drugim širjenje ilegalne literature in poročil o stanju na frontah in domovini, zbiranje sredstev za boljše delovanje narodnoosvobodilnega gibanja ter priprava ljudi na splošen odpor in oborožen boj. Pokazal naj bi tudi pripravljenost internirancev, da s svojimi skromnimi, skoraj simboličnimi sredstvi potrdijo svojo pripadnost NOG. Vse pa naj bi se bolj utrdilo organizacijo.

Sredstva so se zbirala v glavnem od tistih, ki so bili na delu in so imeli boljše materialne možnosti, pa tudi od drugih, ki so lahko na kakršenkoli način kaj prispevali. V ta fond je s pomočjo poljskih zdravnikov, ki so bili zaposleni v taboriščni ambulanti, uspelo v glavnem iz šarvarske lekarne, zbrati nekaj zdravil in drugega sanitetnega materiala, ki je bil potem po kurirski zvezi poslan partizanom v Jugoslavijo. Zbran denar se je uporabljal za najnujnejše potrebe kurirskih zvez, pozneje tudi za nakup vozovnic nekaterim, ki so odhajali v partizane.

V mesecu februarju leta 1944 je bil v taborišču ustanovljen ilegalni narodnoosvobodilni odbor. Poleg nekaterih novih nalog je prevzel tudi delo dotedanjske sklada.

Proti koncu leta 1943 so bile razmere v taborišču takšne in pripravljenost med interniranci na taki stopnji, da je SKOJ-avska organizacija lahko začela zbirati in pripravljati mlade ljudi za organiziran pobeg neposredno iz taborišča v partizanske enote v Jugoslaviji. Moram povedati, da so samoiniciativni posamezniki in skupinski poskusi bili že spomladi leta 1943, ki pa niso uspeli. Tako piše na primer tudi nekdanji interniranec Djordje Katić, da so on in še dva tovariša meseca marca 1943 poskušali priti čez pri Novem Sadu, pa se jim to ni posrečilo, ker ni bilo zveze. Takih neuspešnih poskusov je bilo veliko.

Ko je bila preko Drave vzpostavljena zveza med vodstvom organizacije v taborišču in partizani, je SKOJ-avska organizacija sprejela sklep, da 13. januarja 1944 pošlje nekaj mladincev v partizanske enote Jugoslavije. Antelj Jovo, ki je v tej prvi skupini odšel v partizane, pri opisovanju teh dogodkov med drugim pravi: »Proti koncu leta 1943 je SKOJ-avska organizacija v taborišču sprejela enega svojih najvažnejših sklepov: da nekaj mladincev pošlje v partizanske enote v Jugoslaviji. Vodstvo SKOJ-avske organizacije, čigar jedro so tvorili najaktivnejši mladinci, med njimi Vlado Teslić, Jovo Savić, Milan Milanko, Nikola Norančić, Slavko Valenčić in drugi, je sprejelo sklep, da prva skupina mladincev, ki smo jo sestavljali Jovo Savić, Nikola Norančić in jaz, poskuša prebeg v partizane. Vse to se je izvajalo v dogovoru s SKOJ-avsko in partijsko organizacijo Vojvodine. Sklenjeno je bilo, da gremo na Hrvaško, ker je nam iz Šarvara, geografsko gledano, bila najkrajša pot, da pridemo do enot NOV. Za nas je bilo to važno tudi zato, ker je eden od taborišnikov, Emil, nekdanji španski borec, imel določene zveze in možnosti, da nas prepelje v partizane že prej je bilo dogovorjeno, da prva skupina gre na pot 13. januarja 1944. leta zjutraj. Po načrtu bi nas Emil moral čakati v Mohaču, malem mestu na Madžarskem, okrog 30 km oddaljenem od jugoslovanske meje. Že prej je bilo dogovorjeno tudi, da gremo z vlakom. Zbrali smo nekaj denarja za vozne karte, se kar najbolj oblekli, da ne bi zbujali pozornosti. Dogovorjenega dne zgodaj zjutraj smo se odpeljali iz železniške postaje Šarvar z dovolilnicami. Z vlakom smo morali prepotovati dvesto kilometrov. Težave so bile tudi v tem, da smo morali večkrat presedati. Do Mohača smo potovali cel dan. Na poti smo se izogibali medsebojnih pogovorov, da ne bi zbujali pozornosti drugih potnikov in raznih patrol. Kupili smo celo madžarske časopise in se pretvarjali, kakor da beremo, čeprav je samo Noraučić Nikola znal madžarski. Storili smo vse, da se ne bi razlikovali od drugih potnikov. V Mohač smo prispeli v mraku še istega dne, 13. januarja 1944. Po skici, ki nam jo je že prej poslal Emil, bi nas on moral čakati v nekem parku blizu železniške postaje. Ko smo izstopili iz vlaka, smo po skici hitro našli kraj, kjer bi se morali sestati, ali Emila ni bilo. Malo smo se ustrašili, ker nismo vedeli, kam iti. Mislili smo, da so mogoče Emila med tem odkrili. Med tem je on

po približno desetih minutah prišel. Odpravili smo se do njegove prve zveze na nekem salašu. Tam smo nekaj pojedli in šli naprej proti jugoslovanski meji. To noč smo prepešali okrog 30 km skozi gozdove in preko polj. Vreme je bilo za ta letni čas razmeroma lepo, ker ni bilo snega. Ob zori smo prispeli v malo obmejno mesto Belvár v bližini Koprivnice. Tu se je nahajala naslednja Emilova zveza. Cel dan smo preživeli skriti v neki hiši in čakali da se zmrači in bi lahko prekoračili mejo. Okrog osmih zvečer smo krenili iz našega začasnega skrivališča proti meji, ki je bila oddaljena le nekaj kilometrov. Na tem delu pri Djekenešu je bila obmejna cona močno zastražena, ker je paralelno z državno mejo šla tudi železniška proga. Z nami je bil vodič, ki nam je po Emilovem navodilu pokazal kraj, kjer smo morali počakati, da bo šla mimo patrola in potem prekoračimo mejo. Ko je patrola odšla mimo, smo stekli čez progo in se napotili proti kraju Ždelo. Na tem mestu Drava preide malo na jugoslovansko ozemlje, tako da državno mejo tvori mali potok blizu proge. Ko smo prekoračili ta potok, nam je vodič v madžarščini rekel, da smo v Jugoslaviji. V tem trenutku se mi je zdelo, da je zrak nekako drugačen, ker smo se po dveh letih življenja v taborišču spet znašli na svoji zemlji. Čutili smo svobodo, čeprav je ona bila še daleč. Od vodiča smo se poslovili pri neki hiši nedaleč od meje. Tu smo tudi prenočili. Zjutraj je prišel po nas mlad človek, verjetno SKOJ-avec ali član mladinske organizacije, partizanski kurir in nas odpeljal do Drave, kjer nas je čakala partizanska patrola. Tedaj smo moji tovariši in jaz prvič videli partizane. Srečanja z njimi smo bili zelo veseli. Ti tovariši so nas potem odpeljali do komande mesta v Džurdževcu. Od tam smo šli v bjelovarski partizanski odred«.

Odlomek iz Anteljevih spominov sem prepisal zaradi ilustracije in boljšega spoznavanja načina, kako so skupine mladincev iz taborišča odhajale v partizane, ker so skoraj vse naslednje skupine potovale slično kot prva, le da so prekoračevale mejo na drugih krajih: za Hrvaško na več krajih od Borča do Nagy Kaniže, za Srem pa pri Bački Palanki. Po odhodu druge skupine je bila namreč zveza pri Mohaču prekinjena zaradi tega, ker je Emil (Valentinčič Emil) s to skupino odšel v partizane in nam na njegovo mesto ni uspelo v kratkem času spraviti drugega sposobnega človeka. Tudi na drugih zvezah, so bili tako kot na prvi naši interniranci, ki so bili s tem namenom poslani v bližino meje na delo. Po vojni nekateri nekdanji interniranci nekoliko drugače opisujejo odhode iz šarvarskega taborišča v partizane čeprav so tudi oni šli po organiziranih zvezah, pišejo nekako tako, kot da je potekalo bolj samo od sebe, samoiniciativno, enostavno in preprosto. Tako mislijo zato, ker niso poznali dela organizacije, ki je delovala v taborišču.

Že iz Anteljevega pripovedovanja pa tudi iz Kotičevega je razvidno, zakaj so neorganizirani prebegi propadli in da odhodi v partizane niso bili mogoči brez dobre organiziranosti in ni bilo niti malo

enostavno priti iz taborišča v partizane. Za uspeh je bila potrebna čvrsta organizacija, predvsem pa je ta organizacija morala vzpostaviti in vzdrževati dobre zveze in ilegalne poti, ki kakor smo videli, še zdaleč niso bile enostavne in lahke. Sam odhod v partizane neke določene skupine je bil le zaključni del precej zahtevne naloge, ki so jo v glavnem opravljali SKOJ-evci. Zvezo je moral nekdo vzpostaviti in jo tudi vzdrževati. Zato je moral na primeren kraj priti in ostati zanesljiv in sposoben človek. Nekdo ga je moral zato tja spraviti. Tisti, ki so odhajali v partizane, so morali najprej priti iz taborišča in potem potovati dvesto in tudi več kilometrov. Zato so morali imeti potrebne dokumente. Te je moral nekdo ponarediti. Kaj bi se zgodilo s tistimi, ki so odšli v partizane, pa je bila med tem zveza prekinjena, ali kakorkoli niso mogli priti do partizanov in so se morali vrniti? Kdo bi jih neopazno, brez nevarnosti za njih spravil nazaj v taborišče ali na delo?

Za osvetlitev vsega tega bom na kratko opisal, kako je akcija potekala in kako je bila organizirana. To lahko storim, ker sem v njej neposredno sodeloval: Ko je SKOJ-avska organizacija sklenila, da bo začela pripravljati mladince in jih pošiljati v partizane, so si v vodstvu razdelili naloge in točno določili, kaj bo kdo delal in za kaj bo odgovarjal. Mene je dopadel tehnični del naloge. Kot tolmač, ki sem imel dostop v komando taborišča in sem se tam lahko zadrževal, sem moral pripravljati falsificirane listine, s katerimi bodo odšli iz taborišča in potovali tisti, ki bodo šli v partizane. Kot tolmač bom jaz to najlaže napravil. Drugi so bili zadolženi, da zberejo sposobne in zanesljive ljudi, ki bodo šli vzpostavljat zveze, tretji svet za pripravo in organiziranje skupin, ki bodo odšle v partizane itd. Po potrebi bom moral jaz te ljudi spraviti iz taborišča na kolodvor in jim s ponarejenimi listinami zagotoviti kolikor toliko varno potovanje. To je veljalo najprej za one, ki bodo šli vzpostavljat zveze. Za one, ki bodo za njimi šli v partizane, pa bom moral pripraviti kratka navodila in po potrebi tudi skice, da bodo čim laže prišli do zveze. Prve dokumente sem pripravil oziroma ponaredil prav začetniško, kot sem videl v filmu: s starimi rokavicami na rokah sem s ponarejenim ključem odprl omaro in vzel potrebne formularje. Artur Čoprež iz Pince marofa je iz mehkega lesa izdelal štampiljko komande taborišča. Z njo sem opremil formularje, komandantov podpis pa sem prekopiral na okenskem steklu. Sreča, da teh falsifikatov nismo nikoli uporabili. Bili so res slabi. Pozneje, ko smo jih že rabili, sem delal drugače: izkoristil sem odsotnost tajnice in iz nezaklenjene omare vzel formularje. Na podoben način sem prišel tudi do štampiljke, s katero sem potem te formularje tudi opremil. Komandantov podpis sem tako dolgo vadil, da sem ga potem znal tako dobro ponarediti, da ga nihče ni ločil od pravega, niti sam komandant ne, tako da glede listin pozneje ni bilo več nobenih težav. Največ težav smo imeli v začetku, pa tudi pozneje z vzpostavitvijo zvez in vzdrževanjem teh zvez s partizani.

Nekajkrat nam je uspelo spraviti posamezne internirance na delo k reki Dravi v bližino jugoslovanske meje, da bi tam pripravili zvezo, po kateri bi naši mladinci odhajali v partizane. Kar precej dolgo ni bilo uspeha. Šele, ko je odšel tja Emil Valentinčič iz Benice, ki ga omenja tudi Antelj, je bila zveza zelo hitro vzpostavljena. Žal ne za dolgo in ne po naši ali Valentinčičevi krivdi.

Pred odhodom prve skupine je bilo dogovorjeno, da se bo po prihodu v partizane eden od njih vrnil v taborišče s poročilom, kako je akcija uspela, kje so bile največje težave in nevarnosti ter kaj je treba izboljšati ali spremeniti v nadaljnji aktivnosti. Prihod tega tovariša in sploh vesti o skupini, smo nestrpno in tudi s strahom pričakovali. Kaj če niso uspeli in kaj se je lahko zgodilo z njimi? Po približno enem mesecu ali mogoče še manj, je prišlo sporočilo, da je zunaj na kolodvoru Savić - eden od te skupine s ponarejeno dovolilnico kmalu prišel v taborišče. Takoj smo se sestali v krojaški delavnici. Savić je povedal, da so vsi trije srečno prišli v partizane. Bili smo navdušeni. S seboj je prinesel pooblastilo, da lahko v taborišču prevzame in odpelje v partizane novo skupino mladincev. Prinesel je pa tudi nalog, da mora iti z njim v partizane Emil Valentinčič. To nas je presenetilo in se s tem nismo mogli strinjati. Zaskrbelo nas je, kaj bo potem z zvezo na Dravi, ki smo jo s težavo vzpostavili. Poskušali smo Savića prepričati, da Valentinčič zaenkrat nikakor ne sme iti. On je vztrajal pri svojem, češ da ima nalogo, da se brez njega ne sme vrniti, sicer pa bi moral Valentinčič sam vedeti, da se morajo vsi španski borci po najkrajši poti pridružiti partizanom. Uvideli smo, da je vse ugovarjanje zaman in se podredili navodilu. Našo pozornost je pritegnilo pismeno pooblastilo, na katerem je bila štampljka s peterokrako zvezdo. Prvič sem videl na štampljki zvezdo. Toda čemu Saviću pooblastilo, ko smo ga že vsi poznali. Tudi tisti, ki ga je poslal, je vedel, da gre med poznane ljudi, ki mu popolnoma zaupajo. Šele pozneje smo dojeli in razumeli pomen take previdnosti. Mi pri našem delu nismo prej nikoli uporabljali nobenih potrdil ali pooblastil. Nikoli nismo pomislili, da bi zaradi take pomanjkljivosti prav lahko prišlo do provokacij ali izdaje. Že čez nekaj dni je Savić s svojo skupino, ki je bila večja kot prva, odpotoval. Listine sem pripravil tako kot prve. Ni bilo treba dolgo čakati, ko je prišlo sporočilo, da so vsi srečno prispeli do partizanov.

Glede naloge, ki jo je prinesel Savić, da mora Valentinčič takoj z naslednjo skupino v partizane, je kot je že povedano, sicer vodstvo organizacije v taborišču imelo tehtne pomisleke, vendar se je pokorilo direktivi. Zavedalo se je, da bo zveza vsaj za nekaj časa prekinjena in s tem tudi organizirano odhajanje iz taborišča v partizane. To se je tudi zgodilo in močno zavrlo začeto akcijo. Polemika o tej zadevi se ni poglela še dolgo po vojni. Med tem, ko eni trdijo, da je bila ta poteza groba in nepopravljiva napaka z hudimi posledicami, drugi pravijo, da je to bilo edino pravilno, češ da so nove partizanske enote, ki so takrat

nastajale v Podravini nujno potrebovale izkušene vojaške starešine, kar je Valentinčić kot španski borec bil. Njegov prihod v partizane je zahtevala komanda področja Džurdževac.

Omenil sem že, da so komandanti taborišča glede odhajanja internirancev na delo često delali izjeme in odstopali od predpisanega režima. Med drugim so dovoljevali, da so razni privilegiranci dobili delavce brez predpisanega dovoljenja ali potrdila srezkega načelnika, da jim ni bilo treba sploh priti v taborišče in osebno prevzeti delavce in podobne izjeme. Takim so delavce odpeljali uslužbenci komande, največkrat pa tolmači ali celo kurirji. Prav taka odstopanja od pravil so nam ustvarila ugodnejše pogoje za odhajanje mladih internirancev v partizane. Odhajali so na dva načina: tiste, ki so bili v taborišču bolj poznani, to so bili delavci v skladiščih, delavnicah, bolničarji, kurirji in drugi, ki so jih več ali manj poznali tudi uslužbenci in stražarji, pa bi se njihova odsotnost hitro opazila, smo opremili s praviimi dokumenti za odhod na delo v kraje blizu naše zveze. Imena delodajalcev so bila največkrat izmišljena. Te dokumente je tudi podpisal komandant ali njegov namestnik in so bili vpisani v evidenco ljudi, ki so na delu, vendar smo morali brezpogojno preden je odšla pošta, vzeti ven obvestilo okrajnemu načelniku in žandarmeriji. Tako je bila taboriščna komanda prepričana, da so ljudje na delu, ker ni bilo sporočila od žandarmerije, da delavci niso prispeli ali da ni kaj v redu. Da bi izgledalo vse še bolj prepričljivo, je te skupine iz taborišča spremljal tolmač, ki je tudi sicer večkrat to delal po nalogu komandanta, ko je spremljal delavce na delo k njegovim sorodnikom in prijateljem. Za druge tovariše, ki v taborišču niso bili opazni, sem enostavno ponaredil potrebne listine, s katerimi so lahko zapustili taborišče in so jim služili tudi na poti do zveze. Seveda ni bilo med njimi obvestila za okrajnega načelnika in žandarmerijo. Ti tovariši zato tudi niso bili vpisani v evidenco, da so na delu, zato tudi komanda ni vedela za njihov odhod. Tudi nje je iz taborišča spremljal tolmač. Takšne ponarejene listine smo uporabljali tudi, kadar je bilo treba koga na hitro spraviti iz taborišča ali pa v njega. Ker zveni malo čudno to, da smo ljudi spravljali tudi v taborišče, moram to na kratko pojasniti: policija je v raznih akcijah, pa tudi sicer, lovila ilegalce, sodelavce NOB in sploh zavedne ljudi. Neredkim je uspelo se izmakniti policijskim pastem in priti do Šarvara. Tu smo jih pod tujim imenom in registrsko številko spravili v taborišče. Na ta način je policija izgubila sled za njimi. Za tuja imena in registrske številke smo uporabljali imena tistih tovarišev, ki so formalno bili na delu, v resnici pa so bili v partizanih ali kje drugje na ozemlju Jugoslavije. Tako je izgledalo, da so se ti ljudje vrnili z dela in navidezno je bilo vse v redu. Čez določen čas so »prostovoljnik« interniranci spet s ponarejenimi listinami pod tujim imenom zapustili taborišče. Včasih je bilo treba tudi kakega našega interniranca, ki ga je preganjala žandarmerija na ta način pod drugim imenom sprejeti nazaj v taborišče.

Po vojni je bilo večkrat postavljeno vprašanje, kako je bilo sploh možno izvajati take akcije in ali ni mogoče pri tem sodeloval oziroma pomagal kdo od uslužbencev v komandi. Navedel sem že, da sta SKOJ-evska in partijska organizacija popolnoma obvladovali položaj in imeli odločilen vpliv na dogajanja v taborišču. Na vseh važnejših mestih so bili samo zanesljivi ljudje, sicer bi se marsikatera akcija ne mogla izpeljati. Starešine barak so vedeli, da se v njihovih barakah večkrat nahajajo ljudje pod tujim imenom, pa ni bilo nikoli primera, da bi to kakorkoli izdali. Podobno velja za delavce v skladiščih in delavnicah. Tolmači in kurirji ter bolničarji so bili posebno po letu 1943 večinoma SKOJ-evci ali člani KP. Komanda pa je vse te ljudi smatrala vsaj za lojalne. Nekateri tolmači so morali često pomagati tudi pri administrativnem delu v komandi predvsem v zvezi z odhajanjem ljudi na delo in prihajanjem z dela, tako da so imeli možnost manipulirati s številkami in imeni v raznih evidencah. Glavni tolmač je imel posebno - stalno - dovolilnico, kakršno so imeli uslužbenci in je lahko, kadar je bil prost, odšel in se vrnil v taborišče. Jaz sem tako dovolilnico imel, še preden sem postal glavni tolmač. Dal mi jo je komandant Krause, zato da sem lahko za njega nosil iz mesta razno blago - predvsem mesne izdelke in maslo - ki se je še na nakaznice težko dobilo, on pa ga je na črno po protekciji kupoval v mestu. Zato straža pri vhodu ni smela pregledati, kaj nosim, seveda le, če sem pokazal posebno dovolilnico. Drugače so pri vhodu vsakega temeljito pregledali. Mojo prednost smo s pridom izkoristili. Pod izgovorom, da nosim stvari za komandanta, sem lahko kadarkoli prinašal v taborišče razno literaturo NOV in drugi material, pa tudi kaj kruha in hrane za naše ljudi. Za kratek čas sem lahko tudi med delovnim časom šel ven. To je bilo dovolj, da sem lahko stopil na kolodvor, ki je bil v neposredni bližini, po material ali koga pripeljal v taborišče in podobno.

Od zaposlenih v komandi ni v organizaciji sodeloval nihče. Nekateri so bili podkupljivi, kar smo včasih izkoristili. Posamezni so verjetno vedeli, ali vsaj sumili, da se v taborišču nekaj dogaja, le da niso vedeli točno kaj. Najbrž so mislili, da pač ljudje bežijo iz težkih razmer na boljše. Domnevam, da so nekateri sumili, da se dogaja približno tisto, kar se je v resnici dogajalo, le da niso imeli nobene predstave o obsežnosti organizacije. Eden od takih je bil gotovo Ištvan Kovač. Tudi komandantova tajnica, ki je včasih, posebno ko je bil komandant odsoten, odšla za daljši čas iz svoje pisarne, verjetno hote pozabila zakleniti omaro s formularji in mizico s štampiljko, je morala nekaj sumiti, le da je v svoji dekliški mladosti o tem bolj naivno razmišljala. Prepričan sem, da je bil med tistimi, ki so nekaj slutili celo komandant Krause. Vsi pa so šli molče preko vsega tega.

Svojo domnevo glede komandanta Krausa bom skušal podkrepiti z nekaj dogodki, ki sem jih sam doživel. Neko nedeljo poleti leta 1944, sem odpeljal manjšo skupino ljudi na delo. Nazaj grede sem se ustavil

pri skupini naših fantov, Slovencev, ki so bili na delu na nekem marofu blizu Pape, da bi se pogovorili o odhodu v partizane. V vodstvu organizacije smo se prej namreč dogovorili, da bi bilo dobro iz propagandnih namenov poslati manjšo skupino samih Slovencev. Priprava skupin ni bila moja naloga, vendar sem jo takrat kot Slovenec, ki bi to najlaže in najbolje opravil, sprejel. Toda fantje so se obotavljali in imeli nekaj pomislekov, tako da se nismo nič dogovorili. V taborišče sem se vrnil že pozno zaradi neopravljene naloge, razočaran in slabe volje. Začudil sem se, da v sobi tolmačev še gori luč. Čim sem vstopil, so mi povedali, da so me čakali zato, ker so nekdanjega bolničarja Zovota Vukmiroviča žandarji ujeli nekje blizu meje in ga pripeljali nazaj v taborišče. Žandarjem je priznal, da je hotel pobegniti na Hrvaško in da so taboriščne listine, ki jih je imel pri sebi ponarejene. Tolmačem je vse to povedal dežurni uslužbenec Toth. Pomislil sem na najhuje. Kaj če je Vukmirovič pod pritiskom povedal tudi, kdo je listine ponaredil in policaji pazijo, kaj bom sedaj ukrenil, da bodo lahko odkrili celo organizacijo. Zato me niso prijeli takoj pri vhodu. Takoj sem sklenil, da morava oba z Vukmanovičem poskušati še to noč zbežati. Šel sem v pisarno k dežurnemu uslužbencu in se zapletel z njim v pogovor. Dobil sem vtis, da ve le to, kar je že povedal tolmačem in da bo moral jutri z Vukmirovičem, ki je sedaj v zaporu, na raport h komandantu. O kakšnih namerah policajev ni vedel nič. Dovolil mi je celo, da sem vzel ključ in šel v zapor se pogovarjat, ker bom moral drugi dan itak na raportu tolmačiti. Vukmirovič se z mojim predlogom, da takoj zbeživa, ni strinjal. Drugo jutro sem tolmačil na raportu. Ko je prišel na vrsto Vukmirovič, komandant sam ni mogel verjeti, da so listine ponarejene. Celu me je vprašal, če bi jaz lahko ugotovil, da je to falsificirano. Vukmirovič je trdil, da je papirje našel v kovčku nekega interniranca, ki je pred kratkim pobegnil in da je hotel iti k bratu na Hrvaško, kjer bi nadaljeval študij. Dobil je 15 dni taboriščnega zapora. Kmalu po prestani kazni je odšel po organizirani zvezi v partizane. Mejo je prestopil pri Donjem Miholjcu. Po vojni je kot oficir JLA, celo nekaj časa služboval v Murski Soboti. Takrat sva bila veliko skupaj.

Vprašanje je, zakaj ni komandant ugotavljal, kdo je ponaredil listine, saj je moral vedeti, da tisti, ki je ponaredil te, jih je gotovo ponaredil več in če mu ne bodo prepričali, bo to nadaljeval že zaradi tega in da bi onemogočil begstva, bi moral najti ponarejevalca. Brez težav bi kot upokojeni višji policijski oficir, krog tistih, ki so lahko prišli do štampiljke ter imeli motiv in možnost ponarejati, zožil le na nekaj ljudi, med katerimi bi madžarski žandarji s svojo znano metodo prav gotovo našli pravo osebo. Zadovoljil se je s kaznijo, ki jo je izrekel in za njega je bila zadeva končana, ne da bi karkoli ukrenil, da se ponarejanje ne bi nadaljevalo.

V jeseni leta 1944 sem skoraj dva meseca ležal kot težki bolnik, tifusar, v mestni bolnici. Vodstvo bolnišnice je moralo vsak dan po

viziti telefonično javljati komandantu, kakšno je moje zdravstveno stanje. Najmanj enkrat tedensko pa me je on osebno obiskal v bolnici, kar je bila mala senzacija: komandant taborišča - višji policijski oficir - obiskuje bolnega taboriščnika. Domnevam, da je to delal iz določenega namena in imel pri tem svoje načrte. Bili smo že v drugi polovici leta 1944 in dogodki na frontah so jasno kazali, kakšen bo izid vojne. Kmalu po moji vrnitvi iz bolnišnice so ga odstavili in svojih načrtov, če jih je imel, ni mogel uresničiti. Mogoče mi je hotel o tem kaj povedati tisto noč, preden se je (ne več kot komandant) skupaj s tedanjo komando taborišča umaknil pred prodirajoče Rdečo armado proti avstrijski meji. Takrat je namreč prišel k meni kurir s sporočilom, naj grem k nekdanjemu komandantu Krauseu, ker želi osebno nekaj govoriti z menoj. Žal so se dogodki tako razvijali in prehitevali, da nisem utegnil to storiti, zato ostane vse le pri domnevi. Krause je umrl po vojni, spomladi leta 1948.

Koliko skupin in posameznikov je šlo po organizirani zvezi iz taborišča Šarvar neposredno v partizane, je danes nemogoče ugotoviti, ker ne obstaja in niti se ni vodila o tem evidenca. Ne spomin se pa tudi zaradi časovne odmaknjenosti ne moremo zanesti. Vsak, ki bi v zvezi s tem navajal kakšne številke, bi bile te v najboljšem primeru le približne. V nekaterih poročilih po vojni sicer najdemo neke podatke o tem, vendar so to številke, ki so da leč od točnosti, ker jih navajajo tisti, ki so bodisi pri tem sodelovali v začetku, pa so potem koncep vojne odšli v partizane, bodisi da so to tisti, ki so sodelovali pozneje, pa ne vedo za podatke iz začetka akcije. Tudi jaz sam, ki sem sodeloval pri odhodu prve skupine in sem, kakor je v svojem poročilu zapisal Teslić, bil v vodstvu organizacije vse do osvoboditve, ne morem navesti niti približnih števil. Še težje je odgovoriti na vprašanje, koliko bivših internirancev iz Šarvara je vsega odšlo v partizane. Proti koncu leta 1944 so nekateri kljub temu, da je bila zveza velikokrat prekinjena, odhajali iz taborišča s ponarejenimi dokumenti, ki so jim zagotavljali kolikor toliko varno potovanje do določenega kraja v bližini državne meje s tem, da od tam naprej sami poiščejo pot, po kateri bodo prišli do partizanov. V tem primeru ne moremo govoriti o organiziranem odhajanju v partizane, ampak o organiziranem pobegu iz taborišča. Ko se je fronta premaknila na madžarsko ozemlje pa tudi že prej, je veliko mladih, ki so bili zunaj na delu, samoiniciativno, posamezno in v manjših skupinah poskušalo priti do partizanov. Nekaterim je uspelo, precej jih je pri tem padlo, še več so jih ujeli in po tem po zaporih strahovito mučili. Nekaj jih je končalo tudi v krematorijih nemških taborišč. Od Slovencev vem, da so tako ujeli Jožefa Bensa in Arturja Čopreža iz Pince marofa, ki sta pa le živa dočkala svobodo. Ob umikanju pred Rdečo armado madžarske oblasti niso vedno utegnile spraviti internirance nazaj v taborišča, veliko, posebno mladih, se je skrilo in potem za fronto po raznih poteh, pa tudi kot sovjetski vojaki, prišli v partizane. Veliko se

jih je borilo tudi na sremski fronti, od koder se prenekateri ni vrnil. Tudi med tistimi, ki so leta 1943 odšli iz taborišča v Nezavisno državo Hrvatsko, je bilo pozneje nekaj aktivnih borcev NOV.

Zdravstveno osebje taboriščne ambulante.

Pri opisovanju taborišča sem z nekaj stavki omenil tudi ambulanto in bom zaradi važnosti njo in osebje še posebej opisal. To sem dolžan storiti tudi zato, ker so prav o teh predanih in požrtvovanih ljudeh nekateri po vojni zapisali najhujša obrekovanja in laži.

Osebje ambulante je pri negi in zdravljenju bolnih internirancev storilo vse, kar je bilo v njihovi moči. Prav njihovi zavzetosti se moramo zahvaliti, da ni umrlo se več internirancev, kot jih je. Nič manj pomembno vlogo ni imela ambulanta pri organiziranju narodnoosvobodilnega gibanja v taborišču.

Iz ohranjenih uradnih zapisov je razvidno, da so v začetku sanitarno in zdravstveno službo opravljali okrajni oziroma mestni zdravniki, ki so zaradi preobremenjenosti to službo odpovedovali.

Zato so bile higienske in zdravstvene razmere v taborišču neznosne. Pozneje so oblasti zadevo uredile tako, da so tu postavili poljske zdravnike iz vrst vojnih ujetnikov. Sanitarni in zdravstveni nadzor je sicer formalno še naprej spadal v pristojnost okrajnega zdravnika okraja Šarvar. To funkcijo je pozneje vse do osvoboditve, opravljal dr. Kánton Ödön. On se je pri opravljanju te svoje dolžnosti omejil na to, da je nekajkrat na mesec prišel v taborišče, poslušal poročilo zdravnikov, se z njimi pogovarjal in dajal eventualne pripombe ali navodila. Pogledal je tudi v kuhinjo - veliko in ambulantsko - ter skladišča, nato še kaj podebatiral v komandi in odšel. Nikoli nisem slišal, da bi on pregledal kakega bolnega interniranca, tudi v barake ni nikoli pogledal. Glavno skrb za bolnike so imeli zdravniki - Poljaki - in bolničarji - interniranci. Tako je vsaj bilo po našem prihodu, to je od 25. junija 1942 do osvoboditve. Proti koncu vojne sta od Slovencev nekaj časa delala kot bolničarja tudi Franc Troha in Venceslav Perić iz Benice. Slednji je bil tam do osvoboditve.

V začetku mojega pisanja sem med drugim omenil, da bom z dokazi in argumenti ovrgel nekatere večje netočnosti in neresnice, ki so jih posamezniki pisali in objavljali o tem taborišču po vojni. To moram storiti prav posebno v zvezi z ambulanto.

Med vojno so se v nekaterih taboriščih po Evropi oziroma ambulantah in posebnih oddelkih teh taborišč dogajale grozne stvari in masovni zločini, kjer je bilo prav zdravstveno osebje tisto, ki je to počelo. Verjetno je atraktivnost in privlačnost takega opisovanja grozot v taboriščih vzpodbudila nekatere ljudi, da so potem tudi o Šarvaru napisali nekaj podobnega. Tu je šla s svojimi izmišljotinami in lažmi najdalje prav Volaričeva, saj med drugim piše, da so v ambulanti bolničarji načrtno in sistematsko morili internirance, ter da je bila ambulanta za mnoge internirance zadnja postaja pred smrtjo. To je gola in predrzna laž. Čudno se temu, kako s tako hladnokrvnostjo obdolži poštene in nedolžne ljudi masovnih zločinov.

Navedel bom nekaj podatkov o vlogi ambulante in kdo so bili ljudje, ki so tam delali. Kot sem že omenil, ob našem prihodu meseca junija 1942, so vodili ambulanto poljski zdravniki. Dr. Stanislav Churzsemski je bil šef, zdravnika sta bila še dr. Tadeus Wohl in dr. Armenski, imena zadnjega se več ne spominjam. Bolničarji so bili: Nikola Noraučić (Nikica), ki ga Volaričeva poimensko navaja, da je načrtno moril, je bil predvojni SKOJ-avec in ob napadu na Jugoslavijo se je prostovoljno javil v vojsko, januarja 1944. leta je šel s prvo skupino iz taborišča v partizane. Tam je bil večkrat ranjen in odklikovan, po vojni pa višji vojaški starešina. Dušan Himič - SKOJ-avec, pozneje zajet v neki raciji in ustreljen nekje blizu Budimpešte, Milan Milanko - SKOJ-avec, pozneje član KPJ, odšel v partizane v jeseni 1944. leta, Gojko Milanovič, SKOJ-avec, pozneje član KPJ, odšel v partizane v jeseni 1944. leta in tam padel. Skupaj z Milanovičem je šel v partizane tudi zdravnik dr. Armenski. Zdravnika dr. Armenski in dr. Wohl sta vseskozi tesno sodelovala s SKOJ-evsko, pozneje partijsko organizacijo v taborišču, medtem ko je dr. Charzsemski, ki je bil že starejši, verjetno sumil, kaj se dogaja v taborišču in ambulanti, pa je šel malce preko tega.

Ambulanta ni bila samo kraj, kjer so se interniranci zdravili, za marsikoga je bila zatočišče, da ni moral na delo, ker so ga zdravniki proglasili za bolnega in je tako od tu aktivno deloval v organizaciji, ali se celo skrival pred policijo. Meseca novembra 1944. leta se je po naključju ognil aretaciji v Subotici SKO J-avec Aleksander Uzelac. Prišel je v Šarvar, iz kolodvora smo ga v taborišče pripeljali pod imenom Djordje Katić, seveda s ponarejenimi listinami. Katić je po taboriščni evidenci bil na delu nekje zunaj, dejansko pa je bil v partizanih. Na videz je izgledalo vse normalno: Katić se je vrnil z dela in ker so zdravniki zahtevali namesto pobeglega Milanka drugega bolničarja, je pač on šel delat v ambulanto. V resnici je bil to skojevec Uzelac, ki se je tu skrnil pred policijo. Tudi zahteva zdravnikov je bila

dogovorjena z organizacijo v taborišču. Takih in podobnih primerov je bilo več.

Vlado Teslić je kmalu po vojni v nekem svojem poročilu zapisal med drugim: »... Njegovan je vodil in prenašal direktive iz Novega Sada, katere je potem v taborišču izvajal Vlado Teslić. Pozneje je, po odhodu Njegovana in Rapačeva v partizane to glavno povezovalno vlogo prevzel Dušan Damjanović, bolnik v ambulanti. V taborišču so glavni del nalog pri organizaciji narodnoosvobodilnega gibanja in v njegovi aktivnosti opravljali člani partijske celice Milan Milanko, Slavko Valenčić, Vujo Knežević, Gojko Milanović, Stevo Olbina in drugi. Sekretar partijske celice in sekretar ilegalnega narodnoosvobodilnega odbora je bil Vlado Teslić. Po njegovem pobegu iz taborišča proti koncu leta 1944, sta celotno organizacijo v taborišču do osvoboditve vodila Milan Milanko in Slavko Valenčić«. Iz opisanega se lahko vidi, kdo so bili bolničarji - interniranci - ki so delali v ambulanti in kakšno vlogo je imela ambulanta pri narodnoosvobodilnem gibanju v taborišču.

Teslićevo poročilo moram na tem mestu malo dopolniti, oziroma popraviti. Ko ga je pisal namreč, še ni vedel za potek dogodkov po njegovem odhodu. Vojna se je bližala koncu in pobegi iz taborišča so bili vsakodnevni pojav. Zadnje dni meseca novembra je bilo sklenjeno, da razen dveh ali treh, ki bodo skrbeli za povezavo, grede vsi člani partije in SKOJ-a v partizane. Tako je med prvimi še tisti mesec odšel tudi Milanko in ni točno Teslićevo poročilo, da je ostal v taborišču do osvoboditve. Ker je nekdo iz najožjega vodstva organizacije moral ostati, sem ostal le jaz, ki sem bil zaradi komaj prebolelega tifusa še zelo slab in ne bi prenesel vseh naporov. Nekaj časa je še ostal tudi Stevo Olbina - član partije in vodja mizarske delavnice. Do osvoboditve je ostal tudi pozneje prispeli novi bolničar - SKOJ-avec Aleksander Uzelac, ki pa še ni imel izkušenj glede delovanja v taboriščni organizaciji.

Kljub obupnim razmeram in porazih na vseh frontah, saj je med drugim Rdeča armada zavzela že velik del madžarskega ozemlja, se režim v taborišču ni nič izboljšal. Nasprotno: razmere so se celo poslabšale. Horthy je 15. oktobra 1944 preko radia zaprosil zaveznike za mir. Še ta dan je potem oblast prevzela fašistična stranka puščičastih križev (njilaskereszt), na čelu katere je bil Szálási. Na vsa odgovorna mesta v državi so takoj postavili svoje ljudi. Hitro so zamenjali tudi taboriščnega komandanta. Novi je takoj uvedel svoj režim, podoben onemu iz časa Bradonje, le da sam ni osebno pretepal. Dovolil, ali celo odredil je novo vrsto hujše kazni, ki je prej nismo poznali. Tudi pri prejšnjih komandantih Bradonji in Jantu so bili interniranci navajeni na razna trpinčenja in psihična maltretiranja. Nekoč so sredi taborišča s platnom ogradili večji prostor in v njega nagnali dekleta in mlade ženske, češ da gre za dezinfekcijo ali dezinsekcijo, jih prisilili, da so se do golega slekle, nato je eden od

uslužbencev z eno potezo podrl ograjo in so ženske ostale nage sredi taborišča. Tudi udarci s puškinimi kopiti niso bili nobena novost. Toda to, kar so uvedli po prihodu »njilašev« in novega komandanta, se prej ni dogajalo. Ujeli so mlado mater dveh otrok, ki je hotela na nek način priti do kruha ali druge hrane za svoje otroke. Ujeli so jo ob zični ograji, ko je hotela iti ven. Morala je biti popolna novinka in neizkušena, sicer bi vedela, da na ta način ne bo prišla daleč, in da obstajajo v taborišču drugi načini in kanali, po katerih je prihajal kruh in bi ga tudi ona dobila. Zvezali so ji roke na hrbtu in jo za tako zvezane roke obesili na drevo na robu taborišča. Od bolečin je strašno kričala. Pritekla sta njena mala otroka, jo prijela za krilo, klicala in jokala. Nihče ni smel blizu. Tudi otroka je policaj nagnal s palico. Starejši interniranci so potem pripovedovali, da so take kazni imeli v avstroogrski vojski za najhujše storjene prekrške. Človeka obesijo za na hrbtu zvezane roke, tako da so samo s palci nog dotika tal. Gornji del telesa so močno zvije in roke pridejo od zadaj nad glavo. To so strašne bolečine. Pozneje sem videl še nekaj takih obešanj, toda vedno so bili moški. Vsak je od bolečin ne samo kričal, ampak tulil. Nobeden ni vzdržal niti pet minut, da ni omedlel. Največ jih omedli po dveh ali treh minutah. Takrat ga spustijo na tla in polivajo z mrzlo vodo, da pride k zavesti, nakar ga spet obesijo. To ponovijo tolikokrat dokler seštevek »visečih« minut ne da dolžine časa, za katerega je bil kaznovan.

Zadnje mesece pred osvoboditvijo so uvedli nov postopek za pošiljanje ljudi na delo na posebna delovišča: Rdeča armada je nezadržno prodirala in za potrebe umikajoče se vojske je bilo treba graditi obrambne linije. V ta namen so potrebovali delovno silo. Prišli so v komando taborišča s svojo zahtevo, odbrali delavce, jih spravili v vrsto in odpeljali. Najprej je to delala madžarska vojska, pozneje pa tudi Nemci, ki so rabili še več ljudi kot Madžari. V začetku so bile to manjše skupine, pozneje so štejele po sto in tudi več ljudi. Včasih so se vrnili že čez nekaj dni, včasih pa šele po nekaj tednih ali še pozneje. Eno večjo tako skupino je zatekla fronta, oziroma Rdeča armada na madžarsko-avstrijski meji, kjer so gradili vojaške utrdbe. Te skupine delavcev so v glavnem sestavljali iz internirancev, ki so bili zunaj na delu in so jih oblasti vračale nazaj v taborišče pred prihajajočo fronto. Ni točna navedba v knjigi Bili so uporni..., kjer piše, da so madžarski fašisti vse za delo sposobne v decembru 1944. leta odpeljali v Avstrijo in jih izročili Nemcem. To ni res! Dobro poznam potek dogodkov, ker sem bil poleg, ko so skupine sestavljali in ko so odhajale, pa tudi ko so se vračale. Končno, saj je še ob prihodu Rdeče armade bilo v taborišču nekaj za delo sposobnih internirancev.

V knjigi Bili so uporni..., kjer je na podlagi razgovora z Jožetom Vidičem iz Kamovec kratek opis taborišča Šarvar, piše med drugim tudi to: »V strahu pred bombardiranjem in v prepričanju, da Rusi vedo, kje so taborišča, so se v taborišče zatekli mnogi madžarski visoki

funkcionarji z družinami, ki so pobegnili iz Budimpešte.« To ni točno in ni res! Tisti, ki pozna Šarvar in je poznal takratne razmere, bo takoj podvomil v resničnost teh navedb. Iz mojega sicer kratkega opisa razmer in položaja v Šarvaru v dneh pred prihodom Rdeče armade je razvidno od tega, kar navaja knjiga: taborišče je bilo locirano prav na izredno nevarnem mestu, še posebno v pogledu bombardiranja. Sicer pa je bilo za razmere druge svetovne vojne premajhno, da bi sovjetska vojska pred prihodom v Šarvar vedela za njega. To se je pokazalo tudi po osvoboditvi, ko se sovjetske vojaške oblasti prve dni sploh niso zmenile za nas. Šele pozneje so prišli spraševat, kdo sploh smo. Tudi komandant mesta ni o našem taborišču nič vedel. V taborišče Šarvar se ni zatekel prav noben funkcionar z družino iz Budimpešte, pa tudi iz drugega mesta ne. Kdo vse se je v tistih dneh preselil v Šarvar, ne pa v taborišče, bom opisal pri opisovanju dogodkov pred prihodom Rdeče armade. Tudi če bi se ti razni funkcionarji z družinami hoteli zateči v taborišče, ne bi mogli, saj razen dveh stanovanj komandanta in njegovega namestnika ni bilo primernih prostorov. V barakah pa ti ljudje prav gotovo ne bi hoteli prebivati. Dva ali tri dni pred osvoboditvijo se je na drugi strani taboriščne ograje pojavil res nekdanji komandant Krause. Izgledal je zelo slabo. Prišel je iz Szekesfehervara, kjer je bil doma. To mesto je v kratkem času nekajkrat menjalo gospodarja, tako da je dovolj okusil grozote vojne. Bil je kot gost pri namestniku komandanta taborišča in se je v noči od 26. na 27. marec skupaj s komando umaknil pred Rdečo armado proti avstrijski meji.

Prav tako ni točno, kar piše v prej omenjeni knjigi, da je bila v taborišču tudi postaja za mlade fante iz madžarske mladinske vojaške organizacije »levente« pripravljena za boj proti Rdeči armadi. Nekaj barak so posebej ogradili in preuredili v vojaške mehanične delavnice, kjer so popravljali tudi manjša lovska letala, ki so jih tja vozili po posebnem industrijskem tiru. V eni ali dveh boljših barakah pa je bila začasno nastanjena vojska, ki je odhajala ali se vračala s fronte. Ta začasnost je trajala le po nekaj dni. Mogoče se je res za kak dan ustavila tu tudi kakšna enota »Levente«. Niso pa ti imeli tu svoje postaje.

Komanda taborišča je izvajala vse naloge in držala red skoraj do zadnjega dne šele takrat, ko se je, posebno ponoči že slišalo grmenje z bližajoče se fronte, so postali skoraj vsi malo zbegani. Tudi interniranje se je pollaščal nemir in celo strah. Bližala se je sicer svoboda in z njo povratek domov, toda v teh dneh se lahko zgodi marsikaj. V taborišču je bilo za tisti letni čas razmeroma malo ljudi.. Bili so nastanjeni v treh barakah: osmi, deveti in deseti, pa še te niso bile polne. Temu številu primerno smo bili tudi od tolmačev in kurirjev zato samo trije: Milan Gostovič, ki je poleg kurirskega dela včasih tudi tolmačil, Rajko Prerad kurir in jaz.

Dne 26. marca 1945 zvečer so v sosednjem židovskem taborišču začeli ljudi izganjati iz barak in jih pripravljati za odhod. V tistem taborišču ne bi bilo nič nenavadnega, če ne bi delali s tako naglico in ne bi barak praznili do zadnjega taboriščnika. Navadno so transportirali le določeno število ljudi. Vse to je bilo sumljivo. Okrog 9. ure (zvečer) je prišel po mene v barako kurir Prerad z naročilom, da moram takoj iti v pisarno, kjer bom dežural pri telefonu, ker mora dežurni uslužbenec zaradi nujnega opravka za nekaj časa zapustiti pisarno. Kurir mi je še rekel, da želi nekdanji komandant Krause na vsak način govoriti z mano in naj pridem čim prej k njemu. Odšel sem takoj za Preradom in ljudem obljubil, da jim pridem povedat, če bo kaj nevarnega. Kmalu sem dobil naročilo, naj takoj poiščem policijskega podoficirja, ki se je nahajal nekje na obširnem dvorišču in ga pošljem h komandantu na stanovanje. Komaj sem to opravil, so me že klicali, da moram tudi jaz h komandantu. V pisarni me je zamenjal Gostovič. Prišel je še Prerad in vsi trije smo na hitro sklenili, da če bo nevarno, zbežimo iz taborišča. Komandantovo stanovanje je bilo v nekdanji komandi taborišča in je bilo z vojaškimi delavnicami v nekdanjih barakah vred ločeno od taborišča s stražo in visoko ograjo iz bodeče žice ter precej oddaljeno od naših barak in prostora komande. Čim sem prišel skozi vrata na drugo stran ograje, sem zagledal vse polno vojakov, ki so se tam začasno nastanili. Vse je dišalo po rumu. Komandant, ki me je nestrpnostno čakal, mi je naročil, da moram brez hrupa in panike pripraviti vse zdrave internirance za odhod. Iti morajo tudi vsi bolničarji, delavci v skladiščih, delavnicah in kurirji, skratka vsi, ki lahko hodijo. Po opravljeni nalogi se moram takoj skupaj z Gostovičem, Preradom in dežurnim uslužbencem Tothom vrniti k njemu na stanovanje. Odhod je določil za ob 1 uri po polnoči. Šli bomo v smeri proti avstrijski meji. Na vprašanje, kaj naj naredim s tistimi, ki ne morejo hoditi in onimi v ambulanti, mi ni odgovoril. Izustil je le frazo, ki je bila takrat na madžarskem pogosto v rabi med nadrejenimi do podrejenih, »Izpolni ukaz!«.

Bal sem se, da se bo zgodilo najhujše. To kar mi je sedaj naročil komandant, je tisto, česar smo se bali in o čemer smo se malo prej pogovarjali v baraki. Ko sem prišel iz komandantovega stanovanja, sem ostal in nisem vedel, kaj naj storim. Nikdar prej niti pozneje nisem bil pred tako težko, lahko rečem, usodno odločitvijo. Tudi prej je včasih pri kaki odločitvi šlo celo za življenje, toda sedaj je bilo vprašanje nekaj stotih, morda tisočih ali še več življenj. Kaj se bo zgodilo z ljudmi na poti? Kam bodo prišli? Večina je bila starejših, ki daljše hoje ne bodo vzdržali in bodo hitro onemogli. Kaj bo s tistimi, ki ostanejo v taborišču? Lahko vse pobijejo, taborišče pa zažgejo, da bi zbrisali sled o tem, kaj se je tu dogajalo. Kaj se bo lahko zgodilo, če pa internancem nič ne povem, kaj mi je komandant naročil glede odhoda, sam pa zbežim iz taborišča? V nekaj minutah sem se nekajkrat že odločil, kaj bom napravil in potem takoj spet premislil. V

takem neodločnem razmišljanju me je zmotil mlad policaj Janoš Banyai, ki je takrat prišel mimo. Bil je nekaj let starejši kot jaz. Vedno sva se dobro razumela in interniranci se niso nikoli pritoževali nad njim. Stanoval je v mestu z ženo in otrokom. Ob 22. uri bi moral nastopiti stražo. Ker je do takrat bilo še dosti časa, se je ustavil, da bi se kaj pogovarjala. Povedal sem mu, kaj mi je naročil komandant. Začudil sem se, da ga to ni presenetilo. Rekel je le, da on nič ne ve, da bi morali oni - straža - že to noč na pot. Tudi o odhodu internirancev še ni slišal. Odločno mi je odsvetoval, da bi šel ljudi pripraviti za odhod. Naj jim sploh ne povem, kaj mi je naročil komandant. Razen mladih naj ne gredo nikamor. Mladih pa naj čim več in čim prej zbeži iz taborišča. Trdil je, da starejši niso v nevarnosti. Bil je prepričljiv in ker se prej sam nisem mogel odločiti kaj storiti, je to prevagalo in sem tiho že pristal na njegov predlog. Povedal sem mu, da nekaj mladih ljudi lahko spravim v mesto skozi izhod s ponarejenimi dovolilnicami, toda to ne more biti velika skupina, niti več malih skupin, ker bo straži takoj sumljivo, da odhaja na delo v mesto toliko mladih v tem nočnem času, ko je fronta že blizu. To da bi šli brez spremstva, ne bi bilo nič nenavadnega, ker so tudi prej na delo v mesto velikokrat odhajali brez spremstva - posebno tisti, ki so jih tudi stražarji že poznali. Ne bodo pa prišli daleč, ker so že blizu taborišča na cestnih križiščih strojnična gnezda z močno vojaško posadko. To sem videl popoldan, ko sem bil v mestu. Končno sva se dogovorila, da bo šla ven z dovolilnicami le ena ne preveč velika skupina in nekaj posameznikov. Gredo pa naj samo čez cesto na pokopališče in na sosednji marof, ki je bil za pokopališčem ter tam poiščejo začasno skrivališče. Drugi naj pridemo po 22. uri blizu stražarskega mesta za kuhinjo, kjer bo on na straži in nas bo spravil varno v mesto. Z njim sva se o teh stvareh pogovarjala že kot stara prijatelja in ne kot stražar in interniranec. Za njega je bilo najbrž takrat že vojne in s tem tudi taborišča konec.

Ko sem pozneje videl, da je nekaj fantov brez težav šlo z dovolilnicami skozi izhod, sem se z večjo skupino napotil proti ograji, kjer je stražili Banyai. Skozi luknjo v ograji smo skupaj z njim prišli ven. Spremljal nas je za vsak slučaj še kratek čas mimo najbolj nevarnih ovir na robu mesta in se poslovil. Najprej smo boteli vsi - tedaj že brez policaja - iti k neki hiši, kjer je delal naš interniranec Jovo Budisavljevič. Hitro smo se premislili in se porazdelili po treh hišah. Celo noč smo nestrpnost pričakovali prihod Rdeče armade. Prepričani smo bili, da se bo to zgodilo še pred jutrom. Toda, ko se je zdaniilo, smo razočarani videli, da je po ulicah še zmeraj oborožena nemška in madžarska vojska. Po krajšem razmišljanju smo se odločili, da grem jaz, ki se bom kot tolmač najlažje znašel, ugotovit, kaj se je zgodilo v taborišču. Odšel sem do stanovanja Györvárija, uslužbenca iz komande. Vedel sem, da tudi če je komanda še ostala v taborišču in me sedaj zaradi neizpolnitve ukaza ter pobega iščejo, me on ne bo

izdal. Pomagal pa mi bo prav gotovo priti do taborišča. Vprašanje je le, če je doma in se ni tudi on kam umaknil. Ko sem prišel na dvorišče, se je ravno odpravljal v službo. Nič ni vedel o tem, da je komanda odšla iz taborišča. Naročil mi je, naj počakam tam pri njem in bo on odšel najprej sam pogledat, kaj se je ponoči zgodilo. Hitro se je vrnil in povedal, da so ponoči odšli le komandant z nekaj uslužbenci in stražarji. Več ni utegnil poizvedovati. Odšla sva skupaj nazaj v taborišče. Na poti sem videl nekaj naših ljudi, ki so tudi zbežali prejšnjo noč in so se sedaj vračali. Srečal sem tudi skladiščnega delavca Ferfoljo, ki je čez noč bil v taborišču. Ni mi pa vedel nič določenega povedati. Tudi zdravnika, Poljaka dr. Wohla sem srečal in obljubil, da mu pridem povedat, kakšna je situacija v taborišču. Odleglo mi je, ko sem že od daleč videl, da tam ni nič porušenega ali požganega. Bilo je vse mirno, kot da se ni nič zgodilo. Komanda je s policijske straže ponoči res odšla. S seboj so odpeljali okrog 40 mlajših internirancev. Torej je imel Banyai prav, ko je predlagal naj čim več mladih zbeži. Na vhodu ni bila policijska, ampak vojaška straža. Niti Györvári ni vedel, zakaj je ta straža in kakšno nalogo ima. Tudi iz sosednjega taborišča je komanda s stražo odšla in odpeljala s seboj vse Žide.

Györvári je odprl skladišče s prehrabeniimi artikli, da so si ljudje lahko skuhal hrano. Drugih uslužbencev ni bilo v taborišču. Po kratkem pogovoru s komandirjem straže je ta dovolil vsem, ki so imeli dovolilnice, da lahko gredo ven in če hočejo, se tudi vrnejo. Dovolilnic - ponarejenih smo imeli na pretek. Hitro sem se vrnil v mesto k moji skupini, ki me je tam čakala, povedat, kako je v taborišču. Skupaj smo se vrnili. Veseli smo bili, da se internirancem ni nič zgodilo. Toda okrog poldne mi je Györvári zaupno povedal, da mu je srezki načelnik telefonsko sporočil, da mora on - Györvári, zaenkrat ostati v taborišču in ko dobijo na razpolago dovolj vojaške straže, bodo internirance odpeljali. To se je med ljudmi hitro razvedelo. Zato so posebno mlajši, pozneje tudi starejši začeli zapuščati taborišče. Proti večeru stražar pri vhodu ni več zahteval dovolilnice. Drugod ob ograji pa že po odhodu komande ni bilo stražarjev.

Šarvar v vojnem pogledu v tistem času ni bil tako nepomemben, kot bi po površni oceni kdo mislil, ne samo zaradi utrjene obrambne linije, ki je bila na reki Rabi, ampak tudi zato, ker je tu skozi šla cesta proti Avstriji, kar je bilo za razmere tistih dni posebno važno. Tu je bilo železniško križišče, kjer so šle proge proti Szombathelyu, Šopronu in Györu. Kolodvor in vagoni na stranskih tirih so bili polni vojaštva in raznega blaga. Organizacija za preskrbo »Hangya« (mravlja) je pred padcem Budimpešte in drugih mest velik del zalog vskladiščila prav v Šarvaru in bližnji okolici. Sem se je iz Budimpešte začasno preselilo notranje ministrstvo in podobno. Vse to bi lahko bilo tarča vojaških napadov in s tem tudi nevarnost za taborišče. Tudi cesta ob taborišču je bila skoraj nepretrgoma polna umikajoče se

nemške in madžarske vojske ter tudi civilnega prebivalstva, ki se je s to vojsko skupaj umikalo. Bila je nevarnost, da se bo kdo iz te množice znesel nad interniranci. Na srečo, do prihoda Rdeče armade nas ni nihče niti vprašal, kdo smo. Verjetno nas je nevede rešila oziroma obvarovala komanda taborišča sama, ki na vhodu ni zamenjala table in je tam še vedno pisalo »civilno begunske taborišče«, čeprav je tudi uradno spet bilo internacijsko. Vsak, ki je šel mimo in prečital, kaj piše na tabli ter videl za ograjo samo starejše ljudi, je bil prepričan, da so to res civilni begunci, posebno še, ker takrat občasna taborišča civilnih beguncev, ki so se umikali pred Rdečo armado celo iz Bačke v tistem delu Madžarske, niso bila redkost.

Še preden se je znočilo, sem tudi jaz z manjšo skupino, v kateri sta bila poleg drugih tudi kurir Rajko in neko dekle, zapustil taborišče. Šli smo v predel mesta, ki so mu rekli »Kert vároš«, k nekemu privatnemu peku, s katerim sem se že prej dobro poznal. To je bilo pravzaprav predmestje Šarvara. Ponoči je bil velik letalski napad v smeri Avstrije. Celo noč se je slišalo oddaljeno streljanje, ki je proti jutru prihajalo vse bližje. Spati ni mogel nobeden. Največ smo posedali po klopeh in se pogovarjali, da bi pregnali živčnost in nestrpnost. Proti jutru sem sam dolgo stal pri vratih. Naenkrat sem okrog pol sedmih zagledal tri rdečearmejce, ki so s cigaretami v ustih šli mimo hiše in z avtomatskimi puškami streljali v zrak. Za mene in tovariše, ki so med tem tudi prišli do vrat, se še zmenili niso. Svoboda! Nisem mogel verjeti. Po štirih težkih letih svoboda. Od veselja smo se začeli objemati. Prišlo je še več vojakov. Mirno so posedli po drvah na dvorišču in začeli brezskrbno zajtrkovati neko suho hrano, ki so jo imeli s seboj. Malo smo počakali, nakar smo šli v taborišče. Tam je nekaj zgradb gorelo, toda ne v tistem delu, kjer so bili interniranci. Nekateri so hoteli takoj še tisti dan iti na pot proti domu. Težko so si dali dopovedati, da to ni mogoče in je tudi nevarno. Mislili smo, da je reko Rabo prekoračilo malo ruske vojske in še to samo pehota, ki jo Nemci lahko vržejo nazaj čez reko, zato smo se mlajši dogovorili, da bomo kolikor bomo mogli, spremljali nadaljnji potek bojov in če bo res prišlo do umika rdečearmejcev, se bomo skupaj z njimi umaknili tudi mi. Pozneje smo zvedeli, da je bila naša bojazen odveč, ker so boji za osvoboditev Šarvara potekali čisto drugače, kakor smo takrat mislili mi. Nemci so kot zadnjo možnost, da zaustavijo prodiranje Rdeče armade čez Madžarsko proti Avstriji, na reki Rabi, ob kateri leži Šarvar, zgradili močno utrjeno tako zvano »Zsuzsana« linijo. Rdečearmejska tankovska enota z 2. brigade 3. ukrajinske fronte se je 27. marca 1945 popoldan že približala Rabi. Pripadniki 6. motorizirane artilerijske garde in pehota so pa v noči na 28. marec pod zaščito teme ob podpori tankov prešli reko in v zgodnjih jutranjih urah že vdrli v središče Šarvara. Ob osmi uri zjutraj je bilo celo mesto zavzeto. Zato je daleč od resnice odmaknjena navedba v časopisu »TV 15 Naš tovariš« z dne 5. 12. 1985, da je bilo šarvarsko taborišče

osvobojeno šele, ko so partizani in rdečearmejci zavzeli mesto Šarvar in da se je večji del taboriščnikov pridružil Rdeči armadi. Ob prihodu Rdeče armade so bili v taborišču sami starci, oslabei in oboleli interniranci, zato se niso mogli pridružiti tej armadi. Pač pa so se tisti, ki so bili na delu zunaj po deželi pridruževali Rdeči armadi, ko je ta prodirala proti Avstriji. Šarvar je bil osvobojen med zadnjimi večjimi madžarskimi kraji. Prostorsko je preveč oddaljen od območja delovanja partizanov, da bi le-ti lahko sodelovali pri zavzetju tega mesta, zato Šarvarčani v svojem kraju niso nikoli videli partizanov.

Po vojni večkrat slišimo govorce in celo trditve, da se veliko internirancev mora zahvaliti nekemu hrabremu rdečearmejcu, da so ostali živi. Po pripovedovanju naj bi se ta vojak še pravočasno pred odhodom taboriščne komande pretihotapil čez bojno črto v taborišče ter prerezal žice in tako preprečil tragedijo, češ da je bilo taborišče zaminirano. S tem svojim dejanjem je preprečil, da bi komanda pred odbodom aktivirala mine. Med odhodom komande in prihodom Rdeče armade je bil vmes celi dan in skoraj dve celi noči, tako da bi tisti, ki je bil za to zadolžen v tem času, lahko nekajkrat neovirano na novo povezal mine in taborišče pognal v zrak. To se pa ni zgodilo in taborišče Šarvar ni bilo nikoli zaminirano. Tudi po prihodu Rdeče armade ni nihče iskal ali našel kako mino v taborišču, le v nekdanjem konjskem hlevu je madžarska vojska v enem kotu pustila kup ročnih granat. Poznejši razvoj dogodkov je pokazal, da enote prodirajoče Rdeče armade sploh niso vedele, da v Šarvaru obstaja internacijsko taborišče. Govorce in trditve o zaminiranem taborišču so neresnične in tudi nelogične. So posledica nepoznavanja razmer in dogodkov v tistem času in plod domišljije po pripovedovanju, da so se taki zločini zgodili v nemških taboriščih. Vzrok je tudi v časovni odmaknjenosti od dogodkov.

Drugi dan po pribodu Rdeče armade so me slovenski interniranci zaprosili, naj bi napravil seznam nas, ki smo prišli iz Lendave, kar sem pa odklonil. Mogoče nisem prav storil! Ali dosti mi je bilo tri leta raznih seznamov, spiskov, evidence in podobnega. Pokazal sem jim, kje v bivši komandi najdejo potrebne podatke. Že isti dan, ko je bil seznam narejen, je prišlo nekaj mož s predlogom, naj bi bil jaz nekakšen starešina slovenskega dela internirancev, ki bi jih zastopal pri novih vojaških oblasteh. Tolmač pa bi bil Ivan Koznar iz Pince marofa, ki je dobro obvladal ruski jezik. Tudi to sem odklonil. Vem, kakšno je to delo. Navsezadnje zakaj naj bi, bil jaz starešina, ki bi pri oblasteh rabil prevajalce, ko je pa to lahko nekdo drugi, ki tega ne rabi. Saj sedaj ni bilo več treba znati madžarskega jezika.

Naslednji dan so me prišli iskat na sosednji marof, kjer se je tiste dni zadrževalo veliko internirancev, češ da je prišla v taborišče vojaška patrola in iščejo nekje podatke ter nekoga iz komande taborišča. To me je zanimalo. Šel sem tudi zato, da ne bi prišlo do kakega nesporazuma in neprijetnih posledic. Posamezni vojaki so

sicer že od prvega dne prihajali v taborišče, to sedaj pa je bila patrola, ki je gotovo prišla z določenim namenom in jo je vodil oficir. Ker so verjetno tudi oni mislili, da je to civilno begunsko taborišče, so iskali upravo ali vsaj nekega iz uprave. Zato so ljudje poiskali mene, češ da sem delal v upravi in najboljše vem, kje je sedaj ta uprava. Tolmačil je Ivan Komar. Vojakom sem pojasnil, da to ni begunsko taborišče, ampak smo mi interniranci Jugoslovani, ki čakamo na to, kdaj se bomo lahko vrnili na svoje domove. Tudi jaz sem eden od teh. Komanda pa je zbežala še pred njihovim prihodom. Po krajšem razgovoru je vodja patrola odločil, da bom jaz nekakšen začasni vodja ali starešina celega taborišča, ki bi naj vzdrževal zvezo med interniranci in komando mesta, oziroma naj bi pri tej komandi zastopal internirance glede njihove preskrbe, posebno pa še glede repatriacije. Naročil je še, naj še že drugi dan zaradi tega javim s tolmačem pri komandantu mesta. Takrat nisem upal reči, da ne bom. To je odredila oblast in to vojaška, ki ni vprašala, če hočem ali ne. Tako sem postal nekakšen šef taborišča. Zaradi tega so po vojni v Bački nekdanji interniranci v šali govorili, da se v taborišču Šarvar niso izmenjali štirje komandanti, ampak pet: štirje imperialistični in en socialistični - Slavko Valenčič.

Naslednji dan sva s Komarjem res šla v mesto h komandantu, toda že v prvi ulici naju je ustavila vojakinja in nama potisnila v roke metlo in lopato ter sva morala pometati ulico, seveda samo do prvega vogala, potem sva zbežala. To se je potem ponavljalo skoraj vsakokrat, ko sem moral nesti v komando mesta številčno stanje internirancev in prevzemati hrano za nje. Pri teh vojakinjah ni zaleglo nobeno prepričevanje, niti potrdilo komandanta mesta ni pomagalo. Če se nisi znal ogniti ali skriti, si moral pometati in čistiti ulice.

Komandant je bil z nama zelo prijazen. Verjetno mu je vodja patrola prej raportiral, kakšni taboriščniki smo. Ponudil nama je celo vino, ki je bilo zelo motno in celo smetljivo. Opravičil se je s tem, da so boljšega že popili. Rekel je, da moramo vsi taboriščniki priti osebno na komando mesta se popisat. Ko sva mu povedala, da to ne bo mogoče storiti tudi zato, ker so nekateri nepremični in oslabei, nekateri že odhajajo domov, drugi se na poti z dela, kamor so bili odgnani, vračajo skozi Šarvar, kjer se v taborišču ustavijo za kratek čas, potem pa gredo naprej. Po kratkem premisleku je dejal, da popisa ne bo treba delati, da pa moramo za vsak dan predložiti številčno stanje ljudi ločeno po spolu, zato ker so moški dobivali poleg hrane tudi tobak.

Nekaj dni se potem ni zgodilo nič posebnega. Petega aprila smo pokopali zadnjega interniranca - bolničarja Venceslava Perica, ki je umrl za posledicami rane od drobca letalske bombe in zbolel za tetanusom. Ta dan se je vrnila iz Avstrije, kamor jih je odgnala na delo nemška vojska, večja skupina slovenskih internirancev.

Nekega dne je v taborišču blizu vhoda nastal velik vik in krik. Šel sem pogledat, kaj se dogaja. Z mano je bil tudi ruski oficir, ki je slučajno bil v taborišču. Nekaj mlajših bivših internirancev je imelo v rokah nekdanjega policajca Šasvariya. Kaj ga je privedlo v taborišče, ne vem. Moral pa je vedeti, da čim ga bodo bivši interniranci zagledali, bo po njem, ker je bil on najbolj grobijanski in nečloveški od vseh policajev. Mogoče je imel kaj skritega v bivšem sosednjem židovskem taborišču, kjer je bil nazadnje stražar. Ruski oficir je takoj posredoval in ljudi odstranil. Če bi se to zgodilo prve dva - tri dni po prihodu Rdeče armade, Šasvari najbrž ne bi ostal živ. Ljudje še niso pozabili gorja in gnev je bil prevelik. Toda sedaj je vojska že vzpostavila red in ni dovoljevala, da bi delal vsak, kar bi hotel. Ko smo oficirju razložili, kdo je bil ta človek, je rekel, naj mi to napišemo, oni bodo to proučili in če je kriv, bo kaznovan. Policajja so potem vojaki odpeljali. Ker ni nihče o njegovem početju nič napisal, verjetno sploh ni bil obsojen. Po vojni me je zanimalo, kaj se je z njim zgodilo pozneje. Zvedel sem, da je tudi v novi madžarski državi bil v policiji in je hitro napredoval celo do visokega ranga.

Posamezniki in tudi manjše skupine internirancev iz Bačke so takoj po prihodu Rdeče armade krenile kar peš proti domu. To so bili predvsem taki, ki so fizično lahko vzdržali napor dolgega potovanja in niso imeli v taborišču drugih svojcev. Kmalu so začeli prihajati v taborišče tisti, ki so bili zunaj na delu, pa jih je Rdeča armada prehitela. To so bili večinoma starejši moški in ženske. Nekatere je pot proti domu vodila skozi Šarvar, zato so se ustavili tu, da vidijo, kaj je z njihovimi svojci in drugimi interniranci. Drugi so spet prišli v taborišče zato, da bi skupaj z ostalimi potovali domov. Nazadnje so prišli tudi tisti, ki so gradili utrdbe na madžarsko-avstrijski meji.

Komandant mesta je imel veliko razumevanje za repatriacijo bivših internirancev. Kakor hitro se je v taborišču nabralo večje število ljudi, je dal na razpolago potrebne vagona, s katerimi so se odpeljali na svoje domove. Tako so v nekaj skupinah kmalu odšli vsi tisti, ki so bili namenjeni v Bačko oziroma tisto smer.

Slovenci prve dni po osvoboditvi taborišča niso odhajali domov, ker niso vedeli, kako je v Prekmurju. Ko pa so po enem tednu zvedeli, da je tudi to med tem že osvobojeno, so se začeli pripravljati za odhod. Želeli so, da bi tudi oni dobili na razpolago železniške vagona, v katerih bi potovali domov, vendar je komandant mesta na moje veliko začudenje to odklonil, češ da je do Lendave le dobrih sto kilometrov in da je proga na več mestih porušena ter vlaki v tisto smer sploh ne vozijo. Pozneje smo ugotovili, da je to res. Dodal je še, da so tudi cestni mostovi porušeni in bo zato težko potovati. Najbolje bo, da gredo ljudje na pot peš. Treba je bilo torej najti pot, po kateri bomo najlažje in najhitreje prišli domov. Zato so posamezniki odhajali ogledovat, katera bi bila to pot. Tako sem šel tudi jaz z Borisom Budinom iz Benice v smer proti Celdömölku. Nisva prišla daleč.

Taboriščno pokopališče s spomenikom - sedanji izgled.

Ustavili so naju sovjetski vojaki in celi dan smo morali nakladati na kamione sode nafte. Zvečer so nama dali večerjo in vsakemu po nekaj milijonov, ali celo milijard nemških mark. Ponoči, oziroma proti jutru, ko so vojaki spali, sva zbežala in nadaljevala pot proti Celdómólku. Čim sva prišla do mesta, naju je opazil vojak in poklical k sebi. Takoj je zastavil že znana vprašanja: kam greva, kakšne narodnosti sva ali imava dokumente. To so bila takrat standardna vprašanja sovjetskih vojakov - prometnikov. Ko sva mu na vse odgovorila in sem mu pokazal jugoslovansko delavsko knjižico, ki sem jo imel pri sebi, kjer je pisalo tudi v cirilici, je pohvalil Jugoslovane in naju pospremil v bližnji park. Začudilo naju je to, da je na vhodu stal stražar. Notri sva ugotovila, da je park ograjen z bodečo žico. Bil je poln ljudi raznih narodnosti. Od skupine Italijanov sva zvedela, da je to zbirno taborišče in ne vedo kam in kdaj jih bodo odpeljali. Sklenila sva čim prej zbežati. V ograji sva našla luknjo, skozi katero so verjetno že pred nama nekateri zbežali. Ponoči sva tod ušla in precej daleč stran skrita počakala, da se je zdanilo. Uvidela sva, da bodo po tej poti ljudje težko in dolgo potovali do doma.

Zato sva krenila nazaj proti Šarvaru, in čeprav je bilo nevarno, tokrat po železniški progi, ker če bi se vračala po cesti, bi morala prav gotovo spet nakladati kamione.

Po najini vrnitvi pa tudi že med najino odsotnostjo, so začeli tudi Slovenci v manjših skupinah zapuščati taborišče in odhajati proti domu, toda ne v smeri, od koder sva se vrnila z Budinom. Vsak je

odhajal, kakor je vedel in znal. Nekateri so našli kak polomljen voz in ujeli kako staro kljuse, ki ga je vojska pustila, in se tako podali na pot. Drugi so vlekli mali ročni voziček, tretji so šli kar samo z nahrbtnikom, ali celo brez vsega, samo da so lažje hodili.

V taborišču nas je ostalo kakih dvajset ali trideset iz Lendave in približno toliko onih iz Bačke. Ti so bili v glavnem bolniki, ki so ležali v ambulanti in oslabei starci, ki v taborišču niso imeli svojcev. Od komande mesta smo dobili na razpolago živinski vagon, v katerega smo dobesečno znosili bolnike in nepokretne. Dali smo jim za približno en teden suhe hrane in jih v spremstvu tistih nekaj, ki so bili kolikor toliko zdravi, poslali v Bačko.

Naslednji dan smo se odpravljali še zadnji. Opremljeni smo bili podobno kot vsi drugi pred nami: vozički, pleteni kovčki, vreče in podobno. Pri vходу v deveto barako, v kateri smo bili nazadnje nastanjeni in je bila najbližje taboriščnemu izhodu, sem na najbližji pograd dal šop ponarejenih neporabljenih dokumentov. Priložil sem še list papirja, na katerega sem še prej v slovenščini, srbohrvaščini, italijanščini in madžarščini prav na kratko napisal od kdaj do kdaj in kdo so bili interniranci v tem taborišču ter čemu so služili taki ponarejeni dokumenti. Nato sem barako zadnjikrat zaprl. Med tem so vsi drugi že odšli na cesto. Šel sem za njimi. S seboj sem nosil predzadnji in zadnji zvezek taboriščnega registra. Enega zato, ker so bili v njem vpisani vsi interniranci iz Lendave, drugega pa zato, da bi imel točne podatke, koliko je bilo vseh internirancev v Šarvaru. Žal se je ta zvezek po vojni izgubil. S seboj sem imel tudi nekaj važnejših aktov iz komande taborišča in štampljko internacijskega taborišča, ker je ono drugo - novejšo - od begunskega verjetno odnesel komandant tisto noč, ko so zbežali. Odšel sem zadnji. Zaprl sem vhodna taboriščna vrata in jih z žico zvezal. Konec je bilo internacijskega taborišča Šarvar. Odšli smo vsi, ki smo ga preživeli. Tam je ostalo le okrog 1200 mrtvih, ki se ne bodo nikoli vrnili na svoje domove. Ko sem prišel v njega, sem bil star manj kot 21 let, ko sem odhajal sem jih imel skoraj 24.

Z odhodom iz taborišča se še niso končale vse muke in težave. Že po približno 20 km nas je na križišču v kraju Rum ob reki Rabi ustavila sovjetska vojakinja, ki je urejala promet. Najprej že običajna standardna vprašanja: kam greste, narodnost, dokumenti. Po kratkem pogovoru so nas spravili v neko večje zapuščeno poslopje, kjer je bilo že nekaj naših ljudi, ki so pred nami šli na pot. Tu smo ostali do naslednjega jutra, ko so nas vojaki s kamioni odpeljali do nekega cestnega križišča pred Jánosházo, od tu pa pozneje še isti dan naprej v Veszprém. Spet so nas spravili v veliko prazno stavbo, v kateri ni bilo nič drugega kot malo slame, na kateri smo lahko ležali. Po popisanih zidovih sem ugotovil, da je večina naših internirancev iz Lendave, ki so šli na pot pred nami, doživela isto usodo kot mi. V mestu je bila velika zmešnjava. Tu je mrgolela množica ljudi vseh narodnosti sveta.

Hrano - surovo - smo na podlagi številčnega stanja, ki smo ga morali vsak dan predložiti, dobivali redno od sovjetske vojaške komande. Le s kuhanjem so bile težave, ker nismo imeli posode in tudi kurjave nismo mogli dobiti. Tu je že deloval »jugoslovanski biro za repatriacijo«. Ko se je nas Jugoslovancov nabralo za eno vlakovno kompozicijo, so nas v spremstvu sovjetskih vojakov preko Székesfehérvára in Budimpešte odpravili v Subotico, kjer so nas predali jugoslovanskim oblastem. Nastanili so nas v neki šoli, kjer je bila velika gneča in so nekateri ležali kar po hodnikih in stopnicah. Jaz sem našel malo prostora pod stopniščem. Pojavil se je tifus. Od naših vem, da je zbolel Martin Pamič iz Pince marofa, ki je ležal poleg mene. Te bolezni se nisem bal, ker sem jo prebolel pred dobrim pol leta. Začelo se je preverjanje in ugotavljanje identitete vsakega posameznika. V tej masi je bilo vseh vrst ljudi, ki so se izdajali za bivše internirance, zapornike ali vojne ujetnike. Tu smo 9. maja dočakali kapitulacijo Nemčije.

Kmalu po tem so ločili nas mlajše od starejših. Od štaba državne komisije za repatriacijo smo dobili poseben dokument »objavo«, ki je veljala tudi kot brezplačna vozovnica na železnici in nas usmerili preko Novega Sada domov, kjer se moramo po izteku dopusta javiti pristojni vojni komandi. »Objava« je namreč veljala tudi kot dokaz, da smo vojni obvezniki in imamo 30 dni dopusta. Moja je bila izdana pod številko 11750. V skupinici, kjer sem bil jaz, smo v Novem Sadu hitro ugotovili, da v to smer, oziroma po tej poti bomo težko prišli v Lendavo, zato smo se vkrcali v odprte tovarne vagonne sovjetskega vojaškega transporta in kot slepi potniki šli nazaj proti Subotici, pri Kelebiju prekoračili mejo in se odpeljali do Baje, kjer se je transport ustavil. Hoteli smo priti do Nagy Kaniže ter pri Murakereszturu prekoračiti mejo in priti v spodnje Medžimurje, od koder ni daleč do Lendave. Zato smo se po kratkem razmišljanju, kako bi to uresničili, odpeljali v tisto smer spet v odprtih vagonih, tokrat bolgarskega vojaškega transporta. Do Kaniže se je potovanje zavleklo, ker naravnost do tja ni šel noben transport in smo morali nekajkrat preiti iz enega na drugi vlak, pri tem tudi cele ure čakati. V Nagy Kaniži smo ugotovili, da je pri Murakereszturu most na Dravi porušen, in da po tej poti ne moremo priti v Jugoslavijo. Domačini so nam rekli, da vozi iz Zalaegerszega vlak do Rediča, ki je oddaljen le kakih pet kilometrov od Lendave. Zato smo na isti način, kot do tu, šli na pot proti Zalaegerszegu. Ker smo med vožnjo zvedeli, da proti Rediču zaradi porušene proge ne vozi noben vlak, smo v Zalaszentmihályu, kamor smo prispeli proti večeru, prekinili vožnjo in pri nekem kmetu prespali. Bili smo še štirje: trije fantje in eno dekle. Drugo jutro navezgodaj smo šli na pot peš proti Lendavi. Približno na pol poti je eden od fantov - Stanko Renko iz Benice - omagal in se odločil, da bo pri neki hiši dan ali dva počival, mi trije smo nadaljevali pot do križišča pri Rediču, ki je blizu državne meje. Tu sta brat in sestra -

Boris Grzej in Jelica - šla naravnost proti Genterovcem in nato v Kamovce, jaz sem zavil na levo sam proti mejnemu prehodu v Dolgi vasi. Graničarska karavla je bila prazna in izropana, ker je v njej med vojno živela neka družina. Nikjer ni bilo žive duše. Pri tretji hiši so mi povedali, da se od naše družine ni še nihče vrnil. Tu sem se malo ustavil, nato sem odšel domov, kamor sem prispel popoldan okrog tretje ure 21. maja 1945. Naša hiša je bila namreč oddaljena od mejnega prehoda le dober kilometer.

Moje potovanje iz taborišča domov sem opisal zato, ker je podobno kot jaz potovala in imela slične težave večina slovenskih internirancev, ko se je vračala iz internacije v Šarvaru v Lendavo.

Po vojni sem bil začuden, ko sem v Godinovi knjigi Prekmurje 1941 - 1945 prebral, da je delegacija SNOS, ki je za fronto potovala čez Madžarsko v Prekmurje, bila pri prehodu državne meje v Dolgi vasi prijetno presenečena, ker jih je tu ustavil partizan, jih legitimiral in potem spremljal do Lendave. Jaz sem na tem mestu pozneje za njimi prekoračil mejo, pa me ni nihče ustavil, niti sem kje blizu videl kakega partizana. Sicer je pa čuden partizan, ki ustavi skupino ljudi, jih legitimira, nato zapusti stražarsko mesto in spremlja te ljudi v bližnje mesto.

Za razmere v taborišču je vezan tudi odnos domačinov, to je prebivalcev Šarvara do internirancev. Teslić je sicer v nekem intervjuju po vojni rekel, da so bili Šarvarčani ob prihodu internirancev iz okupirane Jugoslavije v Šarvar meseca junija 1941 močno sovražno razpoloženi do njih. Tak odnos je bil verjetno posledica velike protijugoslovanske propagande, ki je razglašala, da so to tisti, ki so pobijali madžarske vojake in civilno prebivalstvo madžarske narodnosti v Jugoslaviji. Od takrat, ko smo prišli v taborišče mi iz Lendave, to je od meseca junija 1942 pa do osvoboditve Šarvara, trdim, da je bilo ravno nasprotno. Kot kurir in tolmač sem bil nekajkrat tedensko po ulicah tega mesta, na občini, v trgovinah, na kolodvoru in po privatnih hišah, toda nikoli mi v treh letih ni nihče storil ali rekel kaj žalega. Niti se ne spominjam, da bi se kdaj kak interniranec pritoževal nad Šarvarčani. Naši ljudje so na raznih delih po madžarskem doživljali šikaniranja, poniževanja in razne grobosti, toda ne od šarvarskih prebivalcev. Oni so s svojim odnosom in pomočjo veliko pripomogli pri lajšanju težkih razmer internirancev in s tem rešili prenekatero življenje. Vedno so bili pripravljene pomagati, bodisi da je bilo treba koga skriti, nabaviti kruh in drugo hrano, ali kakorkoli pomagati v težkih in kritičnih situacijah. To se je pokazalo tudi v dneh pred prvo osvoboditvijo, ko je bilo po Šarvarskih hišah skritih na desetine internirancev. Bivši interniranci smo dolžni zahvalo takratnemu šarvarskemu prebivalstvu za vse, kar so storili za nas. Če se je ob osvoboditvi kdo od internirancev obnašal nevhvaležno do teh meščanov, je to eksces, ki ga je treba najodločneje obsoditi.

Po vojni sem skušal navezati in obdržati stike s' posameznimi Šarvarčani. To mi je le delno uspelo. Do zloglasne resolucije Informbiroja leta 1948 sem si dopisoval z nekdanjim uslužbencem v komandi taborišča Ištvanom Kovačem. Po izidu omenjene resolucije je utihnil. Ko so se pozneje razmere med državama normalizirale, ga v Šarvaru ni bilo več in kljub dolgoletnemu poizvedovanju nisem mogel zvedeti, kaj se je z njim in njegovo družino zgodilo. Iskal sem tudi nekdanjega policaja Janoša Banyaiia, ki nam je pomagal tisto noč, ko so nas hoteli odpeljati proti Avstriji. Našel sem ga 1963. leta. Živi v Barvaru v ulici Mariz Zsigmond 7a, kot invalidsko upokojeni policaj, ker se je hudo poškodoval v prometni nesreči. Na vprašanje, zakaj je bil on tisto usodno noč tako odločno proti temu, da bi interniranci odšli proti avstrijski meji, je dejal, da zato, ker se je večina policajev že prej dogovorila, če bi se morali umakniti pred prodirajočo Rdečo armado proti Avstriji, se bodo ob prvi priložnosti razbežali in poskrili, kar so potem tudi storili.

Nekateri dogodki v Šarvaru v prvih dneh po osvoboditvi so žal povzročili malo razočaranja in vrgli senco na vse tisto lepo in dobro, kar so Šarvarčani med vojno storili za internirance. Iz Budimpešte je bil namreč 5. aprila 1945 poslan v Šarvar Imre Szabo, da ustanovi partijsko organizacijo. Kmalu za njim je prispelo še nekaj tovarišev in so nato to organizacijo tudi ustanovili. Sekretar je postal Ernő Urban. Najprej so dali izdelati primerno tablo, nato so izdelali še velik transparent z napisom »Zemlja, kruh, svoboda«. Dne 10. aprila istega leta je bil v Šarvaru ustanovljen narodni odbor. Tako člani partijske organizacije kakor narodnega odbora so na svojih prvih sestankih razpravljali in sklepali o problemih, ki so bili po njihovem mnenju najvažnejši: vprašanje policije, aretacije pripadnikov bivših fašističnih organizacij, korupcije, obdelave zemlje, odstranjevanje starih plakatov, slik in napisov fašistične vsebine in podobno. Nihče pa ni posvetil niti besedice vprašanju življenj nekaj sto oslabeledih in bolnih internirancev, ki so se nahajali v taborišču in nemočni čakali, kaj bo z njimi, le nekaj sto metrov od zgradbe, v kateri so se sestajali prej omenjeni člani partijske organizacije in funkcionarji. Tudi pozneje vse do našega odhoda domov ni nihče od teh ljudi pokazal, kako zanimanje za ta problem, niti je kdo kaj ukrenil, ali prišel vsaj pogledat v taborišče. Tako obnašanje, ki je prav nasprotno od onega med vojno, zasluži vso kritiko.

Ne vem, kako je bilo potem prva leta po vojni. Vem pa, da so po normalizaciji odnosov med državama Šarvarčani lepo skrbeli za pokopališče, kjer so pokopani umrli interniranci. Tudi sedaj je pokopališče vzorno oskrbovano. Leta 1972 so ga na novo uredili in na njem postavili spomenik. Predstavlja mater interniranko, ki v naročju stiska svojega otroka. Izdelal ga je in poklonil domačin - kipar Miholy Nemeth. Ob štiridesetletnici osvoboditve mesta in taborišča so pokopališče spet popolnoma obnovili. Celega so prekrili z novo rušo,

ki so jo pripeljali od drugod in postavili nova vsa križna znamenja. Na bližnji stavbi so vzdali in odkrili spominsko ploščo ter opravili še veliko drugega dela. Nikoli niso vprašali, koliko to stane in kdo bo plačal. Zahvala za vse to gre predvsem mestnemu svetu, posebno pa dolgoletnemu predsedniku Šandoru Kišu.

Ob omenjeni obletnici so pri odkritju spominske plošče pred nekdanjim taboriščem izvedli lep kulturni program, kjer so sodelovali tudi dijaki srednje šole iz Lendave in mešani pevski zbor iz Velike Polane. Prireditev je organiziral kulturni center Šarvar, pri čemer se je še posebno potrudil in izkazal direktor Ištván Kutszegi. V gradu je tamkajšnji muzej takrat odprl foto dokumentacijsko razstavo o internacijskem taborišču. Pozneje je kolektiv muzeja to razstavo na svoje stroške prenesel še v Lendavo. Po zaključku je ob finančni pomoči mestnega sveta preslikal vse razstavljenе eksponate in jih podaril Lendavi. Za vse to se moramo zahvaliti požrtvovalnemu kolektivu muzeja, posebno še zavzetosti direktorja dr. Ištvána Söptija.

Tako danes prebivalci Šarvara potrjujejo, da so to tisti Šarvarčani, kakršne smo jih mi interniranci poznali v težkih dneh druge svetovne vojne.

Po vojni so me ljudje večkrat spraševali, kdaj in kaj je bilo v taborišču najhuje. V taborišču Šarvar je bilo najhuje prvo zimo leta 1941/42. Toda takratnih tegob jaz nisem okusil, ker so me pripeljali tja šele meseca junija 1942. Zame so bili najtežji in pretresljivi tisti dogodki, ki so bili v zvezi z majhnimi otroci. Težko je bilo gledati, kako sestradani otroci bosí in skoraj goli tavajo po taborišču, brskajo po smeteh, da bi našli kaj za v usta in kako ti otroci od lakote oslabei in bolni umirajo. Ob odhodu otrok v Bačko je bilo pretresljivo gledati, ko so vojaki v veliko primerih na grob način jemali jokajočim materam majhne otroke iz naročij. Ali prizor, ko so policaji vpricho dveh malih otrok obesili njihovo mater za roke zvezane na hrbtu in je ona zaradi strašnih bolečin presunljivo kričala in nekajkrat omedlela. Ali me je bilo kdaj strah? Mislím, da je vsakega kdaj strah, ali se vsaj ustraši. Nekje sem prebral, da je strah sestavni del hrabrosti. Nisem prepričan, da je to res. Nekateri se hvalijo, da njih ni nikoli strah. To ne verjamem. Treba je samo sredi velikega mesta doživeti močan letalski bombni napad. Pozneje se sicer človek nekako privadi, ali prvič je hudo. To se je meni pripetilo 14. aprila 1944, ko je bila prvič bombardirana Budimpešta in sem se po naključju takrat nahajal sredi tega mesta. Nekega dne proti koncu leta 1944 sem moral pripraviti potrebne listine in spraviti iz taborišča na kolodvor skupino štirih ali petih mladih, ki bi potem skušali priti do jugoslovanskih partizanov. Ker sta dva od teh bila na delu blizu Šarvara, je bilo dogovorjeno, da se vsi sestanemo pri nekem mizarju v mestu, kjer je delal tudi nek naš interniranec, ki je navadno tudi tam spal. Ko smo zvečer mi iz taborišča prišli tja, sta nas onadva že čakala. S seboj sta prinesla celo steklenico vina. Verjetno, da bi ga popili za korajžo. Bilo je že precej

Jesen

Pršla zopet je jesen — —
 in vendar jas se ven ne somem
 na svobodo v prosti svet —
 ko vse živi — vesel' promet!
 Skozi okno solnce greje —
 oblaki od daleč gledajo —
 pršla je jesen v tabor —
 nam narnanit' svobodo!
 Mi veseli —, blede — veli —
 komaj to verjamemo,
 saj so večkrat nam lagali,
 da skoraj pojdemo domov!

Da res od tu odidemo, nam vse varmese —
 kam bomo poslani mi; nam še ^{karéjo!} za danes ^{ni!} gnano
 tate v teravah čakamo — ko srece mi in je ^{ne} ^{bo!}
 Dokler ne vemo kam domov
 Da želje se nam spolnijo! A. P.

Pesem - hrepenenje po svobodi, napisana v taborišču leta 1943.

pozno, vendar še dovolj časa, da bi do odhoda vlaka razložil vse potrebno glede potovanja in zveze. Hotel sem jim razdeliti ponarejene listine, ki bi jim na poti služile kot dokaz, da gredo na delo, ko sta nenadoma vstopila s puškama v rokah dva »njilaša«. Močno sem se ustrašil, ker sem mislil, da je organizacija odkrita in je vsega konec. Pozdravila sta z dvignjeno roko in glasom »kitartás«. Odzdravil sem samo jaz. Takoj sta me spoznala, jaz njih nisem poznal. Kaj delamo ob tej uri tu? Te ljudi peljem na delo in bi radi pri tem našem delavcu popili kozarec vina, preden bo čas iti na vlak. Pokazal sem jima listine in ker so bile v redu, sta mi verjela. Rekla sta, da sta vstopila, ker nimamo dobro zatemnjeno okno in naj takoj to popravimo. Zaželela sta nam celo srečno potovanje in odšla. Strah je le počasi popuščal.

Ali sem med vojno v taborišču doživel tudi kaj lepega in veselega? Tudi to je bilo! Bili smo na primer izredno veseli, ko smo zvedeli, da so prvi trije tovariši, ki smo jih poslali v partizane, srečno prispeli na cilj. Bil sem nepopisno vesel, ko sem prvič slišal grmenje bližajoče se fronte, ki je prinašala svobodo. Zdi se mi pa, da je bil najlepši in najsrečnejši trenutek tisti, ko sem zagledal prvega sovjetskega vojaka, kar je pomenilo, da je svoboda že prišla.

Ali sem se pri svojem ilegalnem delu bal izdaje in ali je kdaj prišlo do izdaje? Izdaje sem se vedno malo bal. Toda, če danes pomislim, kako smo delali, bi me moralo biti bolj strah. Ne vem, čemu ali komu se moramo zahvaliti, ampak dejstvo je, da v celem času delovanja naše organizacije oziroma trajanja taborišča, ni prišlo nikoli niti do najmanjše izdaje. Na vprašanje, ali je bilo kdaj težko opravljati določene naloge v organizaciji, lahko povem, da so bile včasih res težke, toda ne tako, da bi se jih zbal. Bil sem mlad, zagnan, morda tudi malo naiven, nepreviden in lahkomiseln, kot je bila takrat večina mladih. Toda če ne bi bili takšni, bi marsikatera naloga ne bila opravljena.

Ne morem razumeti, zakaj se v slovenski javnosti velikokrat omalovažujoče, nejeverno in celo posmehljivo govori o šarvarskem internacijskem taborišču, češ da to sploh ni bilo internacijsko taborišče. Trditev o obstoju ilegalnega NOO, SKOJ-a in partijske organizacije v njem, da je tudi vprašljiva. Dvomimo tudi o tem, da bi interniranci iz tega taborišča lahko po organizirani zvezi šli v partizane. Na tem mestu moram poudariti, da je med prebivalstvom Bačke čisto drugačno mnenje. Ne vem, zakaj ne dvomimo o obstoju takih organizacij v drugih taboriščah, kjer so bili internirani Slovenci in o njih tudi dokaj obširno in podrobno pišemo. Na primer o rabskem taborišču, kjer so bili interniranci celo razporejeni v ilegalne vojaške formacije. V Šarvaru teh razporeditev ni bilo, ker so bili tu drugačni pogoji. Za delo sposobni interniranci - moški in ženske - so bili večji del leta na prisilnem delu po državi, največkrat daleč eni od drugih. Mogoče je bilo vzrokov več in bolj tehtnih. Jaz jih ne poznam. Čeprav sem bil v ožjem vodstvu organizacije, za vse podrobnosti

nisem vedel. Naloge in delo smo imeli razdeljeno in smo se držali pravil o delu ilegalcev, da vsak naj ve le tisto, kar mora vedeti, ker tisto, kar ne veš, tudi pod najhujšim pritiskom ne moreš izdati. Ni res, kar nekateri bivši interniranci po vojni pripovedujejo, da so bile na Madžarskem iz raznih jugoslovanskih internirancev, ujetnikov in zapornikov, ki so bili zunaj na delu, formirane ilegalne vojaške enote. O obstoju takih enot ni nikjer nobenega dokaza. Če bi res bile, bi kdo vedel za ime vsaj enega starešine, pa to nihče ne ve. Ako ne prej, bi se morale te enote pojaviti ob prihodu Rdeče armade, kar se pa ni nikjer zgodilo.

Internacijsko taborišče Šarvar ni bilo taborišče smrti, kakor pišejo nekateri po vojni. Tudi krematorija in stražarskih stolpov s strojnicami in reflektorji ter paznikov s psi ni bilo. Bila pa so vsakodnevna ponižanja in pretepanja v neznosnih življenjskih pogojih internirancev, ki so se v barakah poleg lakote, bolezni in mraza morali braniti pred ušmi, stenicami in drugim mrčesom. Na internirancih niso delali poskusov in jih tudi niso načrtno morili, kakor tudi pišejo nekateri sedaj po vojni. To prav gotovo niso delali v taboriščni ambulanti, niti v mestni bolnišnici, mogoče kje drugje. Spremljal sem nekaj bolnikov v bolj oddaljeno bolnišnico, ki se niso nikoli vrnili. Med njimi ni bilo Slovencev. To omenjam le kot možnost in ne trdim, da se je to dogajalo. Šarvarsko taborišče ni bilo zatočišče, kot ga hočejo nekateri po vojni prikazati. Dokaz za to je tudi 1200 umrlih jugoslovanskih internirancev, ki se niso nikoli več vrnili na svoje domove. V marsikaterem taborišču ali zaporu jih ni toliko umrlo, pa več pišemo o njih. Tu tudi ni bilo zaljubljenih parov, ki so se držali za roke in zaljubljeno gledali, kakor sedaj pišejo v svoji domišljiji tisti, ki so bili takrat še otroci. Tudi domišljjskih junakov, ki so se uprli izmišljenim oboroženim paznikom ni bilo, ampak je bilo taborišče s čvrsto ilegalno organizacijo, kar velja posebno za SKOJ, ki je popolnoma obvladal položaj v taborišču. Kljub široki aktivnosti in razgibanosti za narodnoosvobodilno gibanje ni nikoli prišlo do izdaje. Šarvar je organizirano poslal v jugoslovanske partizanske enote na desetine mladincev. Veliko od teh jih je padlo, veliko se jih je izkazalo kot hrabri borci in sposobni starešine tako v borbi kot pozneje v miru. To je bil Šarvar.

Tistim, ki me sprašujejo, zakaj sem se po tolikih letih pravzaprav sploh odločil opisati internirance in internacijsko taborišče Šarvar ter čemu bo to služilo, kakšen namen in pomen bo opis imel, kakšna korist bo od tega in podobno, moram ponoviti tisto, kar sem zapisal na začetku: želel sem slovenski in širši javnosti v skromnem obsegu opisati to taborišče in ga ohraniti v spominu takšno, kakršno je v resnici bilo. To je moj dolg do tistih številnih žrtev, ki niso dočakali svobode in tistih, ki so ga preživeli. O njem je razmeroma malo napisanega in žal še kar je, je veliko neresničnega in izmišljenega. Zato ga javnost slabo, ali sploh ne pozna. Tudi to me je vspodbudilo k

pisanju. S kolikor toliko oprijemljivimi argumenti in dokazi sem skušal ovreči netočnosti in neresnice ter taborišče prikazati v neizmaličeni podobi, takšno kakršnega sem ga doživljal kot zrel človek skoraj tri leta in ne kot nekateri pisci, ki v njem sploh niso bili, ali so tam preživeli kot otroci le nekaj mesecev. Trudil sem se, da bi bil opis čim bolj objektivni, verjetno pa je kljub temu v njem tudi kaj subjektivnosti, ki se ji ne da ogniti. Je tudi nepopoln in pomanjkljiv. Zaradi pomanjkanja dokazov ter zbledelosti spomina in prostorske stiske veliko dogajanj ni opisanih, ali pa so premalo in ne dovolj jasno opisana. Marsikaj ni opisanega, ker sem po svoji subjektivni oceni smatral, da ni pomembno za predočitev taborišča. Nekatero dogodke in podrobnosti namenoma nisem navedel, da ne bi to izzvenelo kot samohvala in ker je bilo nekaj tega že prikazano v nekem Tesličevem poročilu. Marsikaj kar ni ohranjeno v listinah, ali ni bilo zabeleženo kmalu po vojni, je zaradi velike časovne odmaknjenosti šlo v pozabo. Ni prav opisovati dogodke kot resnične in ne imeti za to dokaze, ali vsaj ne biti v svojem spominu prepričan, da so se tudi res tako dogodili. Najbolj so šle iz spomina številke, posebno datumi, če niso bili nikjer zabeleženi. Tudi marsikatero ime je že pozabljeno. Kljub vsemu upam, da sem tudi s tako pomanjkljivim opisom prispeval vsaj drobec k ohranitvi spomina na številne žrtve in težke čase druge svetovne vojne, ki so jih preživljali interniranci taborišča Šarvar ter na tisto, kar so oni prispevali za boljšo bodočnost vseh nas.

(Slavko Valenčič)

ABECEDNI SEZNAM

internirancev iz nekdanjega dolnjelendavskega sreza v internacijskem taborišču Šarvar na Madžarskem

Zap. št.	Priimek in ime	Rojen	Bivališče	Reg. št.	Opomba
1.	Antolovič Marko	1893	Pince m.	7760	
2.	Antolovič Marija	1895	Pince m.	7761	
3.	Antolovič Marko	1927	Pince m.	7762	
4.	Antolovič Peter	1928	Pince m.	7763	
5.	Antolovič Otilija	1931	Pince m.	7764	
6.	Antolovič Katarina	1932	Pince m.	7765	
7.	Bajc Šimon	1986	Pince m.	8128	
8.	Bajc Nedeljka	1899	Pince m.	8129	
9.	Bajc Ivan	1926	Pince m.	8130	
10.	Bajc Anton	1929	Pince m.	8131	
11.	Bensa Ivan	1875	Pince m.	7909	
12.	Bensa Amalija	1887	Pince m.	7910	
13.	Bensa Jožef	1913	Pince m.	7911	
14.	Bensa Alojz	1922	Pince m.	7912	
15.	Birsa Anton	1904	Kamovci	7798	
16.	Birsa Ida	1908	Kamovci	7799	
17.	Birsa Milivoj	1930	Kamovci	7800	
18.	Birsa Zdravko	1932	Kamovci	7801	
19.	Birsa Bogdana	1933	Kamovci	7802	
20.	Birsa Bogdan	1936	Kamovci	7803	
21.	Birsa Cvetka	1939	Kamovci	7804	
22.	Božič Dinka	1875	Pince m.	7866	8. 2. 1943 odš. v NDH
23.	Božič Bogoljub	1910	Pince m.	7867	8. 2. 1943 odš. v NDH
24.	Božič Marija	1920	Pince m.	7868	8. 2. 1943 odš. v NDH
25.	Božič Vladimir	1940	Pince m.	7869	Umrl 26. 12. 1942
26.	Božič Ivan	1912	Pince m.	7670	8. 2. 1943 odš. v NDH
27.	Božič Zdenka	1926	Pince m.	7681	8. 2. 1943 odš. v NDH
28.	Božič Anton	1870	Pince m.	7928	
29.	Božič Marija	1875	Pince m.	7929	
30.	Božič Jakob	1909	Pince m.	7930	
31.	Božič Danilo	1916	Pince m.	7931	
32.	Božič Ana	1942	Pince m.	7932	
33.	Božič Kata	1880	Pince m.	7725	Umrla 2. 10. 1942
34.	Božič Anton	1920	Pince m.	7726	8. 2. 1943 odš. v NDH
35.	Božič Invanka	1921	Pince m.	7727	8. 2. 1943 odš. v NDH
36.	Božič Anton	1941	Pince m.	7728	8. 2. 1943 odš. v NDH
37.	Božič Jelisava	1926	Pince m.	7729	8. 2. 1943 odš. v NDH
38.	Božič Jožef	1889	Pince m.	7860	8. 2. 1943 odš. v NDH
39.	Božič Katarina	1889	Pince m.	7861	8. 2. 1943 odš. v NDH
40.	Božič Benjamin	1916	Pince m.	7862	8. 2. 1943 odš. v NDH
41.	Božič Marija	1922	Pince m.	7863	8. 2. 1943 odš. v NDH
42.	Božič Jožef	1926	Pince m.	7864	8. 2. 1943 odš. v NDH

Zap. št.	Priimek in ime	Rojen	Bivališče	Reg. št.	Opomba
43.	Božič Mihael	1928	Pince m.	7865	8. 2. 1943 odš. v NDH
44.	Budin Gabrijel	1895	Benica	8144	
45.	Budin Leopoldina	1899	Benica	8145	Iz Koložv. 25. 10. 1942
46.	Budin Cvetko	1924	Benica	8146	
47.	Budin Zdravko	1937	Benica	8147	
48.	Budin Boris	1923	Benica	8232	
49.	Burger Slavko	1928	Dolga vas	7644	
50.	Cerovac Vladimir	1900	Dolga vas	7638	
51.	Cerovac Zofija	1905	Dolga vas	7639	
52.	Cerovac Ferdinand	1921	Dolga vas	7640	
53.	Cerovac Valerija	1923	Dolga vas	7641	
54.	Cerovac Franciška	1932	Dolga vas	7642	
55.	Cerovac Sonja	1937	Dolga vas	7843	Iz Koložv. 25. 10. 1942
56.	Cerovac Anton	1906	Dolga vas	7748	
57.	Cerovac Franciška	1907	Dolga vas	7747	
58.	Cizel Jožef	1921	Pince m.		
59.	Černe Anton	1878	Benica	7632	
60.	Černe Elizabeta	1893	Benica	7633	
61.	Čoprež Florijana	1894	Pince m.	7702	
62.	Čoprež Artur	1920	Pince m.	7703	
63.	Čoprež Alojzija	1930	Pince m.	7704	
64.	Devetak Cvetko	1927	Benica	7908	
65.	Deželan Franc	1877	Kamovci	7813	Umrla 13. 12. 1942
66.	Deželan Marija	1891	Kamovci	7814	
67.	Ferfolja Jožefa	1885	Petišovci	7589	
68.	Ferfolja Matilda	1910	Petišovci	7590	
69.	Ferfolja Zvonimir	1932	Petišovci	7591	
70.	Ferfolja Marjan	1934	Petišovci	7592	
71.	Ferfolja Slavica	1936	Petišovci	7595	
72.	Ferfolja Jožef	1941	Petišovci	7594	
73.	Ferfolja Karel	1895	Petišovci	8050	
74.	Ferfolja Marija	1898	Petišovci	8051	
75.	Ferfolja Karel	1922	Petišovci	8051	
76.	Ferfolja Emilja	1927	Petišovci	8053	
77.	Ferfolja Pavla	1933	Petišovci	8054	
78.	Ferfolja Marija	1921	Petišovci	8055	
79.	Ferletič Jožef	1875	Benica	7697	Umrla 13. 12. 1942
80.	Ferletič Jožefa	1877	Benica	7698	
81.	Ferletič Franc	1906	Benica	7699	
82.	Ferletič Zora	1908	Benica	7700	
83.	Ferletič Zlatka	1938	Benica	7701	
84.	Frančeškin Anton	1896	Pince m.	7856	
85.	Frančeškin Zofija	1897	Pince m.	7857	
86.	Frančeškin Milan	1922	Pince m.	7858	
87.	Frančeškin Anton	1925	Pince m.	7859	
88.	Frančeškin Gabriela	1906	Benica	8086	
89.	Frančeškin Emilija	1929	Benica	8087	
90.	Frančeškin Marija	1940	Benica	8089	

Zap. št.	Priimek in ime	Rojen	Bivališče	Reg. št.	Opomba
91.	Frančeškin Ladislav	1932	Benica	8088	
92.	Frančeškin Karolina	1872	Benica	8132	
93.	Furlan Matija	1891	Pince m.	7946	
94.	Furlan Evgenija	1891	Pince m.	7947	
95.	Furlan Fusto	1919	Pince m.	7948	
96.	Furlan Malvina	1922	Pince m.	7949	
97.	Gaberšček Ivan	1910	Benica	7875	
98.	Gaberšček Marija	1906	Benica	1876	
99.	Gaberšček Mirko	1917	Benica	8236	Iz Koložv. 25. 10. 1942
100.	Glamočak Nedeljko	1906	Kamovci	7839	
101.	Glamočak Ljubica	1916	Kamovci	7840	
102.	Glamočak Radmila	1939	Kamovci	7841	
103.	Glamočak Ana	1942	Kamovci	7842	
104.	Gravnar Ivan	1884	Dolga vas	7933	
105.	Gravnar Katarina	1891	Dolga vas	7934	
106.	Gravnar Ida	1923	Dolga vas	7935	
107.	Gravnar Angela	1927	Dolga vas	7936	
108.	Gravnar Alfonz	1928	Dolga vas	7937	
109.	Gravnar Ivana	1932	Dolga vas	7938	
110.	Gravnar Oto	1890	Dolga vas	8016	
111.	Gravnar Rozalija	1895	Dolga vas	8017	
112.	Gravnar Zora	1929	Dolga vas	8018	
113.	Gravnar Bogomir	1895	Dolga vas	8019	
114.	Grebenjak Ana	1877	Petišovci	8029	
115.	Grebenjak Stanko	1909	Petišovci	8030	
116.	Grebenjak Ana	1920	Petišovci	8031	
117.	Grebenjak Sonja	1941	Petišovci	8032	
118.	Grzej Anton	1859	Kamovci	7877	
119.	Grzej Franc	1895	Kamovci	7878	
120.	Grzej Katarina	1885	Kamovci	7879	
121.	Grzej Srečko	1919	Kamovci	7880	
122.	Grzej Jelica	1921	Kamovci	7881	
123.	Grzej Jolanda	1923	Kamovci	7882	
124.	Grzej Boris	1924	Kamovci	7883	
125.	Grzej Sonja	1931	Kamovci	7884	
126.	Gulin Rafael	1903	Pince m.	7634	
127.	Gulin Štefanija	1909	Pince m.	7645	
128.	Gulin Rafael	1934	Pince m.	7636	
129.	Gulin Jolanda	1941	Pince m.	7637	
130.	Gulin Rudolf	1905	Pince m.	7648	
131.	Gulin Justina	1912	Pince m.	7649	
132.	Gulin Mafalda	1942		8153	Roj. v tab. 12. 7. 1942
133.	Herak Martin	1892	Pince m.	7754	8. 2. 1943 odš. v NDH
134.	Herak Marija	1903	Pince m.	7755	8. 2. 1943 odš. v NDH
135.	Herak Marija	1927	Pince m.	7756	
136.	Herak Milica	1929	Pince m.	7757	
137.	Herak Valerija	1931	Pince m.	7758	
138.	Herak Zdenka	1936	Pince m.	7759	

Zap. št.	Priimek in ime	Rojen	Bivališče	Reg. št.	Opomba
139.	Hrelja Blaž	1901	Pince m.	8108	8. 2. 1943 odš. v NDH
140.	Hrelja Marta	1903	Pince m.	8109	8. 2. 1943 odš. v NDH
141.	Hrelja Danica	1934	Pince m.	8110	
142.	Hrelja Alojz	1923	Pince m.	8111	8. 2. 1943 odš. v NDH
143.	Hrelja Ivan	1925	Pince m.	8112	8. 2. 1943 odš. v NDH
144.	Hrelja Jožefa	1928	Pince m.	8113	
145.	Hrelja Dragica	1929	Pince m.	8114	
146.	Hrelja Anton	1933	Pince m.	8115	
147.	Hrelja Rozalija	1937	Pince m.	8116	
148.	Hrelja Anica	1940	Pince m.	8117	
149.	Jelčič Anton	1896	Pince m.	7944	
150.	Jelčič Milenka	1928	Pince m.	7945	
151.	Jelen Jožef	1882	Petišovci	7974	Umrli 6. 2. 1944
152.	Jelen Alojzija	1889	Petišovci	7975	
153.	Jelen Gabrijel	1910	Petišovci	7976	
154.	Jelen Danilo	1924	Petišovci	7977	
155.	Jelen Jožef	1931	Petišovci	7978	
156.	Jelen Jožefa	1884	Petišovci	7979	
157.	Jelerčič Ivan	-891	Pince m.	7674	
158.	Jelerčič Jožefa	1902	Pince m.	7675	
159.	Jelerčič Jožef	1927	Pince m.	7676	
160.	Jelerčič Veronika	1929	Pince m.	7677	
161.	Jelerčič Stanislav	1932	Pince m.	7678	
162.	Jelerčič Branislava	1934	Pince m.	7679	
163.	Jelovac Justina	1897	Petišovci	7790	
164.	Jelovac Ana	1924	Petišovci	7791	
165.	Jelovac Marija	1931	Petišovci	7792	
166.	Karel Jožef	1884	Benica	7873	
167.	Karel Katarina	1884	Benica	7874	Umrli 4. 1. 1943
168.	Karel Ivan	1914	Benica	7818	
169.	Karel Bogomila	1913	Benica	7819	
170.	Klinc Ivan	1886	Benica	7710	
171.	Klinc Marija	1889	Benica	7711	
172.	Klinc Elizabeta	1922	Benica	7712	
173.	Klinc Angela	1928	Benica	7713	
174.	Kocet Štefan	1918	Pince m.	8229	Iz Koložv. 25. 10. 1942
175.	Kolenc Viktor	1893	Pince m.	8093	
176.	Kolenc Marija	1893	Pince m.	8094	
177.	Kolenc Stanko	1931	Pince m.	8096	
178.	Kolenc Viktor	1933	Pince m.	8097	
179.	Kolenc Hermina	1942	Pince m.	8098	Umrli 27. 9. 1942
180.	Kolenc Rafael	1900	Benica	7785	
181.	Kolenc Marija	1905	Benica	7786	
182.	Kolenc Marija	1929	Benica	7787	
183.	Kolenc Anica	1931	Benica	7788	
184.	Kolenc Štefanija	1941	Benica	7789	
185.	Komar Ivan	1894	Pince m.	7766	
186.	Komar Ida	1898	Pince m.	7767	

Zap. št.	Priimek in ime	Rojen	Bivališče	Reg. št.	Opomba
187.	Komar Metod	1922	Pince m.	7768	
188.	Komar Magdalena	1928	Pince m.	7769	
189.	Komar Ivan	1930	Pince m.	7770	
190.	Komar Jožef	1933	Pince m.	7771	
191.	Komar Ida	1936	Pince m.	7772	
192.	Koncut Anton	1889	Kamovci	7718	
193.	Koncut Petra	1894	Kamovci	7719	
194.	Koncut Ivan	1894	Kamovci	7720	
195.	Krek Alojz	1879	Pince m.	7843	
196.	Krek Terezija	1884	Pince m.	7844	
197.	Krpan Slavko	1926	Benica	7918	
198.	Krpan Frančiška	1868	Benica	7918	
199.	Krpan Ivan	1866	Pince m.	8056	Umrl 26. 1. 1943
200.	Krpan Andrej	1895	Pince m.	8057	
201.	Krpan Filip	1903	Pince m.	8058	
202.	Krpan Katarina	1903	Pince m.	8059	
203.	Krpan Slavko	1938	Pince m.	8060	
204.	Krpan Marija	1924	Pince m.	8061	
205.	Krpan Mirko	1899	Benica	8085	
206.	Krpan Rok	1874	Benica	7797	Umrl 22. 11. 1942
207.	Laganič Anton	1896	Pince m.	7655	
208.	Laganič Ivanka	1908	Pince m.	7656	
209.	Laganič Aurelio	1928	Pince m.	7657	
210.	Laganič Marija	1932	Pince m.	7658	
211.	Laganič Hermina	1934	Pince m.	7659	
212.	Lapajne Gustav	1909	Kamovci	7805	
213.	Lapajne Marija	1911	Kamovci	7806	
214.	Lapajne Jožef	1933	Kamovci	7807	
215.	Lapajne Marija	1935	Kamovci	7808	
216.	Lapajne Hermina	1937	Kamovci	7809	
217.	Lapajne Ana	1939	Kamovci	7810	
218.	Leban Alojz	1887	Pince m.	7680	
219.	Leban Cecilja	1898	Pince m.	7681	
220.	Leban Marija	1923	Pince m.	7682	
221.	Leban Rozalija	1926	Pince m.	7683	
222.	Licardo Gjuro	1894	Petišovci	7826	
223.	Licardo Julka	1907	Petišovci	7827	
224.	Licardo Milan	1926	Petišovci	7828	
225.	Licardo Slava	1930	Petišovci	7829	
226.	Licardo Marija	1937	Petišovci	7830	
227.	Licardo Julka	1939	Petišovci	7831	
228.	Licardo Marko	1898	Petišovci	7980	
229.	Licardo Justina	1903	Petišovci	7981	
230.	Licardo Antonija	1928	Petišovci	7982	
231.	Licardo Marija	1932	Petišovci	7983	
232.	Licardo Peter	1935	Petišovci	7984	
233.	Licardo Marko (Stan.)	1937	Petišovci	7985	
234.	Licardo Milica	1940	Petišovci	7986	

Zap. št.	Priimek in ime	Rojen	Bivališče	Reg. št.	Opomba
235.	Ljubešič Marija	1916	Pince m.	7921	
236.	Ljubešič Zdenka	1937	Pince m.	7927	
237.	Lorbek Marija	1888	Benica	8047	
238.	Maček Franc	1884	Petišovci	8062	
239.	Maček Jožefa	1886	Petišovci	8063	
240.	Maček Viktor	1919	Petišovci	8064	
241.	Maček Jožef	1927	Petišovci	8065	
242.	Maretič Otilija	1903	Pince m.	7666	
243.	Maretič Stanko	1928	Pince m.	7667	
244.	Maretič Cvetka	1930	Pince m.	7668	
245.	Maretič Anton	1933	Pince m.	7669	
246.	Maretič Eufemija	1935	Pince m.	7670	
247.	Marič Martin	1899	Pince m.	7885	8. 2. 1943 odš. v NDH
248.	Marič Marija	1897	Pince m.	7886	8. 2. 1943 odš. v NDH
249.	Marič Gašpar	1930	Pince m.	7887	8. 2. 1943 odš. v NDH
250.	Marič Gašpar	1862	Pince m.	7987	8. 2. 1943 odš. v NDH
251.	Marič Lucija	1862	Pince m.	7988	8. 2. 1943 odš. v NDH
252.	Marušič Ivan	1898	Benica	8138	
253.	Marušič Marija	1906	Benica	8139	
254.	Marušič Zdenka	1930	Benica	8140	
255.	Marušič Danilo	1931	Benica	8141	
256.	Marušič Bogdan	1936	Benica	8142	
257.	Marušič Vladimir	1940	Benica	8143	
258.	Matas Anton	1884	Petišovci	7815	
259.	Matas Eva	1904	Petišovci	7816	
260.	Matas Gašpar	1920	Petišovci	7817	
261.	Matas Marija	1921	Petišovci	7818	
262.	Matas Zora	1926	Petišovci	7819	
263.	Matas Ivan	1937	Petišovci	7820	
264.	Matas Danilo	1938	Petišovci	7821	
265.	Mavrič Jožef	1920	Benica	8231	Iz Koložv. 25. 10. 1942
266.	Medvešček Stanko	1890	Beltinci	7888	Umrli 15. 12. 1944
267.	Medvešček Dušan	1927	Beltinci	8150	
268.	Melink Francišča	1885	Kamovci	7832	
269.	Mezek Franc	1887	Kamovci	7956	
270.	Mezek Katarina	1892	Kamovci	7957	
271.	Mezek Ana	1924	Kamovci	7958	
272.	Mihelj Jožef	1894	Kamovci	7730	
273.	Mihelj Leopolda	1895	Kamovci	7731	
274.	Mihelj Karlo	1920	Kamovci	7732	
275.	Mihelj Milan	1921	Kamovci	7733	
276.	Mikluž Olga	1898	Benica	7614	
277.	Mikluž Leopold	1922	Benica	8230	Iz Koložv. 25. 10. 1942
278.	Muskovič Franc	1902	Pince m.	7721	8. 2. 1943 odš. v NDH
279.	Muskovič Ana	1913	Pince m.	7722	8. 2. 1943 odš. v NDH
280.	Muskovič Jolanda	1928	Pince m.	7723	8. 2. 1943 odš. v NDH
281.	Muskovič Branko	1938	Pince m.	7724	8. 2. 1943 odš. v NDH
282.	Muskovič Marija	1942	Šarvar	8151	8. 2. 1943 odš. v NDH

Zap. št.	Priimek in ime	Rojen	Bivališče	Reg. št.	Opomba
283.	Nežič Matija	1870	Pince m.	7845	8. 2. 1943 odš. v NDH
284.	Nežič Ana	1875	Pince m.	7846	8. 2. 1943 odš. v NDH
285.	Nežič Jožef	1907	Pince m.	7847	8. 2. 1943 odš. v NDH
286.	Nežič Milan	1904	Pince m.	7848	8. 2. 1943 odš. v NDH
287.	Nežič Rozalija	1906	Pince m.	7849	8. 2. 1943 odš. v NDH
288.	Nežič Nada	1931	Pince m.	7850	8. 2. 1943 odš. v NDH
289.	Nežič Ana	1932	Pince m.	7851	8. 2. 1943 odš. v NDH
290.	Nežič Jolanda	1934	Pince m.	7852	8. 2. 1943 odš. v NDH
291.	Nežič Katarina	1936	Pince m.	7853	8. 2. 1943 odš. v NDH
292.	Nežič Dušan	1939	Pince m.	7854	8. 2. 1943 odš. v NDH
293.	Nežič Marija	1940	Pince m.	7855	Umrila 5. 1. 1943
294.	Oblak Vince	1905	Benica	7595	
295.	Oblak Matilda	1906	Benica	7596	
296.	Oblak Vladimir	1931	Benica	7597	
297.	Oblak Otilija	1936	Benica	7598	
298.	Oblak Marija	1872	Benica	7599	
299.	Oblak Anton	1917	Benica	7600	
300.	Okretič Alojz	1897	Benica	8066	
301.	Okretič Ivana	1897	Benica	8067	
302.	Okretič Dragica	1926	Benica	8068	
303.	Okretič Vida	1929	Benica	8069	
304.	Okretič Gabrijel	1931	Benica	8070	
305.	Okretič Franc	1935	Benica	8071	
306.	Okretič Agata	1937	Benica	8072	
307.	Okretič Alojz	1922	Benica	8238	Iz Koložv. 25. 10. 1942
308.	Orlič Anton	1888	Kamovci	7811	8. 2. 1943 odš. v NDH
309.	Orlič Marija	1897	Kamovci	7812	8. 2. 1943 odš. v NDH
310.	Pahor Viktorija	1929	Petišovci	7581	
311.	Pahor Anton	1903	Petišovci	7584	
312.	Pahor Marija	1898	Petišovci	7585	
313.	Pahor Pavel	1927	Petišovci	7586	
314.	Pahor Marija	1932	Petišovci	7587	
315.	Pahor Justina	1935	Petišovci	7588	
316.	Pahor Alojz	1892	Petišovci	7606	
317.	Pahor Jožefa	1892	Petišovci	7607	
318.	Pahor Jožef	1919	Petišovci	7608	
319.	Pahor Emil	1923	Petišovci	7609	
320.	Pahor Edita	1927	Petišovci	7610	
321.	Pahor Ivana	1889	Benica	7613	
322.	Pahor Frančiška	1870	Petišovci	7615	
323.	Pahor Rozalja	1905	Petišovci	7616	
324.	Pahor Marija	1930	Petišovci	7617	
325.	Pahor Zdenka	1933	Petišovci	7618	
326.	Pahor Ludvik	1936	Petišovci	7619	
327.	Pahor Jožef	1880	Petišovci	7627	
328.	Pahor Angela	1885	Petišovci	7628	
329.	Pahor Alojz	1922	Petišovci	7629	
330.	Pahor Karel	1924	Petišovci	7630	

Zap. št.	Priimek in ime	Rojen	Bivališče	Reg. št.	Opomba
331.	Pahor Marija	1928	Petišovci	7631	
332.	Pahor Franc	1876	Petišovci	7650	23. 12. 1942 v NDH
333.	Pahor Marija	1882	Petišovci	7651	23. 12. 1942 v NDH
334.	Pahor Karolina	1884	Petišovci	7959	Umrta 24. 5. 1943
335.	Pahor Angel	1907	Petišovci	7960	
336.	Pahor Jožef	1906	Benica	7965	
337.	Pahor Marija	1912	Benica	7966	
338.	Pahor Cirila	1939	Benica	7967	
339.	Pahor Justina	1941	Benica	7968	
340.	Pahor Franc	1903	Pince m.	8000	
341.	Pahor Ljudmila	1905	Pince m.	8001	
342.	Pahor Franc	1924	Pince m.	8002	
343.	Pahor Bernard	1928	Pince m.	8003	
344.	Pahor Rozalija	1936	Pince m.	8004	
345.	Pahor Alfonz	1940	Pince m.	8005	
346.	Pahor Jožefa	1885	Petišovci	8006	
347.	Pahor Stanislav	1922	Petišovci	8007	
348.	Pahor Marija	1924	Petišovci	8008	
349.	Pahor Doroteja	1927	Petišovci	8009	
350.	Pahor Jožefa	1876	Petišovci	8137	Umrta 31. 10. 1942
351.	Pahor Karol	1923	Benica	8234	Iz Koložv. 25. 10. 1942
352.	Pahor Milan	1924		8235	Iz Koložv. 25. 10. 1942
353.	Pahor Rudolf	1902	Benica	7872	
354.	Pahor Cvetko	1939	Petišovci	7620	
355.	Pajč Boško	1887	Pince m.	7705	
356.	Pajč Katarina	1909	Pince m.	7706	
357.	Pajč Slavica	1934	Pince m.	7707	
358.	Pajč Ana	1936	Pince m.	7708	
359.	Pajč Martin	1940	Pince m.	7709	
360.	Pakrec Marija	1887	Kamovci	8038	Umrta 15. 9. 1942
361.	Pakrec Terezija	1924	Kamovci	8039	8. 2. 1943 odš. v NDH
362.	Pakrec Jožefa	1930	Kamovci	8040	
363.	Pakrec Marija	1935	Kamovci	8041	
364.	Pamič Anton	1875	Pince m.	7601	
365.	Pamič Lucija	1891	Pince m.	7602	
366.	Pamič Gašpar	1908	Pince m.	7603	
367.	Pamič Martin	1921	Pince m.	7604	
368.	Pamič Marija	1927	Pince m.	7605	
369.	Pamič Šimon	1910	Pince m.	7989	8. 2. 1943 odš. v NDH
370.	Pamič Eufemija	1922	Pince m.	7990	8. 2. 1943 odš. v NDH
371.	Pamič Marija	1938	Pince m.	7991	8. 2. 1943 odš. v NDH
372.	Pamič Milan	1941	Pince m.	7992	8. 2. 1943 odš. v NDH
373.	Papež Martin	1883	Gaberje	8033	Popolnoma slep
374.	Papež Agneza	1887	Gaberje	8034	
375.	Papež Martina	1921	Gaberje	8035	
376.	Papež Zora	1934	Gaberje	8036	
377.	Papež Amalja	1935	Gaberje	8037	
378.	Papič Ludvik	1928	Pince m.	8095	

Zap. št.	Priimek in ime	Rojen	Bivališče	Reg. št.	Opomba
379.	Pavletič Franc	1881	Benica	7969	Umrli 19. 3. 1944
380.	Pavletič Antonija	1882	Benica	7970	
381.	Pavletič Milan	1911	Benica	7971	
382.	Pavletič Ludvik	1924	Benica	7972	
383.	Pavlin Albin	1899	Benica	7950	
384.	Pavlin Marija	1898	Benica	7951	
385.	Pavlin Albina	1922	Benica	7952	
386.	Pavlin Vladimir	1924	Benica	7953	
387.	Pavlin Ida	1930	Benica	7954	
388.	Pavlin Feliks	1936	Benica	7955	
389.	Pečelin Ferdinand	1895	Petišovci	7684	
390.	Pečelin Olga	1906	Petišovci	7685	
391.	Pečelin Cvetko	1928	Petišovci	7686	
392.	Perdec Franc	1909	Žitkovci	7939	
393.	Perdec Ana	1912	Žitkovci	7940	
394.	Perdec Peter	1935	Žitkovci	7941	
395.	Perdec Ana	1936	Žitkovci	7942	
396.	Perdec Stanka	1939	Žitkovci	7943	
397.	Perdec Mirko	1925	Žitkovci	7687	
398.	Peric Andrej	1882	Benica	7645	
399.	Peric Marija	1884	Benica	7646	
400.	Peric Alojz	1920	Benica	7647	
401.	Peric Kristina	1891	Pince m.	7714	
402.	Peric Viktorija	1922	Pince m.	7715	
403.	Peric Izidor	1928	Pince m.	7716	
404.	Peric Judita	1931	Pince m.	7717	
405.	Peric Leopold	1882	Benica	7734	Umrli 22. 1. 1945
406.	Peric Marija	1881	Benica	7735	
407.	Peric Venceslav	1912	Benica	7736	Umrli ob osvoboditvi
408.	Peric Ivan	1941	Benica	7737	
409.	Peric Franc	1883	Benica	7793	
410.	Peric Marija	1891	Benica	7794	
411.	Peric Danica	1930	Benica	7795	
412.	Peric Marjan	1934	Benica	7796	
413.	Peric Leopold	1906	Benica	7913	
414.	Peric Branislava	1907	Benica	7914	
415.	Peric Bogomir	1934	Benica	7915	
416.	Peric Almira	1935	Benica	7916	
417.	Peric Peter	1941	Benica	7917	
418.	Peric Ivan	1916	Benica	8237	Iz Koložv. 25. 10. 1942
419.	Peršurič Katarina	1891	Petišovci	8118	Umrli ob osvoboditvi
420.	Peršurič Anton	1922	Petišovci	8119	
421.	Petrovčič Franc	1968	Benica	7582	
422.	Petrovčič Lucija	1869	Benica	7583	
423.	Podberšček Štefan	1882	Pince m.	7744	
424.	Podberšček Suzana	1883	Pince m.	7745	
425.	Podgornik Jožefa	1879	Benica	8042	
426.	Podgornik Ivanka	1909	Benica	8043	

Zap. št.	Priimek in ime	Rojen	Bivališče	Reg. št.	Opomba
427.	Podgornik Ivan	1933	Benica	8044	
428.	Polenčič Viktor	1882	Benica	7611	
429.	Polenčič Gertruda	1886	Benica	7612	
430.	Posedel Anton	1897	Pince m.	7961	
431.	Posedel Marija	1904	Pince m.	7962	
432.	Posedel Boris	1931	Pince m.	7963	
433.	Posedel Miloš	1888	Pince m	8048	
434.	Prenč Ivana	1931	Pince m.	7964	
435.	Prenč Gašpar	1910	Pince m	8049	
436.	Primožič Valentina	1905	Kamovci	7833	
437.	Primožič Jožef	1932	Kamovci	7834	
438.	Primožič Alojz	1906	Kamovci	7835	
439.	Primožič Karel	1907	Kamovci	7836	
440.	Primožič Daniel	1913	Kamovci	7837	8. 2. 1943 odš. v NDH
441.	Radikon Izidor	1891	Dolga vas	7822	
442.	Radikon Ida	1897	Dolga vas	7823	
443.	Radikon Slava	1921	Dolga vas	7824	
444.	Radikon Vladimir	1922	Dolga vas	7825	
445.	Radovan Tomaž	1899	Petišovci	8075	
446.	Radovan Marija	1902	Petišovci	8076	
447.	Radovan Helena	1924	Petišovci	8077	
448.	Radovan Anton	1927	Petišovci	8078	
449.	Radovan Jožef	1928	Petišovci	8079	
450.	Radovan Marija	1930	Petišovci	8080	
451.	Radovan Frančiška	1932	Petišovci	8081	
452.	Radovan Ivan	1934	Petišovci	8082	
453.	Radovan Tomaž	1936	Petišovci	8083	
454.	Radovan Peter	1939	Petišovci	8084	
455.	Radovan Agata	1868	Petišovci	8073	
456.	Radovan Anton	1886	Petišovci	8074	
457.	Renko Franc	1868	Benica	7621	Umrli 9. 8. 1942
458.	Renko Katarina	1878	Benica	7622	
459.	Renko Stanislav	1918	Benica	7623	
460.	Robek Jožef	1876	Benica	7671	Umrli 24. 2. 1944
461.	Robek Neža	1881	Benica	7672	
462.	Robek Rozalija	1922	Benica	7673	
463.	Sankovič Jožef	1918	Kamovci	7738	
464.	Sankovič Rozalija	1917	Kamovci	7739	
465.	Sankovič Jožefina	1942	Kamovci	7740	
466.	Sankovič Ivan	1875	Kamovci	7773	
467.	Sankovič Ana	1889	Kamovci	7774	
468.	Sankovič Ivana	1923	Kamovci	7775	
469.	Sankovič Zora	1924	Kamovci	7776	
470.	Sankovič Aleksander	1928	Kamovci	7777	
471.	Silič Rihard	1872	Benica	7892	
472.	Silič Karolina	1875	Benica	7893	
473.	Silič Jožef	1904	Benica	7894	
474.	Silič Franc	1908	Benica	7895	

Zap. št.	Priimek in ime	Rojen	Bivališče	Reg. št.	Opomba
475.	Silič Angela	1905	Benica	7896	
476.	Silič Branko	1937	Benica	7897	
477.	Silič Ivan	1902	Benica	7903	
478.	Silič Bernarda	1907	Benica	7904	
479.	Silič Ivanka	1930	Benica	7905	
480.	Silič Helena	1935	Benica	7906	
481.	Silič Ivan	1937	Benica	7907	
482.	Skapin Leopold	1901	Petišovci	8133	
483.	Skapin Alojzija	1908	Petišovci	8134	
484.	Skapin Bernard	1936	Petišovci	8135	
485.	Skapin Marija	1938	Petišovci	8136	
486.	Slavec Alojz	1882	Benica	8090	
487.	Slavec Terezija	1899	Benica	8091	
488.	Slavec Slavica	1921	Benica	8092	
489.	Stanič Ivan	1897	Pince m.	8099	
490.	Stanič Marija	1807	Pince m.	8100	
491.	Stanič Simon	1921	Pince m.	8101	
492.	Stanič Ana	1927	Pince m.	8102	
493.	Stanič Ivan	1929	Pince m.	8103	
494.	Stanič Dragica	1934	Pince m.	8104	
495.	Stanič Marjo	1938	Pince m.	8105	
496.	Stanič Marija	1940	Pince m.	8106	
497.	Stanič Anton	1942	Pince m.	8107	Umrli 31. 7. 1942
498.	Stanič Ivan	1875	Kamovci	7741	
499.	Stanič Terezija	1871	Kamovci	7742	Umrli 6. 2. 1945
500.	Stanič Ivana	1886	Kamovci	7743	
501.	Sviligoj Štefanija	1894	Petišovci	7578	
502.	Sviligoj Izidor	1921	Petišovci	7579	
503.	Sviligoj Anton	1923	Petišovci	7580	
504.	Šarič Martin	1899	Pince m.	7652	
505.	Šarič Foška	1898	Pince m.	7653	
506.	Šarič Ivan	1927	Pince m.	7654	
507.	Širok Karolina	1909	Pince m.	7838	
508.	Širok Štefan	1901	Pince m.	7973	
509.	Štokel Ludvik	1893	Kamovci	7577	
510.	Špančič Ivan	1912	Doga vas	8020	
511.	Šušnik Martin	1869	Pince m.	7624	Umrli 3. 3. 1945
512.	Šušnik Marija	1899	Pince m.	7625	
513.	Šušnik Marija	1929	Pince m.	7626	
514.	Tomelj Zdravko	1887	Kamovci	7993	
515.	Tomelj Antonija	1889	Kamovci	7994	
516.	Tomelj Milena	1920	Kamovci	7995	
517.	Tomelj Stojan	1922	Kamovci	7996	
518.	Tomelj Vladimira	1925	Kamovci	7997	
519.	Tomelj Marija	1927	Kamovci	7998	
520.	Tomelj Mllutina	1931	Kamovci	7999	
521.	Troha Franc	1904	Benica	8010	
522.	Troha Lidija	1931	Benica	8011	

Zap. št.	Priimek in ime	Rojen	Bivališče	Reg. št.	Opomba
523.	Troha Darinka	1932	Benica	8012	
524.	Troha Albert	1934	Benica	8013	
525.	Troha Miran	1936	Benica	8014	
526.	Troha Elizabeta	1882	Benica	8015	
527.	Valenčič Alojz	1884	Dolga vas	7898	
528.	Valenčič Veronika	1993	Dolga vas	7899	
529.	Valenčič Alojz	1919	Dolga vas	7900	
530.	Valenčič Stanislav	1921	Dolga vas	7901	
531.	Valenčič Daniela	1921	Dolga vas	7902	
532.	Valentinčič Alojz	1886	Benica	7889	
533.	Valentinčič Terezija	1884	Benica	7890	
534.	Valentinčič Danica	1921	Benica	7891	
535.	Valentinčič Emil	1919	Benica	8220	
536.	Vežnaver Ivan	1888	Kamovci	7778	8. 2. 1943 odš. v NDH
537.	Vežnaver Marija	1903	Kamovci	7779	8. 2. 1943 odš. v NDH
538.	Vežnaver Zlatka	1930	Kamovci	7780	8. 2. 1943 odš. v NDH
539.	Vežnaver Alojzija	1932	Kamovci	7781	8. 2. 1943 odš. v NDH
540.	Vežnaver Marija	1934	Kamovci	7782	8. 2. 1943 odš. v NDH
541.	Vežnaver Ivan	1937	Kamovci	7783	8. 2. 1943 odš. v NDH
542.	Vežnaver Nada	1939	Kamovci	7784	Umrla 29. 12. 1942
543.	Vidič Franc	1893	Kamovci	7660	
544.	Vidič Marija	1896	Kamovci	7661	
545.	Vidič Silvester	1927	Kamovci	7662	
546.	Vidič Marija	1929	Kamovci	7663	
547.	Vidič Pavla	1932	Kamovci	7664	
548.	Vidič Jože	1936	Kamovci	7665	
549.	Vidmar Alojz	1890	Kamovci	7573	
550.	Vidmar Ljudmila	1896	Kamovci	7574	
551.	Vidmar Milton	1926	Kamovci	7575	
552.	Vidmar Vislava	1930	Kamovci	7576	
553.	Voščun Matjaž	1891	Petišovci	8120	
554.	Voščun Kata	1900	Petišovci	8121	
555.	Voščun Elizabeta	1920	Petišovci	8122	
556.	Voščun Antonija	1927	Petišovci	8123	
557.	Voščun Roman	1926	Petišovci	8124	
558.	Voščun Matjaž	1930	Petišovci	8124	
559.	Voščun Katica	1934	Petišovci	8126	
560.	Voščun Alojz	1936	Petišovci	8127	
561.	Zgrabljic Marija	1899	Petišovci	7748	
562.	Zgrabljic Janez	1923	Petišovci	7749	
563.	Zgrabljic Marija	1927	Petišovci	7750	
564.	Zgrabljic Matilda	1934	Petišovci	7751	
565.	Zgrabljic Barbara	1936	Petišovci	7752	
566.	Zgrabljic Ida	1939	Petišovci	7753	
567.	Zgrabljic Marko	1903	Petišovci	8021	
568.	Zgrabljic Angela	1907	Petišovci	8022	
569.	Zgrabljic Antonijo	1927	Petišovci	8023	
570.	Zgrabljic Peter	1929	Petišovci	8024	

Zap. št.	Priimek in ime	Rojen	Bivališče	Reg. št.	Opomba
571.	Zgrabljč Antonija	1931	Petišovci	8025	
572.	Zgrabljč Mirko	1933	Petišovci	8026	
573.	Zgrabljč Angel	1935	Petišovci	8027	
574.	Zgrabljč Marija	1940	Petišovci	8028	
575.	Zgrabljč Eufemija	1890	Pince m.	7920	
576.	Zgrabljč Karel	1920	Pince m.	7922	
577.	Zgrabljč Anton	1923	Pince m.	7923	
578.	Zgrabljč Valerija	1925	Pince m.	7924	
579.	Zgrabljč Stanislav	1926	Pince m.	7925	
580.	Zgrabljč Jožef	1927	Pince m.	7926	
581.	Žbogar Stanko	1909	Pince m.	7688	
582.	Žbogar Štefanija	1910	Pince m.	7689	
583.	Žbogar Ciril	1934	Pince m.	7690	
584.	Žbogar Ilonka	1938	Pince m.	7691	
585.	Žbogar Jernej	1882	Benica	7692	Umrli 22. 5. 1943
586.	Žbogar Amalja	1885	Benica	7693	
587.	Žbogar Vinko	1911	Benica	7694	
588.	Žbogar Vladimir	1919	Benica	7695	
589.	Žbogar Marija	1925	Benica	7696	

Zaključeno z zaporedno številko 589.

Slavko Valenčič

SEZNAM

umrlih internirancev iz nekdanjega dolnjelendavskega sreza
v internacijskem taborišču Šarvar na Madžarskem

Zap. št.	Priimek in ime	Reg. št.	Letnica rojstva	Datum smrti.
1.	Božič Vladimir	7869	1940	25. 12. 1942
2.	Božič Katarina	7725	1880	02. 10. 1942
3.	Ferfolja Marija	8055	1921	13. 12. 1942
4.	Jelen Jožef	7974	1882	06. 02. 1944
5.	Karel Katarina	7874	1884	04. 01. 1943
6.	Kolenc Hermina	8098	1942	27. 09. 1942
7.	Krpan Ivan	8056	1866	26. 01. 1943
8.	Krpan Rok	7797	1874	22. 11. 1942
9.	Medvešček Stanko	7888	1980	15. 12. 1944
10.	Nežič Marija	7855	1940	05. 01. 1943
11.	Pahor Karolina	7959	1884	24. 05. 1943
12.	Pahor Jožefa	8137	1876	31. 10. 1942
13.	Pakrec Marija	8038	1887	15. 09. 1942
14.	Pavletič Franc	7969	1881	19. 03. 1944
15.	Peric Izidor	7716	1928?	17. 09. 1944
16.	Peric Leopold	7734	1882	22. 01. 1945

Zap. št.	Priimek in ime	Reg. št.	Letnica rojstva	Datum smrti.
17.	Renko Franc	7626	1868	09. 08. 1942
18.	Robek Jožef	7671	1876	24. 02. 1944
19.	Stanič Anton	8107	1942	31. 07. 1942
20.	Stanič Terezija	7742	1871	06. 02. 1945
21.	Šušnič Martin	7624	1869	03. 03. 1945
22.	Vežnaver Nada	7784	1939	29. 12. 1942
23.	Žbogar Jernej	7692	1882	22. 05. 1945

Gornji seznam je narejen na podlagi evidence v registru taborišča.

Poleg teh so umrli, a niso evidentirani v taboriščni evidenci še naslednji:

1. Karel Jožef, reg. št. 7873, roj. 1884 je bil 26. 1. 1945 poslan v bolnico v Szombathely in baje 28. 2. 1945 umrl v Šarvaru, kjer naj bi bil tudi pokopan. Njegova smrt ni zabeležena v taboriščni evidenci verjetno zaradi tega, ker taboriščna administracija tik pred osvoboditvijo ni bila več ažurna. Kljub temu ostane vprašljiv datum smrti, ker je takrat administracija še normalno delovala.
2. Peric Venceslav, reg. št. 7736, roj. 1912 je umrl zaradi rane od granate, ki je povzročila tetanus 3. 4. 1945, ko je bilo taborišče že osvobojeno. Pokopan je 5. 4. 1945 na šarvarskem pokopališču.
3. Cerovec Mirko, nezakonski otrok, rojen nekje blizu Györa, kjer je bila mati na delu. On formalno ni bil interniran, ker je bil rojen izven taborišča in je prišel z materjo v taborišče samo nekaj dni pred osvoboditvijo, zato tudi ni vpisan v register. Rojen je bil 25. 12. 1944, umrl je 3. 4. 1945 in pokopan v Šarvaru.

Nekaj internirancev je umrlo med vojno ali ob osvoboditvi, njihova smrt pa ni registrirana v taboriščni evidenci in tudi niso pokopani v Šarvaru. To so:

1. Peršurič Katarina, reg. št. 8118, roj. 1891 je umrla zadeta od strojnice ali granate baje 30. 4. 1945 v Rehnitzu, kjer je bila na prisilnem delu pri gradnji vojaških utrd. Smrt ni evidentirana, ker takrat taborišče ni več obstajalo. Vprašljiv je datum smrti, ker je bil Rehnitz osvobojen skoraj en mesec prej kot datum, ki je naveden kot dan smrti.
2. Krpan Mirko, reg. št. 8085, roj. 1899 je baje umrl 23. 8. 1945. Njegova smrt ni evidentirana v taboriščnem registru, ker je bil 10. 6. 1943 premeščen v drugo taborišče in brisan iz evidence šarvarskega taborišča.

3. Licardo Tomislav, roj. 1942 je umrl baje 15. 2. 1945 nekje na Madžarskem, kjer so bili starši na delu. Tam je bil najverjetneje tudi rojen. To ime namreč ni zabeleženo v taboriščnem registru, tako da formalno niti ni bil interniran.
4. Matas Marija, reg. št. 7818, po taboriščni evidenci rojena 1921, po nekih drugih virih pa leta 1923. Po nekih podatkih naj bi umrla 10. 4. 1944 v Novem sadu, po drugih pa točno eno leto pozneje, to je 10. 4. 1945 v Šarvaru. Tudi ta smrt ni evidentirana, ker je takrat bilo taborišče že osvobojeno.
5. Glamočak Ljubica naj bi po nekih virih bila rojena 1909. leta in umrla meseca oktobra 1944 v Novem Sadu. V taboriščnem registru je pod številko 7840 vpisana Glamočak Ljubica, rojstno leto pa je 1916. Njena smrt ni registrirana v taboriščni evidenci.
6. Marušič Ivan, reg. številka 8138, roj. 1898, je umrl zadet od granate meseca marca 1945 v vasi Sv. Križ pri Mali Subotici, kjer je bil na delu in tam je tudi pokopan.
7. Maretič Stanko, reg. številka 7667, rojen 1928, je padel kot borec partizan nekje na Hrvaškem 5. 1. 1945.

Od tistih, ki so 8. 2. 1943 odšli v Nezavisno državo Hrvatsko, so tam umrli in pokopani:

1. Marič Gašpar, reg. številka 7987, roj. 1862, umrl 1943 v kraju Tenje pri Osijeku.
2. Marič Lucija, reg. številka 7988, roj. 1862, umrla 1943 v kraju Tenje pri Osijeku.
3. Nežič Ana, reg. številka 7846, roj. 1875, umrla v Erdutu leta 1943.
4. Nežič Matija, reg. številka 7845, roj. 1870, umrl v Erdutu 1944. leta.
5. Pamič Milan, reg. številka 7992, roj. 1941, umrl 1943 v kraju Tenje pri Osijeku.

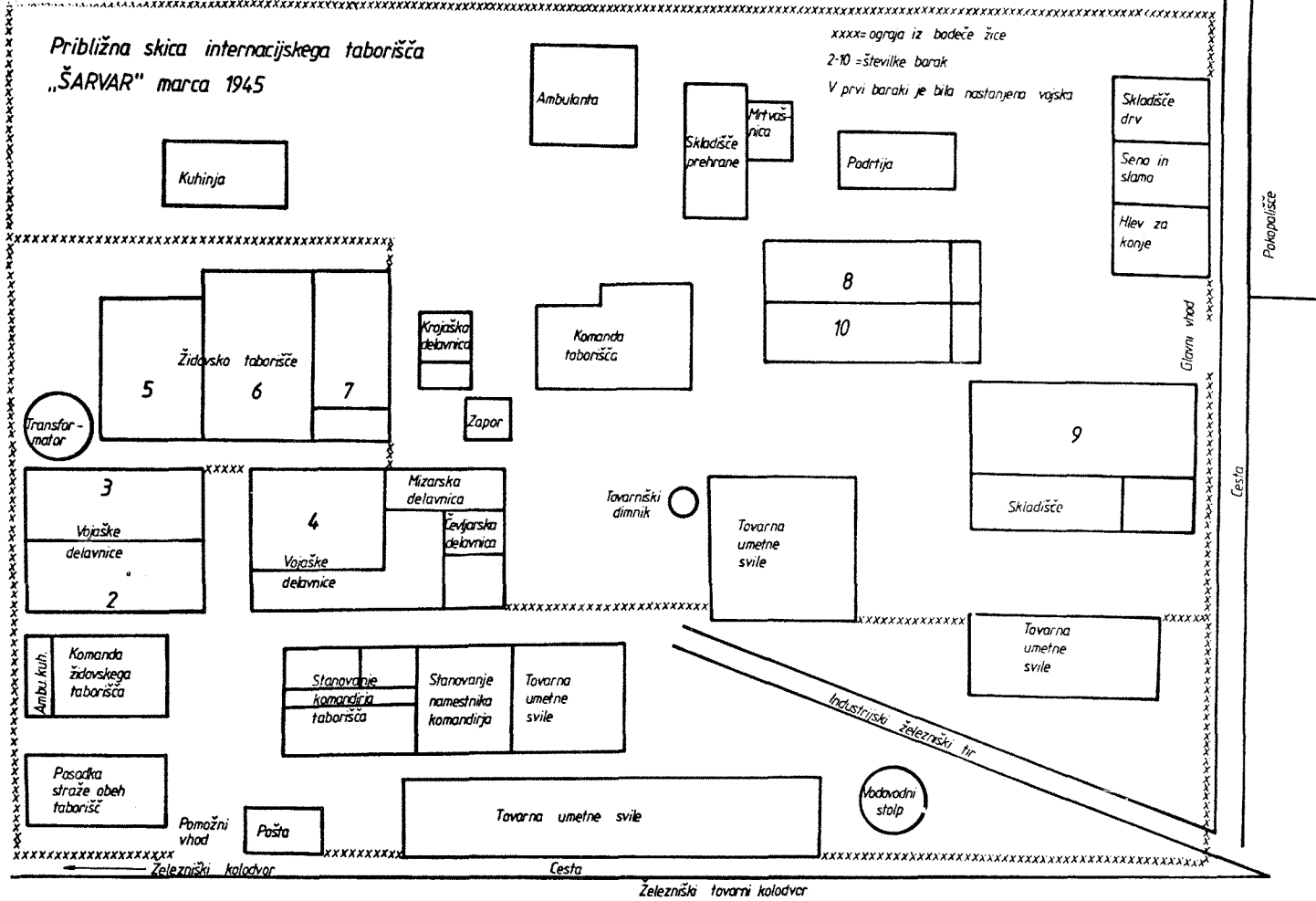
V 33 mesecih je umrlo 35 ljudi. Stvar je presojte, koliko od teh jih je umrlo zaradi težkih razmer, v katerih so živeli interniranci in koliko jih je umrlo zaradi starosti in drugih vzrokov, ki so tudi sicer prisotni za povprečno umrljivost prebivalstva.

Slavko Valenčič

Že po zaključku tega mojega skromnega opisa internirancev in taborišča Šarvar, sem v neki listini zasledil podatek, da se je zadnji komandant taborišča pisal Papp. Menim, da je podatek točen.

Slavko Valenčič

Približna skica internacijskega taborišča
„ŠARVAR“ marca 1945

xxxx= ograja iz bodeče žice

2-10 = številke barak

V prvi baraki je bila nastanjena vojska

Ambulanta

Kuhinja

Skladišče prehrane

Mrtvašnica

Podrtja

Skladišče drv
Sena in slama
Hlev za konje

Pakopališče

8
10

Komanda taborišča

Krajska delavnica

Zapor

5
6
7
Židovsko taborišče

Tranzformator

Glavni vhod

9
Skladišče

Cesta

3
Vojaske delavnice
2

4
Vojaske delavnice
Mizarska delavnica
Levčarska delavnica

Tovarniški dimnik

Tovarna umetne svile

Tovarna umetne svile

Ambulanta
Komanda židovskega taborišča

Stanovanje komandirja taborišča
Stanovanje namestnika komandirja
Tovarna umetne svile

Pasadka straže obeh taborišč

Pomožni vhod

Pošta

Tovarna umetne svile

Vodovodni stolp

Železniški kolodvor

Cesta

Železniška tovarni kolodvor

Industrijsko železniški tr

